

TARTU ÜLIKOOL

Usuteaduskond

Janek Järva

**Islamiusuliste radikaliseerumine vanglates -
Eesti olukord**

Magistritöö religiooniuringutes

Juhendaja Ain Riistan

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus	6
Teema valik	6
Teema piiritlemine teadusvaldkonnas	7
Töö eesmärk ning uurimisküsimused	9
Uurimismetoodika	9
Lühiülevaade teema senisest uurimisest	11
Töö struktuuri tutvustus ja põhjendus	13
1. Radikaliseerumine	14
1.1. Radikaliseerumise mõiste	14
1.1.1. Rahvusvahelised, riiklikud ning eriteenistuslikud lähenemised radikaliseerumise mõistele	16
1.1.2. Teaduslikud lähenemised radikaliseerumise mõistele	17
1.1.3. Eesti olukord ja vahetegemine külgnevate terminite vahel	18
1.2. Radikaliseerumisteooriad ja -mudelid	20
1.2.1. Radikaliseerumisteooriad	21
1.2.1.1. Sotsioloogilised teooriad (Sociological Theories)	21
1.2.1.1.1. Relatiivne ilmajätuse teooria (<i>Relative Deprivation Theory</i>)	21
1.2.1.1.2. Sotsiaalse võrgustiku teooria (<i>Social Network Theory</i>)	22
1.2.1.1.3. Sotsiaalse liikumise teooria (<i>Social Movement Theory</i>)	23
1.2.1.1.4. Märgiline suhtlus (<i>Symbolic Interactionism</i>)	25
1.2.1.2. Psühholoogilised teooriad (Psychological Theories)	25

1.2.1.2.1. Sotsiaalpsühholoogilised teooriad (<i>Social Psychology Theories</i>)	26
1.2.1.2.1.1. Grupidünaamika teooria (Group Dynamic Theory).....	26
1.2.1.2.1.2. Sotsiaalse õppimise teooria (Social Learning Theory)	27
1.2.1.2.1.3. Sotsiaalse identiteedi teooria (Social Identity Theory)	28
1.2.1.2.1.4. Hirmu juhtimise teooria (Terror Management Theory)	29
1.2.1.2.1.5. Ebakindluse leevendamise teooria (Uncertainty Reduction Theory)	30
1.2.1.2.2. Psühhoanalüütilised teooriad (<i>Psychoanalytic Theories</i>)	30
1.2.1.2.2.1. Identiteediteooria (Identity Theory).....	31
1.2.1.2.2.1. Nartsissismi teooria (Narcissism Theory).....	31
1.2.1.2.2.2. Paranoia teooria (Paranoia Theory)	31
1.2.1.2.2.3. Absolutistlik/apokalüpsise teooria (Absolutist/Apocalyptic Theory)	32
1.2.1.2.2.4. Antisotsiaalsuse teooria (Antisocial Theory).....	33
1.2.1.2.3. Kognitiivsed teooriad (<i>Cognitive Theories</i>).....	33
1.2.1.2.3.1. Uudsuse otsimise teooria (Novelty-Seeking Theory)	33
1.2.1.2.3.2. Alanduse-kättemaksu teooria (Humiliation-Revenge Theory).....	34
1.2.1.2.4. Pöördumise teooria (<i>Conversion Theory</i>).....	35
1.2.1.3. Radikaliseerumisteooriate analüütiline kokkuvõte	35
1.2.2. Radikaliseerumismudelid	38
1.2.2.1. New York Police Department (NYPD) mudel.....	39
1.2.2.2. Taani Luureteenistuse (PET) mudel.....	40
1.2.2.3. Algpõhjuse mudel (Root Cause Model)	40
1.2.2.4. Radikaliseerumismudelite analüütiline kokkuvõte	42
2. Eesti moslemikogukond	44

2.1. Eesti islamiusuliste arvuline suur ning rahvastikupõhine koosseis.....	45
2.2. Eesti moslemikogukonna sisemine jaotus liikmelisusest lähtuvalt.....	47
2.2.1. Ajalooline tagasivaade islamiusulistele Eestis.....	47
2.2.2. Okupatsiooni ajal sisserännanud.....	47
2.2.3. Uusimmigrandid.....	48
2.2.3.1. Seaduslikult sisserännanud.....	48
2.2.3.2. Ebaseaduslikult sisserännanud.....	48
2.2.4. Konvertiidid.....	49
2.2.4.1. Lähisuhetest motiveeritud.....	49
2.2.4.2. Religioosselt motiveeritud.....	50
2.2.5. Välisüliõpilased.....	50
2.2.6. Islamiusulised kinnipeetavad.....	51
2.2.6.1. Statistiline ülevaade.....	51
2.2.6.2. Islamiusuliste kinnipeetavate sotsiaalne taust.....	52
2.2.6.3. Islamiusuliste kinnipeetavate kriminoloogiline taust.....	53
2.2.7. Lühiajaliselt Eestis viibijad.....	54
2.2.8. Vanglas konverteerunud.....	54
2.2.9. Julgeolekuohud.....	55
3. Radikaliseerumine vanglates.....	58
3.1. Ajalooline tagasivaade vanglasisesele radikaliseerumisele.....	60
3.2. Vangistuse mõju kinnipeetavale.....	61
3.2.1. Toetavate suhete kaotus.....	61
3.2.2. Vägivallast tingitud ebakindlus.....	62
3.2.3. Vangistusega kohanemine (<i>prisonization</i>).....	63
3.3. Vastuvõtlikkus radikaliseerumisele.....	65
3.4. Värbamismudelid.....	67

3.5. Islamiusuliste vanglasisene radikaliseerumine – probleemiasetus, religioosse pöördumise tüübid ja põhjused	68
3.5.1. Probleemiasetus.....	68
3.5.1.1. Erinevad seisukohad ja kriitika	71
3.5.2. Islamiusuliste kinnipeetavate religioosse pöördumise tüübid.....	74
3.5.3. Islamiusuliste kinnipeetavate religioosse pöördumise motivaatorid.....	75
3.5.4. Kinnipeetavate radikaliseerumist käsitleva uuringu tulemused	77
4. Radikaliseerumisvastased kontseptsioonid	80
4.1. Deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine	82
4.1.1. Kollektiivne deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine	82
4.1.2. Individuaalne deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine	83
4.3. Preventsioon	85
4.3.1. Korrektsioonisüsteemide radikaliseerumisvastane tegevus	86
4.3.1.1. Kinnipeetavate korrektsioonisüsteemi-sisene paigutus.....	88
4.3.1.2. Korrektsioonisüsteemi väljakutsed	90
4.3.1.2.1. Radikaalse sisuga materjalid	90
4.3.1.2.2. Vanglasisesed kontaktid.....	91
4.3.1.2.3. Moslemigrupeeringud	91
4.3.1.2.4. Turvalisus ja distsipliin	92
4.3.1.2.5. Julgeolekutegevused	93
4.3.1.2.6. Vanglapersonal.....	93
4.3.1.2.7. Vaimulikud.....	95
Kokkuvõte	97
Kasutatud allikad.....	100
Summary	108

Sissejuhatus

Teema valik

Uurimisteema valisin isiklikust huvist antud valdkonna vastu ning praktilisest vajadusest saada teada, kuidas on Eestis rakendatavad teaduslikult väljatöötatud teooriad ning mudelid kinnipeetavate radikaliseerumise kohta. Huvi antud teema vastu tõusetus eelkõige tärganud arusaamast, et radikaliseerumisvastane praktiline tegevus saab olla efektiivne ja sooritus võimalikult edukas üksnes teooria ja praktika positiivses koosmõjus. Radikaliseerumisvastases praktilises tegevuses on ilmselgelt vaja kasutada ära teadusvaldkonna potentsiaali. Teadusvaldkond vajab samas ilmselt sisendit praktiliste tegevuste käigus saadud informatsiooni ja kogemuste näol. Kuigi käesolev uurimistöö on esmajoonel akadeemiline ega ole suunatud ühegi konkreetse reaalelulise probleemi lahendamisele (nt immigratsioonipoliitika, julgeolekualased vastutegevused vms), on loodetavasti tegemist süsteemse ülevaatega vanglasisesest radikaliseerumisest, mida saab kasutada edasistes uurimistöodes ning ka ametkondlikus praktikas. Eestiga seondult on teema uudne ja teaduslikult vähe uuritud. Eesti islamiusuliste kinnipeetavate teemat on käsitletud Kadri Rootsi poolt Sisekaitseakadeemia Justiitskolledži lõputöös „Moslemid Eesti vanglates“¹, mille peamine uurimisküsimus oli selgitada välja, kuidas ja mil määral on islamiusulistele kinnipeetavatele tagatud nende usulise tegevuse praktiseerimine. Teemal „Mitteformaalsed grupid Eesti vangikoosluse täisealiste kinnipeetavate näitel“², kus antakse väga hea ülevaade vanglasisesest grupeeringutest, grupikäitumisest ning subkultuurist, on kirjutanud Andres Põdra. Nimetatud uurimustöö on heaks näiteks praktilise kogemuse ja teadushuvi sümbioosist. Rohkem Eesti islamiusuliste kinnipeetavatega seonduvaid uuringud ilmselt tehtud ei ole. Samuti on teema intrigeeriv, kuivõrd islamiusuliste

¹ **Roots, Kadri.** Moslemid Eesti vanglates. Lõputöö. Sisekaitseakadeemia Justiitskolledž. Tallinn, 2010.

² **Põdra, Andres.** Mitteformaalsed grupid Eesti vanglakoosluse täisealiste kinnipeetavate näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikooli Sotsiaalteaduskond. 2008.

radikaliseerumine ja terrorism on kogu maailmas laialdast kõlapinda pälviv nähtus, mida kahjuks sageli ka meelevaldselt ja teemasse süvenemata käsitletakse. Esialgu oli töö teemaks planeeritud Eesti vanglates vanglakaristust kandvate islamiusuliste isikute kriminoloogilise ja sotsiaalse tausta ning religioosse käitumise uurimine, eesmärgiga kaardistada ja struktureerida võimalikud radikaliseerumistendentsid. Teemasse süvenedes sai selgeks, et ilma radikaliseerumise teoreetilise tausta läbitöötamiseta ning Eesti olukorra võrdleva analüüsita ei ole selle tulemuslik uurimine võimalik. Kinnipeetavate religioosse käitumise uurimine radikaliseerumise seisukohast lähtuvalt nõuab välitööd, mille käigus kvalitatiivse empiirilise uurimismeetodina kasutatakse andmekogumiseks intervjuud ning hilisemat sisuanalüüsi, mis magistritöö mahtu arvestades reaalne eesmärk ei ole. Seega jääb Eesti islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumistendentside uurimine läbi nende religioosse käitumise mõne järgmise uurimuse hooleks. Loodetavasti on sellesisulise tulemusliku soorituse eelduseks ka käesolev töö, mille eesmärgid on juba eespool sõnastatud. Samas annab käesolev uurimustöö ülevaate Eesti islamiusuliste vangide sotsiaalsest ja kriminoloogilisest taustast, kuivõrd see on oluline, mõistmaks, millisel määral ning kas üldse on täna Eestis rakendatavad islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumist käsitlevad teooriad, mudelid ning vastumeetmed. Leian, et eetilise seisukohast on läbiviidav uurimustöö aktsepteeritav, kuna kinnipeetavate poolsete ning nende suhtes kavandatavate (sh radikaliseerumisele värbamine) riskitegurite (sh religioosset puutumust omavate) hindamine, julgeolekuohtude kaardistamine ning vastumeetmete kavandamine on vajalikud ning ühiskonnas vastuvõetavad. Seetõttu on mõistetav ja vajalik teaduslik lähenemine antud valdkonnale, järgides teadustööle kehtestatud eetikanorme, kuna religioossuse näol on nii üldinimlikult kui isikuandmete kaitse seaduse mõttes tegemist delikaatsete isikuandmetega.

Teema piiritlemine teadusvaldkonnas

Uurimisteema asetub suures osas religioonisotsioloogia ja kriminoloogia, vähemal määral religioonipsühholoogia teadusvaldkonda. Antud magistritöö juures on huvitav just kriminoloogia ja religioonisotsioloogia kokkupuutepunkt. Nii religiooni kui kuritegevust on aastasadu uuritud, kuid tõenäoliselt enamasti vaatenurgast, mis seostub religiooni mõjuga kuritegevusele selle positiivses tähenduses – kas religioossusel on kuritegevust vähendav mõju. Seevastu religiooni seotust kuritegevusega selle soodus-

või isegi põhitegurina on võrdlemisi vähe uuritud. Täna oleme olukorras, kus radikaliseerunud ekstremistid kasutavad väga agressiivselt islamiusku oma kuritegude toimepanemiseks ning seega on vajalik teaduslik lähenemine religioonile kui kuritegevust soodustavale tegurile. Kriminoloogia kontekstis on religiooni mõju kuritegevusele seni võrdlemisi vähe uuritud – võib-olla on religioossust sedavõrd isiklikuks ning kaitsmisväärseks loetud, et selle uurimist kriminoloogilise uurimisobjektina sobilikuks pole peetud. Täna on osades Euroopa riikides seadusega väga rangelt piiratud isikute religioossusega seotud andmete käitlemine,³ mis teeb islamiusuliste radikaliseerumise kontekstis raskeks ka julgeolekuteenistuste töö. Seevastu on vanglaid, vangistuse erinevaid aspekte, eri- ja üldpreventsiooni on kriminoloogias uuritud väga põhjalikult. Viimastel aastakümnetel süveneb teadlaste huvi kuritegevuse kontrolli vastu. Uuritakse kriminaalpoliitikat, vanglate teket, arengut ja vanglas tekkivaid eripäraseid probleeme, otsitakse vanglale alternatiivseid karistusi, töötatakse välja kriminaalpreventsiooni strateegiaid ja taktikaid jms. Üha laienevad karistusprobleemide uurimused on kujundanud uue kriminoloogiaharu – süüdimõistetute kriminoloogia (kriminopenoloogia).⁴ Arvan, et suurimaks teaduslikuks väljakutseks (mida autor käesoleva magistritöö raames kindlasti vastu ei võta) islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise teemas on kolme peamise valdkonna – islamiusu kui religiooni ja kultuurifenomeni, religiooni kui religioonisotsioloogia ja religioonipsühholoogia uurimisobjekti ning kriminoloogia – samaaegne tundmine ja valdamine, jõudmaks võib-olla sisulisele arusaamisele islamiusuga puutumust omavast radikaliseerumisest. Täna valitseb tendents, kus erinevate teadusvaldkondade esindajad lähenevad teemale oma vaatenurgast, arvestamata ja hoomamata sama teema teisi külgi. Näiteks võib islami kultuuri ja Koraani teaduslikult väga kõrgel tasemel tundev isik teha täiesti kohatuid järeldusi islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise kohta, kuna ta ei hooma kriminoloogia seisukohalt olulisi vangla subkultuuriga seonduvaid aspekte. Samas võib vangistusega kaasnevat protsessi uuriv kriminoloog teha täiesti valesid järeldusi, tundmata süvitsi islamiusuga seonduvat temaatikat – kõike teda pole aga

³ **Neumann, Peter R.** Prison and Terrorism. Radicalisation and De-radicalisation in 15 Countries. The International Centre for The Study of Radicalisation and Political Violence. London: King's College London, 2010.

⁴ **Traat, Uno.** Üldkriminoloogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia, aprill 2003, 5.

võimalik. Seetõttu arvan, et islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise teema on interdistsiplinaarne valdkond, kuhu tuleb kaasata erinevate valdkondade teadlasi.

Töö eesmärk ning uurimisküsimused

Magistritöö eesmärk on anda analüütiline ülevaade islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise teooriatest/mudelitest ning analüüsida kohalikke olusid arvestades nende rakendatavust Eestis

Uurimisküsimused:

1. Millised on kinnipeetavate radikaliseerumise teooriad/mudelid – kas ning millisel määral on need rakendatavad Eesti islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise analüüsimisel?
2. Millised on islamiusuliste radikaliseerumise vastased kontseptsioonid – kas ning millisel määral on need rakendatavad Eesti islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise ennetamisel ja tõkestamisel?

Uurimismetoodika

Uurimismeetodina kasutatakse käesolevas magistritöös kvalitatiivset uurivat analüüsi. Esmalt antakse ülevaade erinevatest radikaliseerumise teooriatest ning mudelitest ning seejärel teostatakse nende kriitiline ja võrdlev analüüs. Teiseks hinnatakse rakendusanalüüsi kasutades nende teooriate ja mudelite sobivust/kasutatavust Eesti oludes. Eesti islamiusuliste kinnipeetavate kriminoloogiliste ja sotsiaalsete taustandmete töötlemisel kasutatakse kvantitatiivse uurimismeetodina võrdlevat andmeanalüüsi. Antud andmete analüüsi eesmärk on saada teada, milline on Eesti kinnipidamisasutustes vanglakaristust kandvate islamiusuliste kinnipeetavate kriminoloogiline (karistatavus, retsidiivsus, karistuse määr) ning sotsiaalne (sugu, vanus, haridus, eriala, perekonnaseis, rahvus) n-ö portree (võimalikud ühisosad, kattuvad mustrid), kuna sellesisuline süstematiseeritud ülevaate on eelduseks radikaliseerumise teooriate/mudelite kasutatavuse hindamiseks Eesti oludes. Valimi moodustavad üksnes need kinnipeetavad, kes kannavad reaalselt vanglakaristust. Tõkendina vahi all viibivad vahistatud ja arestandid valimisse ei kvalifitseeru. Radikaliseerumise mõistmise seisukohast on nimetatud kriminoloogilised ja sotsiaalsed parameetrid analüüsiobjektid järgnevatel põhjustel: I Vanus – oluline tegur isiksuse arengu seisukohalt, kuna

uuringud näitavad, et üle keskea isikud on tunduvalt vähem aldis radikaliseerumisele kui nooremad isikud. II Sugu – võimalik sooline vahetegemine radikaliseerumisprotsessis on mõistlik eraldi kategooriana välja tuua. III Rahvus – vajalik, saamaks täpset ülevaadet rahvuspõhisest jaotusest, mh hindamaks immigratsiooni tähtsuse osakaalu. IV Haridus – erinevad teooriad/uuringud käsitlevad haridust radikaliseerumise mõjutegurina. V Erialad – siinkohal mõeldakse nii töötust kui sotsiaalset positsiooni, kuivõrd see võib olla üks võtmetegureid kinnipeetava taasühiskonnastamise, sh deradikaliseerumise protsessis. VI Perekonnaseis – oluline pole mitte ainult kooseluline suhe, vaid ka lähikondsete ring, kes konkreetset kinnipeetavat mõjutada võib. VII Karistatavus – iseenesest on selge asjaolu, et Eesti Vabariigis saab vanglakaristust kandev kinnipeetav olla üksnes kriminaalkorras karistatud isik, kuid oluline on selgitada välja islamiusuliste kinnipeetavate poolt toimepandud kuritegude liik (vägivalla-, varavastane-, ametialane kuritegu vms ning tahtlikult või ettevaatamatusest toimepandud kuriteod), mis annab aimu kurjategija tüübist. VIII Karistuse määr – tõenäoliselt täidab lühiajaline šokivangustus suuremal määral eripreventsiooni eesmärke ning kinnipeetav ei integreeru olulisel määral vangla subkultuuri, seevastu pikemaajaline karistus täidab ilmselt rohkem üldpreventsiooni eesmärke ning vajadust kaitsta teisi ühiskonnaliikmeid ohtliku kurjategija eest, mistõttu on ka võimalikud radikaliseerumise tegurid erinevad. IX Retsidiivsus – kas kinnipeetav on karistatud esma- või teistkordselt, mis annab koosmõjus karistuse liigiga ning määraga aimu isiku sotsiopaatsuse määra, mis omakorda võib olla oluline radikaliseerumistegur. Seega on kriminoloogilisest aspektist lähtuvalt olulised kinnipeetava isiksus ja kuritegevuse kontroll (vangistusega seonduv). Andmeallikatena kasutatakse Eesti Vabariigi riiklike registreid (rahvastiku-, ning karistusregister, kinnipeetavate, arestialuste ja vahistatute andmekogu). Nimetatud andmed töödeldakse vastavalt Isikuandmete kaitse seaduses sätestatud korrale, sh nimetatud seaduse § 16 lg 1 sätestatu kohaselt e andmesubjekti nõusolekuta võib teadusuuringu või riikliku statistika vajadusteks töödelda andmesubjekti kohta käivaid andmeid üksnes kodeeritud kujul. See tähendab, et kõik magistritöös kajastatavad delikaatsed isikuandmed on anonüümsed e isikustamata, mis ei takista kuidagi eeldatava uurimistulemuseni jõudmist. Kuivõrd tegemist on delikaatsete isikuandmetega, on Tartu Ülikooli Usuteaduskonna taotlusel

Andmekaitseinspeksioon andnud loa⁵ magistritöö raames eelnimetatud delikaatseid isikuandmeid magistritöö autorile käidelda.

Lühiülevaade teema senisest uurimisest

Vanglas toimuvaid protsesse, subkultuurset käitumist, vanglagrupeeriingute hierarhiat ja mõju jne on kriminoloogia kui teadusharu arenemisega järjest enam uuritud. Samuti on uuritud radikaliseerumisprotsesse vanglates ja mitte üksnes islamiusuliste seas. Islamiusuliste radikaliseerumise uurimine on saanud tõsise hoo pärast suuri terrorikuritegusid – New Yorki kaksiktornide ründamine 2001. a, pommiplahvatused Madridis ja Londonis. Radikaliseerumise uurimisega tegelevad nii teadlased, valitsused, rahvusvahelised organisatsioonid, julgeolekuteenistused ja ka ajakirjandus, mistõttu uurimistöde kvaliteet ja eesmärgid on ilmselt väga erinevad. Tõenäoliselt on suur vahe, kas islamiusuliste radikaliseerumist uurib Euroopa või mõne Lähis-Ida riigi asjaomane asutus – kultuuritaust, lähtealused, poliitilised suunised jne on täielikult erinevad. Rahvusvaheliste organisatsioonide puhul ilmneb vahetegu kindlasti selles, kes neid rahastab, kas tegemist on valitsusväliste organisatsioonide (NGO) või valitsustevaheliste organisatsioonidega, kas teadlased on projekti n-ö sisse ostetud või on nad oma uurimistöös sõltumatud. Ajakirjanduse tase, amplituud ja eesmärgid varieeruvad määramatult – kollasest ajakirjandusest konservatiivse teadusajakirjanduseni. Rahvusvahelises teaduses võib antud valdkonna üheks autoriteetsemaks isikuks pidada USA Indiana riikliku ülikooli kriminoloogiaprofessorit Mark S Hammi, kes on üllitanud rea vanglaradikaliseerumist puudutavaid teaduslikke uurimistöid. Mark S Hamm kuulub nende teadlaste hulka, kes on oma uurimistöös jõudnud järeldusele, et vanglaradikaliseerumise ja terrorikuritegude vahel ei ole otsest korrelatsiooni.⁶ Teine märkimist vääriv isik on Londoni King's College'i professor Peter N. Neumann, kes töötab direktorina rahvusvahelises radikaliseerumist uurivas organisatsioonis *The International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR)*.⁷ Samuti on olulised rahvusvahelise terrorismiuuringute keskuse *International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* teadur Tinka M. Veldhuis ning Chuck Crossett ja

⁵ Andmekaitse Inspeksioon. Otsus isikuandmete töötlemiseks teadusuuringuks nr 2.2.-3/15/56r. 22.01.20015

⁶ **Hamm, Mark S.** Prison Islam in the Age of Sacred Terror. *The British Journal of Criminology*, 49/5, 2009.

⁷ **Neumann**, 2010.

Jason A. Spitaletta John Hopkinsi Ülikoolist. Hamm on spetsialiseerunud islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise uurimisele, Neumann deradikaliseerumisele, Crosset ja Spitaletta radikaliseerumisteooriatele ja Veldhuis radikaliseerumismudelitele. Kõigi nimetatud isikute teadustöid on alljärgnevalt kasutatud. Tartu Ülikooli Usuteaduskonnas on 2013. a valminud Maris Riisenbergi magistritöö „Lääne-Euroopa muslimid ja üleilmne džihad“, kus autor üritab leida vastust järgmistele küsimustele: I kas Lääne-Euroopa moslemite kogukonna siseselt saab päritolu või mõne teise ühise teguri alusel esile tõsta potentsiaalseid üleilmse džihadismi võitlejaid; II mis neid inspireerib ehk missugune on ideoloogia, mille nimel nad võitlevad ning III millised on teooriad, mis põhjendavad Lääne-Euroopa moslemite radikaliseerumist. Töö tulemusena selgub, et Lääne-Euroopas on üleilmse džihadi ideoloogia ligitõmbav just teise ja kolmanda põlvkonna moslemitele. Neid paelub kuulumine globaalsesse *ummasse* ja võitlus selle nimel. Radikaliseerumisele tõukavad inimese erinevad põhjused ja ühte määravat ei ole võimalik välja tuua. Küll saab esile tõesta mitmeid mõjutegureid, jagatud välisteks ja sisemisteks, mis toimivad inimese radikaliseerumisprotsessis koosmõjuna.⁸ Leian, et tegemist on igati huvitava uurimistööga, mis annab selgesõnalise ja struktureeritud ülevaate Lääne-Euroopa moslemitest ja nende radikaliseerumise teguritest. Töö on kasutatav nii teema teaduslikuks edasiarenduseks kui ka praktilise arusaamise täiendamiseks antud valdkonnas. Mis puudutab religiooniuuringute ja kriminoloogia positiivset kokkupuudet, siis on selle heaks näiteks Raul Tiganiku Tartu Ülikooli Usuteaduskonnas valminud doktoritöö teemal „Sotsiaalne kontroll ja religioon“. Raul Tiganik jõuab oma teadustöös arusaamisele, et sekulaarsetes ühiskondades nagu Eesti ei ole religioonil sotsiaalse kontrolli tegurina erilist kaalu.⁹ Leian, et antud uurimistöö on käesoleva magistritöö kontekstis oluline seetõttu, et interdistsiplinaarselt on tegemist nii religiooniuuringute kui kriminoloogia valdkonda kuuluva uurimusega, mis käsitleb muuhulgas kuritegevuse ja religiooni vastastikuseid mõjusid (seda küll uurimusküsimusena, kas religioonil on kuritegevuse suhtes positiivne mõju või mitte). Käesolev magistritöö analüüsib aga kaude küsimust, kas religioonil (radikaliseerumine religioosel alusel) on kuritegevusele (mõned radikaliseerumise tulemusena

⁸ **Riisenberg, Maris.** Lääne-Euroopa muslimid ja üleilmne džihad. Magistritöö. Tartu Ülikooli Usuteaduskond. 2013.

⁹ **Tiganik, Raul.** Sotsiaalne kontroll ja religioon. Doktoriväitekiri. Tartu Ülikooli Usuteaduskond. 2013.

toimepandavad teod on kvalifitseeritavad kuritegudena e kuritegevusena) negatiivne mõju või mitte.

Töö struktuuri tutvustus ja põhjendus

Töö sisuline osa on jaotatud nelja peatükki ning seda alljärgnevatel põhjustel. I peatükk annab ülevaate radikaliseerumise mõistest, selle defineerimise kitsaskohtadest ja radikaliseerumise põhjuste peamistest teooriatest ning radikaliseerumise protsessilistest mudelitest – peatükk on äärmiselt oluline, mõistmaks radikaliseerumise ühe alaliigi, vanglasisesse radikaliseerumise protsesse. II peatükk annab ülevaate Eesti moslemikogukonnast, selle ajaloost, koosseisust sh islamiusuliste kinnipeetavate sotsiaalsest ja kriminoloogilisest taustast ning julgeolekuohtudest – vajalik peatükk, hindamaks adekvaatselt Eesti olukorda. III peatükk käsitleb vanglasisest radikaliseerumist kui ühte radikaliseerumise alaliiki ning kus uurimisfookus on suunatud islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumisele, tuues välja vangistuse mõjud kinnipeetavale ning värbamismudelid. IV peatükk käsitleb vanglasisesse radikaliseerumise vastaseid kontseptsioone ning nende kasutatavust Eesti islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise ennetamiseks ja tõkestamiseks. Töö kokkuvõttes antakse vastus uurimisküsimustele, tuuakse välja teised töö käigus avastatud huvipakkuvad asjaolud ja tehakse ettepanekud edasiste sellesuunaliste uuringute ja praktiliste tegevuste osas.

Magistritöö selguse (eristamaks autori mõtteid tsitaatidest ning refereeringutest) ning parema loetavuse huvides antakse peatükkides ja nende alalõikudes esmalt tekstina edasi tsiteeritavate ja refereeritavate autorite seisukohad ning seejärel autoripoolsed analüüsid kommentaarid.

1. Radikaliseerumine

Käesolev peatükk annab ülevaate radikaliseerumise mõistest, enamlevinud teooriatest ning mudelitest. Radikaliseerumise mõiste avamine on oluline nii teema hoomamiseks laiemalt kui ka kitsamalt käesoleva töö fookuse seadmiseks. Kui Maris Riisenberg käsitles oma magistritöös radikaliseerumise käsitluse kolme suuremat koolkonda (prantsuse sotsioloogiline koolkond, sotsiaalsete liikumiste ja sotsiaalsete võrgustike teooria ning juhtumianalüüsid)¹⁰, siis käesoleva töö raames üritatakse minna detailsemaks ja käsitletakse 16 põhilist radikaliseerumisteooriat ning nende teooriate alusel loodud kolme tuntuimat radikaliseerumismudelit. Nimetatud teooriate ja mudelite käsitlus on käesoleva magistritöö üks kandvamaid osasid, kuna neile tugineb ka vanglasisesse radikaliseerumise käsitlus koos vanglateskkonnast tulenevate eripäradega.

1.1. Radikaliseerumise mõiste

Sõna „radikaliseerumine“ on terrorismivastases võitluses tihti kasutatav, kuid tegelikult raskesti määratletav.¹¹ Keskenduses kitsamalt üksnes ideoloogilisele radikaliseerumisele, on oht jõuda vale järelduseni, nagu oleksid radikaalsed usulised veendumused alati esindatud või vähemalt vajalikud eeltingimused terrorismiks. Terrorismis osalemise teed ja mehhanismid toimivad erinevate inimeste puhul, eri aegadel ja erinevas kontekstis erinevalt. Radikaliseerumine kui ekstreemse ideoloogia ja usu vastuvõtmise protsess, kus muuhulgas õigustatakse vägivalda, võib olla tee terrorismini, kuid samas mitte ainus tee. Suurem osa inimestest, kellel on väga radikaalsed ideed ja kes pooldavad vägivalda, ei pane kunagi toime vägivald- ega terrorikuritegu. Osa isikutest – võib-olla isegi paljud neist –, kes neid toime panevad, ei

¹⁰ Riisenberg, 2013.

¹¹ Mulcahy, Elisabeth, Merrington, Shannon, Bell, Peter. The Radicalisation of Prison Inmates: Exploring Recruitment, Religion and Prisoner Vulnerability. *Journal of Human Security*, 2013, 5.

oma sügavaid teadmisi ideoloogiatest ega usu nüanssidest – seega on tark ja vajalik neid kahte eristada. Radikaliseerumisest arusaamiseks on mitte üksnes oluline teada, mida inimesed mõtlevad, vaid äärmiselt vajalik mõista, kuidas nad on tulnud selle peale, mida nad mõtlevad ja kuidas toimub protsess mõtetest tegudeni. Täna pole teadlaste ega valitsuste vahel konsensust, kuidas defineerida terrorismi – seda vähem on ühtset arusaamist sellest, mida tähendavad mõisted „radikalism“ ja „ekstremism“. Üldiselt saadakse aru, et termin „ekstreemne“ tähendab kõrvakaldumist normaalsest/tavapärasest, kuid see ei pea ilmtingimata tähendama julgeolekuohtu.¹² Kindlasti tuleb mõista, et radikaliseerumine pole ohtlik vaid terrorismi tõttu. Radikaliseerumine – nii vägivaldne kui mittevägivaldne – ähvardab integratsiooni ja erinevate kultuuriliste gruppide rahumeelset koeksisteerimist laiemalt.¹³ Samas on radikaliseerumise puhul oluline arusaam sellest, et igasugune radikaliseerumine pole negatiivne. Radikaliseerumine on individuaalne kogemus, kus isikul on soov läbida muutus ja psühholoogiline protsess, kus liigutakse ekstreemsemate vaadete suunas. Radikaliseerumise mõiste erinevate käsitluste juures – vaatamata sellele, et pole suudetud leida ühist definitsiooni – joonistuvad välja mõned ühised tunnused: I radikaliseerumine on protsess ning II kõigist radikaliseerunud isikutest ei saa terroriste.¹⁴ Radikaliseerumise definitsioonid on kõige sagedamini kahe erineva rõhuasetusega: 1) vägivaldne radikaliseerumine, kus rõhk on pandud vägivaldalla kasutamise aktiivsele heakskiidule eesmärgiga saavutada seatud eesmärgid ning 2) radikaliseerumine laiemas mõttes, kus rõhk on kaugemaleulatuvate muutuste saavutamisel ühiskonnas, mis võivad, aga ei pea olema ohuks demokraatiale ning mis võivad, aga ei pea endas kandma vägivaldalla ohtu seatud eesmärkide saavutamisel.¹⁵

Püüe mõisteaparaadi selguse poole on antud juhul oluline, kuna tegemist ei ole üksnes teoreetilise teadusliku probleemiga, vaid ka reaalses elus väga kriitilise küsimusega, millest tulenevad olulised julgeoleku-, välis-, kaitse- ning migratsioonipoliitilised otsused.

¹² **Borum, Randy.** Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security*, 4/2011, 7.

¹³ **Staun, Jorgen, Velhuis, Tinka M.** Islamist Radicalisation: A Root Cause Model. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2009, 4.

¹⁴ **Mulcahy,** 2013, 11.

¹⁵ **Staun,** 2009, 4.

1.1.1. Rahvusvahelised, riiklikud ning eriteenistuslikud lähenemised radikaliseerumise mõistele

Rahvusvahelistel organisatsioonidel, riikidel ning erinevatel luure- ja julgeolekuteenistustel on radikaliseerumise ja sellega seotud konstruktsioonide jaoks nn töödefinitsioonid, millest mõned üksikud on alljärgnevalt välja toodud, ilmestamaks definitsioonides kajastuvaid erinevusi ja sarnasusi.

- Hollandi julgeolekuteenistus (AIVD) defineerib mittevägivaldset radikaliseerumist järgnevalt: kasvav valmisolek püüelda ja/või toetada – kui vaja, siis ebademokraatlike vahenditega – kaugeleulatuvaid muudatusi ühiskonnas, mis on vastuolus või kujutavad endast ohtu demokraatlikule korrale.¹⁶
- Taani luureteenistus (PET) defineerib vägivaldset radikaliseerumist kui protsessi, milles isik kasvaval määral aktsepteerib ebademokraatlikke või vägivaldseid vahendeid, kaasa arvatud terrorismi, et saavutada kindlaid poliitilisi/ideoloogilisi eesmärgi.¹⁷
- Taani Välisministeerium annab seevastu definitsiooni, mis kätkeb endas juba oodatavat kahju teisele poolele: fenomen, kus inimesed pooldavad arvamusi, ideid ja vaateid, mis võivad viia terrorismini.¹⁸
- Ühendkuningriikide sisejulgeolekuteenistus sätestab oma terrorismivastases strateegias CONTEST nipsisõnaliselt: radikaliseerumine on protsess, milles inimesed hakkavad toetama terrorismi ja vägivaldset äärmuslust ning võivad mõnel juhul liituda terroristliku organisatsiooniga.¹⁹
- Euroopa Komisjon defineerib vägivaldset radikaliseerumist kui protsessi, mis hõlmab arvamusi, seisukohti ja ideid, mis võivad viia terrorismini.²⁰

¹⁶ From dawa to jihad – the various threats from radical Islam to the democratic legal order. General Intelligence and Security Service (AVID), 2005, 13.

¹⁷ PET, "Radikalisering og terror," Center for Terroranalyse (Denmark), 10/2009.

¹⁸ Mulcahy, 2013, 5.

¹⁹ CONTEST: The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism. U.K. Home Office, 2011.

²⁰ Radicalisation Processes Leading to Act of Terrorism. European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation, 2008, 5.

1.1.2. Teaduslikud lähenemised radikaliseerumise mõistele

- Clark McCauley ja Sophia Moskalenko keskenduvad radikaliseerumise puhul rohkem mehhanismidele ja grupidünaamikale, defineerides radikaliseerumist järgnevalt: “Suurenev äärmuslus uskumustes, tunnetes ja käitumises sellises suunas, mis kasvavalt õigustab gruppidevahelist vägivalda ja nõuab grupi kaitsmisel ohverdust”.²¹
- Alex Wilner ja Claire-Jehanne Dubouloz defineerivad n-ö *homegrown*- äärmuslust kui õpirotsessi, öeldes, et “radikaliseerumine on isiklik protsess, milles isikud võtavad omaks äärmuslikud poliitilised, sotsiaalsed ja/või religioossed ideaalid ja soovid ning kus eesmärkide saavutamine õigustab vägivald kasutamist. See on nii vaimne kui emotsionaalne protsess, mis valmistab ja motiveerib indiviidi vägivaldset käitumist omaks võtma.”²²
- Chuck Crossett ja Jason A. Spitaletta defineerivad radikaliseerumist kui protsessi, kus üksikisik, grupp või inimmass käib läbi muutuse, osalemaks poliitilistes protsessides alates legaalsetest vahenditest kuni vägivald kasutamiseni.²³
- Tarik Fraihi: radikaliseerumine on protsess, milles suurenevad indiviidi veendumused ja soovid leida sügavat ja tõelist muutust ühiskonnas. Radikalism ja radikaliseerumine ole tingimata negatiivsed. Eksisteerib erinevaid radikalismi vorme.²⁴
- Charles E. Allen: radikaliseerumine on protsess, mille käigus võetakse omaks ekstremistlikud veendumused, mis sisaldavad endas valmisolekut toetada või kasutada vägivalda kui meetodit ühiskondlike protsesside muutmiseks.²⁵ Tegu on ühe enimkasutatavama definitsiooniga.
- Peter R. Neumanni väitel kirjeldab enamik definitsioone radikaliseerumist kui protsessi (või protsesse), mille läbi isik või grupp kiidab heaks vägivald kasutamise

²¹ **McCauley, Clark, Moskalenko, Sophia.** Mechanism of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 2008, 416.

²² **Wilner, Alex S., Dubouloz, Claire-Jehanne.** Homegrown terrorism and transformative learning: an interdisciplinary approach to understanding radicalization. *Global Change, Peace & Security*, 2010.

²³ **Crossett, Chuck, Spitaletta, Jason A.** Radicalization: Relevant Psychological and Sociological Concepts. The John Hopkins University, 2010.

²⁴ **Fraihi, Tarik.** (De-)Escalating radicalization: The debate within Muslim and immigrant communities. Jihadi terrorism and the radicalization challenge in Europe. USA: Ashagate Publishing Company, 2008, 136.

²⁵ **Allen, Charles E.** Threat of Islamic Radicalization to the Homeland. U.S. Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, 2007, 4.

poliitilistel eesmärkidel ja (lõppkokkuvõttes) osaleb selles. Mõned autorid eristavad „vägivaldset radikalismi“, et rõhutada vägivallla lõpptulemust ja eristada seda „mittevägivaldsest radikaalsest mõtlemisest“.²⁶ Neumann üritab leida definitsioonides ühisosasisid, samas on huvipakkuv (mitte ainult Neumanni, vaid ka teiste teadlaste käsitluses) väide mittevägivaldse kui kognitiivse radikaliseerumise kohta, et tegemist on üksnes mõttetasandi radikaliseerumisega – leian, et mittevägivaldselt saab tegutseda mitte üksnes mõtte tasandil, vaid ka tegude kaudu (näiteks aktiivne negatiivne propaganda).

Seega saab radikaliseerumist jaotada positiivseks või negatiivseks, mis omakorda jaotub vägivaldseks või mittevägivaldseks. Positiivse radikaliseerumise all tuleb mõista kõiki neid radikaalseid protsesse, mille tulemusena tekib ühiskonda uusi väärtusi, näiteks meditsiinis, tööstuses vm. Mõistete ja definitsioonide osas on positiivne see, et nii teadlased kui riigid võtavad omaks, et radikaliseerumise osas ühtset definitsiooni pole ning seda on raske leida. Murettekitavam on radikaliseerumisega külgnevas mõisteaparaadis valitsev ebaselgus – puudub arusaadav vahetegemine protsessi, olukorra ja vahendi vahel. Alljärgnevas alapunktis üritan luua käesoleva magistritöö jaoks selge mõistestruktuuri.

1.1.3. Eesti olukord ja vahetegemine külgnevate terminite vahel

Radikaliseerumise mõiste (eriti religioosse radikaliseerumise korral) on tihedas puutumuses mõistetega „fundamentalism“, „ekstremism“ ja „terrorism“.

Peter R. Neumann defineerib ekstremismi järgmiselt: „Terminid kasutatakse, viitamaks poliitilistele ideoloogiatele, mis vastanduvad ühiskonna põhiväärtustele, printsiipidele. Liberaalse demokraatia kontekstis võiks siia lisada igasuguse ideoloogia, mis toetab rassilist või religioosset ülemvõimu ja/või vastandub demokraatia ja inimõiguste alusprintsiipidele. Samas võib terminid kasutada ka kirjeldamiseks meetodit, mille kaudu poliitikategijad (loe: ekstremistid) kavatsevad saavutada oma eesmärgid, s.o kasutades vahendeid, mis ei ole kooskõlas teiste isikute elu, vabaduse ja inimõigustega. Paljud valitsused viitavad terroristidele kui vägivaldsetele ekstremistidele.“ Terrorismi kohta ütleb Neumann järgmist, „Terrorism sisaldab sümbolistlikke vägivallategusid, mille eesmärgiks on hirmu tahtlik tekitamine, mõjutamiseks sihtmärgi poliitilist käitumist.

²⁶ Neumann, 2010, 12.

Definitsioon, mille paljud valitsused ja rahvusvahelised organisatsioonid on omaks võtnud, kirjeldab terrorismi kui poliitiliselt motiveeritud vägivalda, mis on tahtlikult suunatud tsiviilisikute vastu.²⁷ Fundamentalismi defineerib Ain Riistan järgmiselt: „Religiooniuuringute võrdlevast analüüsist joonistub fundamentalism välja niisiis küllalt selgepiirilisel: tegu on spetsiifilise sotsiaalse ja kultuurilise nähtusega, mispuhul teatud tingimustes loovad ühe või teise usutraditsiooni esindajad organiseeritud liikumise, mis asub n-ö rusikavõitluse liikumise seatud eesmärkide nimel, tehes seda äratuntavalt fundamentalistlikul viisil.“²⁸ Seega kasutatakse käesolevas magistritöös mõisteid järgnevalt: I fundamentalism kui religiooniomane fenomen, mille põhitunnus sisaldab endas usutõdesid, mille eest ollakse valmis võitlema; II radikaliseerumine kui protsess (puutumuses religioossusega, väljundilt negatiivne ning kas vägivaldne või mitte), mille lõppjaam on ekstremism; III ekstremism kui radikaliseerumisprotsessi lõpptulemus, kus heroiseeritakse kellegi või millegi ülemvõimu, vastandudes üldinimlikele printsiipidele; IV terrorism kui ekstremismi vahend, mille kaudu üritatakse valitsusi või rahvusvahelisi organisatsioone ekstremistidele soovitud suunas tegutsema panna. Ühelauselise näitena võiks see välja näha nii: saades innustust fundamentaalsetest usupõhimõtetest, isik radikaliseerus ekstremistiks ning pani toime terrorikuriteo e fundamentalismiks selle klassikalises tähenduses on vaja fundamentaalset usukäsitlust, ekstremistiks saamiseks on vaja teha läbi radikaliseerumine kui protsess ning terrorikuriteo toimepanemiseks selle sisulises mõttes (organisaator) on vaja olla ekstremist.

Eestis puudub õiguskaitseorganitel (ning ilmselt ka teadusel) radikaliseerumise kohta ühtne definitsioon. Karistusseadustiku²⁹ § 237 (terrorikuritegu) dispositsioon avab terrorikuriteo eesmärgid, nimetades klassikalise terrorismi käsitluse – riigi või rahvusvahelise organisatsiooni sundimine millekski – kõrval ka ühiskondliku korralduse tõsist häirimist või hävitamist, mille võib oma olemuselt liigitada ekstremismi keelunormiks. Eesti Entsüklopeedias on radikalism defineeritud kui „mõtte- ja tegutsemisviis, mis järgib kompromissitult kord omaksvõetud põhimõtteid“.³⁰ Eesti keele seletav sõnaraamat käsitleb radikaliseerumist laiemalt – 1. kord omaksvõetud

²⁷ Neumann, 2010, 12.

²⁸ Riistan, Ain. Fundamentalismi konstrueerimine. KVÜÕA, 2013, 296.

²⁹ Karistusseadustik. Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/123122014016> 20.04.2015

³⁰ Eesti Entsüklopeedia *online* versioon. <http://entsyklopeedia.ee/artikkel/radikalism1> 01.02.2015

põhimõtteid järgiv järgiv mõtte- ja tegutsemisviis; tahtmatu mõista ja arvestada poliitikas teiste jõudude ja gruppide taotlusi. 2. põhjalike, otsustavate ümberkorralduste pooldamine, uuendusmeelsus; äärmuslus.³¹

Vaatamata sellele, et radikaliseerumise ning sellega külgneva mõisteaparaadi osas valitseb mõningane segadus, tundub kogumis positiivse asjaoluna see, et seda tunnustatakse nii teaduse, riikide kui rahvusvaheliste organisatsioonide tasemel. Ühelt poolt võib ebaselgus tuua kaasa erinevused nii uurimistulemustes kui ka eriteenistuslikes eesmärgipüstitustes, teisalt näitab selline definitsioonide ja käsitluste paljus, et valdkonnaga tegeletakse ning teema on aktuaalne, mis lubab eeldada ka uute lahenduste leidmist. Siinkohal väärib tsiteerimist Eesti kriminoloogia üks suunanäitaja Eduard Raska, kes on kirjutanud: „Millegipärast on levinud arvamus, et sotsiaalteadused peavad andma rakenduskõlblikke lahendeid kohe, ilma igasuguste vaheprotseduurideta. Niisugune arvamus on seda kummalisem, et tegelikult on sotsiaalsed süsteemid, protsessid ja nähtused oluliselt keerulisemate struktuuridega ning toimimismehhanismidega kui reaal- või loodusteaduste uurimisobjektid. Järelikult peab tee sotsiaalse süsteemi teooriast praktiliste rakendusteni olema samuti pikem ja keerulisem.“³² Radikaliseerumine on kindlasti sotsiaalne protsess ning ilmselt tuleb ka sellele fenomenile uurimismaastikul rohkem aega anda.

1.2. Radikaliseerumisteooriad ja -mudelid

Radikaliseerumine on protsess, kus indiviid, grupp või mass isikuid kogeb muutumist seaduslikest poliitilistest protsessidest vägivalda toetamise või kasutamiseni poliitilistel eesmärkidel ning see ei sisalda legaalseid või mittevägivaldseid poliitilisi proteste, mida nimetatakse aktivismiks. Sotsiaalteaduslikud uuringud on radikaliseerumise põhjuste uurimisel fokuseerinud tähelepanu kolmele peamisele valdkonnale: I poliitilise, majandusliku ja sotsiaalse olukorra korrelatsioon poliitiliselt motiveeritud vägivaldaga, II grupi dünaamilised protsessid, mis suurendavad vägivallariski ning III psühholoogilised tunnused ja omadused, mis soodustavad isikute taotlusi vägivaldse grupiga liitumisel. Radikaliseerumisprotsessis on olulised nii sotsiaalsed kui

³¹ Eesti keele seletav sõnaraamat *online* versioon
<http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=radikalism&F=M> 01.02.2015

³² **Raska, Eduard.** Kriminoloogia. Sissejuhatus ainesse. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS, 2002, 26.

psühholoogilised tegurid, seletamaks nii sisemisi kui väliseid motivaatoreid, miks isik liitub radikaalse grupiga, kuidas isik radikaliseerub ning kuidas mitteradikaalsed grupid transformeeruvad radikaalseteks gruppideks. Sotsioloogilisest aspektist lähtuvalt uuritakse radikaliseerumist kui inimeste sotsiaalset tegevust alates väikestest mikrotasandi gruppidest kuni suurte makrotasandi sotsiaalsete süsteemide ja struktuurideni. Psühholoogilisest aspektist lähtuvalt lähenetakse antud fenomenile inimese väimsete funktsioonide ja käitumise – taju, kognitsioonid, emotsioonid, motivatsioon, ajutegevus, inimestevahelised suhted jne – uurimise kaudu.³³

1.2.1. Radikaliseerumisteooriad

Chuck Crossetti ja Jason A. Spitaletta käsitluses on radikaliseerumise põhjuste selgitamiseks kuusteist peamist teooriat³⁴, mis on alljärgnevalt välja toodud koos selgitustega. Lisaks neile on välja toodud ka üks usulist pöördumist käsitlev teooria, mille kaudu võiks hästi iseloomustada ka vanglasisest konverteerumist.

1.2.1.1. Sotsioloogilised teooriad (*Sociological Theories*)

Sotsioloogilised teooriad käsitlevad isikute sotsiaalset tegevust väikestest gruppidest kuni suurte sotsiaalsete struktuuride ja süsteemideni. Sotsioloogia rõhutab grupikäitumist ja uurib muuhulgas suhtlemist väikeste gruppide tasandil, grupidünaamikat ja arengut. Sotsioloogid on tavaliselt huvitatud indiviidist ja grupist, kuid küllaltki suure üldistusastemega nagu näiteks sotsiaalne roll, rass, ühiskondlik positsioon, sugu, rahvus, sotsialiseerumine jne.³⁵

1.2.1.1.1. Relatiivne ilmajätuse teooria (*Relative Deprivation Theory*)

Teooria väidab, et majanduslik ebavõrdsus põhjustab vägivaldset poliitilist käitumist. Leidmata seaduslikke vahendeid majanduslikust ebavõrdsusest väljapääsemiseks, võtab isik kasutusele ebaseaduslikud ja vägivaldsed meetmed. Teooria kaudu ei saa hinnata isiku käitumist individuaalsel tasemel. Frustratsiooni-agressiooni hüpoteesi kohaselt on vägivaldne käitumine reaktsioon pettumusele ja frustratsioonile. Selle järgi on igasugune agressiivne käitumine vastus frustratsioonile. Agressiivsus jaguneb

³³ Crossett, 2010.

³⁴ Crossett, 2010.

³⁵ Wheeler, Simon J. Complex environments—An alternative approach to the assessment of insurgencies and their social terrain, part 1: Identifying decisive factors. National Ground Intelligence Center Assessment, 2009.

reaktsiooniliseks ning instrumentaalseks. Reaktsiooniline agressiivsus vallandub provokatsiooni, äkilise vihasööstu vms tagajärjel ning on tingitud ka halvast enesekontrollist. Instrumentaalne agressiivsus on ettekavatsetud, eesmärgipärane ning emotsionaalselt vähem laetud.³⁶ Radikaliseerumise seisukohalt on tegemist teooriaga, mida rakendatakse tihti, selgitamaks poliitilise vägivalla põhjuseid arengumaades ning gruppide puhul, kelle sotsiaalmajanduslik olukord on halb. Radikaliseerumise põhjuse selgitajana räägib selle teooria vastu asjaolu, et miljonid inimesed maailmas, kes elavad suhteliselt vaestes tingimustes, ei radikaliseeru kunagi. Seevastu on teada küllalt juhuseid, kus radikaliseeruvad isikud, kes on pärit väga headest majanduslikest oludest.³⁷

1.2.1.1.2. Sotsiaalse võrgustiku teooria (*Social Network Theory*).

Sotsiaalse võrgustiku teooria vaatleb sotsiaalseid suhteid individuaalsete osalejate (sõlmed) ning nendevaheliste sidemete (suhted) kaudu. Sotsiaalne võrgustik on inimene-inimene suhe, samas kui sotsiaalse võrgustiku mudel esitab, kuidas sõlmi ja sidemeid tajutakse. Sotsiaalne võrgustik on struktuur, mis koosneb indiviididest või organisatsioonidest (sõlmed), mis on omavahel vastastikusel sõltuvuses (suhted). Need vastastikused sõltuvused võivad olla sõprus, ühised huvid, majandussidemed, sotsiaalsed sidemed, religioossed uskumused jne. Inimesed on sotsiaalsetest võrgustikest tugevalt mõjutatud – sotsiaalse võrgustiku mõju isikule võib olla suurem kui tema individuaalsed sisemised tegurid ning kogemused. Individuaalsete sotsiaalsete võrgustike tuvastamise kaudu saab välja selgitada, kes on n-ö võtmemõjutajad. Enamikul inimestest on vähe tugevaid sidemeid, millest nad sõltuvad. Samas on enamusel palju nõrku sidemeid, millest ollakse vähem sõltuvad, kuid mille kaudu võidakse samuti mõjutatud saada (uus informatsioon vms).³⁸ Radikaliseerumise kontekstis aitab sotsiaalse võrgustiku struktuur määrata võrgustiku kasulikkust indiviidile. Väikesed/lühemad võrgustikud võivad olla radikaalsete gruppide puhul

³⁶ **Maile, Jordan, Walters, Tali K., Ramirez, Martin J., Antonius, Daniel.** Aggression in terrorism. In D. Antonius, A. D. Brown, T. K. Walters, J. M., Ramirez, & S. J. Sinclair (Eds.), *Interdisciplinary analyses of terrorism and political aggression*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2010.

³⁷ **Victoroff, Jeff.** The mind of the terrorist: A review and critique of psychological approaches. *Journal of conflict resolution*, 49, 2005, 3–42.

³⁸ **Granovetter, Mark S.** The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78/6, 1973, 1360–1380.

enam kasutusel kui lõtvade sidemetega suured võrgustikud. Samas on lõtvade sidemetega grupid enam avatud uutele ideedele ja informatsioonile. Radikaalsed grupid ei talu lõtvu sidemeid, kuna see võib tuua kaasa alternatiivsete vaadete omaksvõtu. Radikaalsete gruppide liidrid mitte üksnes ei ole väheterantsed selliste sidemete suhtes, vaid nõuavad nende lõpetamist. Igal sotsiaalsel võrgustikul – suurel või väikesel, avatud või suletud – on oma tugevused ja nõrkused, mille kasutamine vastutegevuses sõltub struktuuri ja funktsiooni täpsest teadmisest. Isolatsioon või ebaõnn on sotsiaalses suhtluses oluline faktor, mis mõjutab käitumist. Radikaliseerumine algab sageli kogukonnast, kus tuntakse ennast ümbritsetuna võõrast kultuurist. Isolatsiooni on nähtud kui võtit religioossesse gruppi värbamiseks. Osa uurijaid on seisukohal, et kaldumus sotsiaalsele ühtekuuluvusele on üks sotsiaalsete võrgustike faktoritest, mis on radikaalsete islamistlike gruppidega liitumise põhjuseks. Deradikaliseerumise programmides (näiteks Saudi Araabias) üritatakse radikaliseerunud isikutel aidata taastada kontakte oma lähedastega.³⁹ Sotsiaalne võrgustik on võtmetegur ebaõigluse edasikandmiseks, mis viib värbamise ja mobiliseerimiseni. Sotsiaalse võrgustiku analüüs on üks populaarsemaid analüütilisi vahendeid radikaalsete gruppide mõistmiseks ja nendega võitlemiseks.⁴⁰

1.2.1.1.3. Sotsiaalse liikumise teooria (*Social Movement Theory*)

Teooria kirjeldab psühholoogilist ja sotsiaalset protsessi, kus väline sotsiaalne ja poliitiline olukord motiveerib isikut muutma oma *status quo*'d. Teooria keskendub suurematele gruppidele, uurides suhteid indiviidi, grupi ja laiema ühiskonna vahel. Teooria käsitleb sotsiaalseid liikumisi ning nende vägivaldseid alaliike kui ratsionaalseid tegutsejaid, mis on juhitud poliitilistest eesmärkidest. Inimloomus juhib indiviide väikeste gruppidega nõustumise suunas ja seega kipuvad arvamused keskpärase suunas tõmbuma. Selline surve ühtsuse suhtes ei ole unikaalne. Keskmisest äärmuslikumad indiviidid on mõjukamad ning nende staatus võimaldab teisi rohkem mõjutada ning ise vähem muutuda. Vähem äärmuslikud on väiksema mõjuga ja muutuvad ise rohkem.⁴¹ Kui 1940. aastatel kirjeldas teooria ideed, mille kohaselt keskkonna pingestatud tingimustest tulenevad kollektiivi irratsionaalsed

³⁹ Wheeler, 2009.

⁴⁰ Dalgaard-Nielsen, Anja. Studying violent radicalization in Europe I: The potential contribution of social movement theory. DIIS Working 2/2008.

⁴¹ Dalgaard-Nielsen, 2/2008.

käitumisilmingud põhjustavad massides rahulolematust ja iniviidid saavad passiivselt neisse sotsiaalsetesse jõududesse kaasatud, siis 90ndate edasiarendused kirjeldavad organisatsiooni peamise eesmärgina selle jätkusuutlikkust, mis omakorda nõuab järgijaid. Kaotatud inimesed tuleb asendada ja lisanduma peaks uusi liikmeid, et liikumine kasvaks. Kasv on vajalik grupi mõju suurendamiseks. Teoreetikud on leidnud, et uute liikmete värbajad tegutsevad kui ratsionaalsed otsijad, kes alustuseks koguvad informatsiooni sihtgrupi kohta, loovad seejärel kontakti ja kasutavad värbamiseks veenmistaktikaid.⁴² Sotsiaalsete sidemete ja suhete tugevus on sellistes protsessides väga olulised ning neist arusaamine on oluline, mõistmaks värbamisvõrgustikku.⁴³ Edasiarendatud teooriad analüüsivad liikumist suhtlemise kolme kontseptsiooni vahel: I ressursside mobiliseerimine, II poliitilised võimalused ja III raamimine. Teooria järgi suunatakse isiklik ilmajätuse kogemus poliitilisse tegevusse. Sellest lähtuvalt on kollektiivse tegevuse fundamentaalne probleem olemasolevate ressursside mobiliseerimine ning meetodid, mille kaudu neid organiseeritakse ja juhitakse. Ressursside mobiliseerimise analüüs keskendub sellele, kuidas liikumised aktiivselt kaasavad, otsivad toetust ja laiendavad oma mõju/toetuspinda. Poliitilised liikumised tõusevad mitte ainult sellepärast, et nende kaudu on võimalik ressursse mobiliseerida, vaid sellepärast, et üldised poliitilised ja sotsiaalsed tingimused võimaldavad alati edukalt vaielda/mitte nõustuda. Poliitilise protsessi teooria väidab, et sotsiaalse liikumise tekkimiseks peavad poliitilised võimalused kombineeruma organisatoorse võimekusega koondada ressursse. Raamimise element vaatleb sotsiaalse liikumise teooria kohaselt, kuidas iniviidid määratlevad ennast kollektiivse üksusena.⁴⁴ Teooria võimaldab vaadelda radikaliseerumist poliitilise mobilisatsiooni võtmes. Riigi ja mitteriikliku grupi suhtluse tulemus on tihti vastastikuse vägivalla kasv. Iniviidid, kelle radikaliseerumise määr pole piisav, leiavad end riigi suureneva surve alt. Enamus isikuid loobub vastastikuse surve tekkimisel radikaliseerumisest e annab alla. Alla annavad need, kes tajuvad, et vastutegevuses osalemine nõuab neilt liiga palju. Need, kes ei loobu, suurendavad oma pühendumust ning valitsusvastased teod eskaleeruvad. Vähe on uuritud seda, kes missugustel tingimustel valiku teeb, kuid hüpoteesi kohaselt need, kes loovad mingile sündmusele moraalse raamistiku ning tajuvad isiklikku

⁴² **Mulcahy**, 2013, 8-9.

⁴³ **Borum**, 2011, 7.

⁴⁴ **Dalgaard-Nielsen**, 2/2008.

ebaõiglust, pigem jätkavad. Algest protestigrupist eraldunud väiksem grupp võib kasvada kõrgelt radikaliseerunud koosluseks, mis läheb põranda alla kui terroristlik ühendus.⁴⁵

1.2.1.1.4. Märiline suhtlus (*Symbolic Interactionism*)

Märiline suhtlus on sotsioloogiline perspektiiv, mis asetab rõhu sotsiaalse suhtluse mikrotasandile. Tuletatud Ameerika pragmatismist, väidab teooria, et inimesed suhtuvad asjadesse selle kaudu, mis tähendus neile on antud. Näiteks agraarühiskonna inimesed suhtuvad positiivselt loomadesse, kristlased suhtuvad positiivselt ristimärki, tajudes selles Jeesuse lunastustegu. Radikaliseerumise puhul võib sümbolistlik suhtlus aidata identifitseerida konkreetse narratiivi ja/või objekti tähtsust individile, grupile või ühiskonnale. Üldiselt suhtutakse sellesse teoriasse skeptiliselt, kuid samas võimaldab see tagantjärele analüüsida inimese käitumist.⁴⁶ Näitena võib tuua Timothy McVeigh⁴⁷ radikaliseerumisprotsessi – lapsena kujutles ta, et on vapper sõdalane, võttes hiljem selle sümboli kasutusele kompensatsioonimehhanismina – tema kui üksik sõdalane kõigi teiste vastu.⁴⁸

1.2.1.2. Psühholoogilised teooriad (*Psychological Theories*)

Psühholoogia on teadus inimese mentaalsetest funktsioonidest ja käitumisest, mis on huvitatud individist või väikesest gruppidest. Seetõttu on psühholoogia kui teadusdistsipliini huvi radikaliseerumise kui mentaalse ja käitumusliku protsessi vastu loogiline ja asjakohane ning aitab radikaliseerumisprotsesse paremini põhjendada. Samas ei saa üksnes psühholoogiliste konstruktsioonide abil radikaliseerumist põhjendada ning tänaseks on uuringud tõestanud, et psühhopatoloogia ei ole poliitilise vägivalla ainus põhjus.⁴⁹

⁴⁵ **McCauley**, 2008, 415–433.

⁴⁶ Crossett, 2010, 19-21.

⁴⁷ Timothy McVeigh korraldas 1995. aastal USA-s Oklahomas pommiplahvatus, milles hukkus 168 ja sai haavata üle 600 inimese.

⁴⁸ **Meloy, Reid J.** Indirect Personality Assessment of the Violent True Believer. University of California, 2004.

⁴⁹ **Dalgaard-Nielsen, Anja.** Studying violent radicalization in Europe II: The potential contribution of socio- psychological and psychological approaches. DIIS Working 3/2008.

1.2.1.2.1. Sotsiaalpsühholoogilised teooriad (*Social Psychology Theories*)

See psühholoogiaharu keskendub inimestevahelistele suhetele ja -mõjutustele, iseäranis grupikäitumisele. Kuna vägivaldne äärmuslus on kõige sagedamini grupikeskne fenomen, siis grupidünaamikat uurides saab selgemaks radikaalsete kollektiivide käitumine. Mõned olulisemad uuringutulemused: I grupikontekst on soodne pinnas äärmuslikele hoiakutele, s.o fenomen, mida kutsutakse ka grupi polarisatsiooniks. Indiviidi arvamused ja hoiakud muutuvad grupi kontekstis äärmuslikumaks ning grupi arvamused on ekstreemsemad kui selle liikme omad. II Grupi otsustused on vähem ratsionaalsed kui individuaalsed otsused – fenomen, mida tuntakse ka grupimõtlemise nime all ehk konsensusse leidmise soov muutub kaalutletud otsuse leidmisest olulisemaks. III Grupiliikmete tajud on grupi liikmelisusest mõjutatud ehk grupisisene/väline vastuolu, st grupiliikmete käitumist nähakse pigem positiivselt ning grupist väljaspool olijaid pigem negatiivselt. IV Üksikindiviidid tunnevad end grupi tegevuse eest vähem vastutavatena e grupi nimel sooritatud vägivallaakti pärast tajutakse väiksemat vastutust kui individuaalsetel kaalutlustel sooritatud akti puhul. V Grupiga ühinetakse mingi hüve lootuses: mõned otsivad kuulumist või isiklikku tähendusetunnet, mõned elamusi või ka lihtsalt toitu, peavarju või katet oma esmastele vajadustele.⁵⁰

1.2.1.2.1.1. Grupidünaamika teooria (*Group Dynamic Theory*)

Grupidünaamika teooria on kahe või rohkema indiviidi sotsiaalse suhtluse ja vastastikuse mõjutamise uurimine – inimesed suhtlevad ja mõjutavad seeläbi üksteist. Gruppides on mitmeid dünaamilisi protsesse, mis eristavad neid suvalisest indiviidide kogumikest. Nende protsesside hulka kuuluvad normid, rollid, suhted, arengud, kuulumisvajadus, sotsiaalne mõju, käitumise tulemused. Teooria keskendub peamiselt väikese grupi käitumisele, kuigi seda saab rakendada ka massiliikumistele. Teooria eristab kahte liiki gruppe: grupid, millel on materiaalsed (n-ö käegakatsutavad) eesmärgid ning grupid, millel on sotsiaalse reaalsuse väärtused. Materiaalsed eesmärgid on ilmne tasu grupi liikmele – nt progress või edu üldiste eesmärkide saavutamiseks, staatus, turvalisus. Vähem selge on sotsiaalse reaalsuse grupid, milles grupp on ainus allikas väärtushinnangute küsimuses. See grupp sõltub nende väärtuste, kaasa arvatud

⁵⁰ Borum, 2011, 7-36.

moraalsete väärtuste, juurutamisest. Karismaatilised liidrid saavad tihti kaasa aidata ja lõplikult määrata sotsiaalsed väärtused grupi jaoks. Selline käitumine on laiemalt levinud pigem kultusliikumistes kui radikaalsetes gruppides. Samas on väikesed grupid karismaatilise liidri tegutsemisele vastuvõtlikud. Karismaatiline liider saab edukalt manipuleerida teiste tajuga.⁵¹ Radikaliseerumise kontekstis on oluline tähelepanek, et väikeste gruppide koosluses suurendab ohu tajumine grupi ühtsustunnet, austust liidri vastu, karistusi grupisiseste rikkumiste korral ning grupi normide idealiseerimist. Seega võivad valitsuse poolt rakendatud radikaalse grupi vastased meetmed anda vastupidise efekti. Sisemise ühtsustunde tõttu võivad surve suurenedes ohu tajuvad grupid olla vastuvõtlikud paranoiale ning usaldamatusele. Suuremate gruppide puhul asendatakse ühtsustunde teistsuguste identifitseerimise alustega nagu näiteks natsionalism, patriotism. Isolatsiooni ja välise ohu koosmõju suurendab kohe grupi dünaamikat. Suurenenud ühtsustunde üks negatiivsetest tagajärgedest on grupimõtlemine, mille järgi kõrge ühtsustundega gruppide liikmed soovivad konflikte minimeerida ning jõuda kriitilise analüüsita üksmeelele. Seda saab radikaliseerumisevastases tegevuses arvesse võtta. Samas – oskamatult rakendades võib see vastusena tajutud ohule gruppi kiiresti vägivallale motiveerida.⁵²

1.2.1.2.1.2. Sotsiaalse õppimise teooria (*Social Learning Theory*)

Selle teooria järgi õpivad iniviidid uut käitumist oma keskkonna sotsiaalseid faktoreid jälgides ja neist õppides. Iniviidi käitumine on vormitud keskkonna poolt ning samas vormib käitumine ise keskkonda. Kui iniviidi arengus on agressiivne käitumine olnud aktsepteeritud näiteks autoriteetse isiku poolt, saab selline käitumine hiljem rakendatavaks. Inimesed võtavad omaks isiklikud moraalistandardid, juhindudes neist oma käitumises ning nende rikkumine põhjustab inimeses eneses hukkamõistu. Inimesed on motiveeritud vältima enese hukkamõistmist, järgides moraalistandardeid. Omaksvõetud sotsiaalsed normid tavaliselt hoiduvad vägivallast, eriti ekstreemsetest vormidest, mis võivad lõppeda surmaga. Kui sotsialiseerutakse sellisel viisil, mis lubab neist moraalistest standarditest loobuda, võivad iniviidid vägivaldset käitumist ratsionaliseerida. Kognitiivne dissonants on psüühiline ebakõla, mis tuleneb konfliktsete ideede samaaegsest omakspidamisest. Inimesed kalduvad dissonantsi vähendamise

⁵¹ Forsyth, D. R. *Group dynamics*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole, 2006

⁵² McCauley, 2008

suunas ning teevad seda, muutes oma suhtumisi, uskumusi ja tegusid, neid kas ratsionaliseerides, süüdistades ja/või eitades. On oluline märkida, et indiviidil on mitte üksnes võimalik uue grupiga liitudes selle moraalseid standardeid omaks võtta, vaid liitumine paneb ka alluma autoriteedile grupis. Autoriteedile allumise teema uurimise peamiseks leiuks on olnud fakt, et psühholoogiliselt terved täiskasvanud alluvad autoriteedile olulisel määral. Teooria rakendub, mõistmaks agressiooni ja kõrvalekallet, eriti käitumise muutumise kontekstis. Samuti on leitud, et käitumise muutumise tehnikaid kasutatakse treeningprogrammides – kognitiivkäitumuslik teraapia.⁵³ Radikaliseerumise seisukohalt on oluline tähelepanek, et sotsialiseerumine radikaalse organisatsiooniga võimaldab õppimise mehhanismi läbi või moraalistest väärtustest eemaldumise kaudu vägivaldset käitumist. Kui indiviid on liitumas või liitunud radikaalse organisatsiooniga, võib sotsiaalne õppimisprotsess mõjutada neid muutma oma teadmiste struktuuri, uskumusi ja hoiakuid. Vaenlase demoniseerimine muudab indiviidi olemasolevat taju agressiooniga seotud kontseptsiooni suunas. Läbi sotsialiseerimisprotsessi on individid psühholoogiliselt ja ideoloogiliselt treenitud moraalseste normide kõrvaleheitmiseks ja võimalised toime panema terroristlikku tegu. Indiviid, kel on mittevägivaldsed poliitilised või religioossed vaated, võib ühineda grupiga ning alles selles grupis hakkab tema ideoloogia aeglaselt muutuma. Kui see grupp on või satub vägivaldsesse konflikti, kus vaenlast nähakse kurjana, siis indiviidi grupikuuluvustunne ning soov olla lojaalne võib muuta indiviidi põhimõtteid ning lõpuks viia teda vägivaldsesse konflikti, võitlemaks sõdurina grupi ideoloogia eest. Teooria ei suuda seletada, miks ainult väike osa miljonitest, kes on puutunud kokku äärmusliku ideoloogiaga ning ainult väike osa nendest kümnetest miljonitest, kellele on näidatud terroristide avalikku ülistamist, radikaliseeruvad.⁵⁴

1.2.1.2.1.3. Sotsiaalse identiteedi teooria (*Social Identity Theory*)

Teooria kohaselt on grupikuuluvus see, mis aitab defineerida isiku enesetaju ja enesehinnangut. Indiviidil on mitmeid sotsiaalseid identiteete, mis on seotud tema perekonna, harrastuste, etnilise grupi, sõjalise üksusega jne, mis kõik aitavad defineerida seda, kes ta ühiskonna suhtes on ja pakuvad eneseväärtustamise tunde grupiga identifitseerumiseks. Oluline aspekt teooria juures on isikliku, sotsiaalse ja

⁵³ Maile, 2010

⁵⁴ Victoroff, 2005

kollektiivse eristamine. Indiviidid omavad erinevaid identiteete, mis annavad neile teadmise, kes ollakse ning mida identiteet endaga kaasa toob. Missugune identiteet on mingil ajahetkel kõige tähtsam, sõltub sotsiaalsest kontekstist ja muutub sellele vastavalt. Kui isiklik identiteet on oluline, siis indiviid suhtleb teistega viisil, mis sõltub tema iseloomuomadustest ning isiklikest suhetest tema ja teiste vahel. Samas võib grupiidentiteet teatud olukordades olulisemaks muutuda. Kolm põhilist väidet: I indiviidid kalduvad oma enesehinnangut säilitama või parandama; II grupikuuluvus on erilise väärtuse konnotatsiooniga; III positsioon grupis on määratletud teistega võrdlemise kaudu. Kui sotsiaalne identiteet ei paku rahuldust, lahkutakse grupist, liitutakse teise grupiga või püütakse oma grupisest erinevust positiivses võtmes rakendada.⁵⁵ Kollektiivse identiteedi tähtsus ja kujunemise protsess on radikaliseerumise mõistmiseks kriitilise tähtsusega. Isikliku tee mudel osutab, et radikaliseerumine tuleneb rahvastikust või populatsioonist, kelle enesehinnang on kahjustatud. Nende edasine poliitiline aktiivsus selles populatsioonis ei sobi enam kokku omaksvõetud filosoofiatega ega harmoneeru kodust saadud uskumustega. Terve grupina võidakse end tunda ühiskondlikult ebaõnnestununa, mis tekitab frustratsiooni ja kuuluvussoovi ning juhib viimaks radikaalse grupi juurde.⁵⁶

1.2.1.2.1.4. Hirmu juhtimise teooria (*Terror Management Theory*)

Selle teooria järgi saab eksistentsiaalne ärevus või surmahirm ületatud, kui võetakse omaks maailmavaate, mis minimeerib surmahirmu, pakkudes arusaama korrastatud universumist, selle tähendusest, aktsepteeritud käitumise standarditest, mille tulemuseks on kõrgenenud enesehinnang. Kui enesehinnang on madalam, siis surmahirm suurendab vajadust aktiivse lahenduse järele. Teooriat kasutatakse suitsiiditerroristide tegevuse selgitamiseks. Inimesed, kes soovivad saada suitsiiditerroristideks, teevad seda kahel põhjusel: I poliitiline põhjus on nende maailmavaatega kooskõlas ning II

⁵⁵ **Arena, Michael P., Arrigo, Brucchoudhury A.** The terrorist identity: Explaining the terrorist threat. New York: New York University Press, 2006.

⁵⁶ **Hudson, Rex A.** The sociology and psychology of terrorism: Who becomes a terrorist and why. Library of Congress Federal Research Division, 1999

teadvustatult surma otsides leevendatakse oma eksistentsiaalset ärevust. Samas on teoorial üksinda radikaliseerumise selgitamiseks liiga vähe empiirilisi andmeid.⁵⁷

1.2.1.2.1.5. Ebakindluse leevendamise teooria (*Uncertainty Reduction Theory*)

Teooria annab edasi idee, mille kohaselt grupi tegevus on motiveeritud soovist leevendada ebakindlust. See teooria on lisandus eelnevale hirmu juhtimise teooriale, mille järgi oma elu lõpetatakse surmaga seotud ebakindluse lahendamiseks. Inimene on ebakindel, kuna tulevik on ennustamatu, ning kaldub kõhkleva, kui peab sooritama tegu, mille tagajärjed ei ole üheselt mõistetavad. Ebakindluse talumatust on samuti vaadeldud kui ulatuslikku kalduvust pidada negatiivse sündmuse ilmumist aktsepteerimatuks. Ebakindluse talumatus on kognitiivne lahknevus, mis mõjutab seda, kuidas inimene tajub, tõlgendab ja reageerib olukorra talumatusele kognitiivsel, emotsionaalsel ja käitumuslikul tasemel. Seda teooriat on rakendatud kui potentsiaalset selgitust radikaalse grupiga liitumisele. Samas on vähe empiirilist materjali, mis üheselt kinnitaks, et ebakindlus on radikaliseerumise riskifaktor.⁵⁸

1.2.1.2.2. Psühhoanalüütilised teooriad (*Psychoanalytic Theories*)

Psühhoanalüüs toetub väitele, et palju inimese vaimsest elust on teadvustamata e alateadvuslik ning et psühholoogilise arengu faasid järgnevad teineteisele. Sigmund Freudi poolt arendatud teooria järgi: I lapsevanem määrab lapse psühholoogilise temperamendi ja tervise; II aktiivne alateadvuslik jõud ajab teadvusest välja negatiivsed mõtted; III suhted teistega on kontrollitud alateadvuslike jõudude poolt. Näiteks projektsiooniteooria, mille järgi enda hoiakud omistatakse ebaratsionaalselt teistele. Terrorismi psühhoanalüütilise tõlgenduse tugevus seisneb selle tunnistamises, et indiviidi varase lapsepõlve arengutegurid mõjutavad käitumist täiskasvanuna, alateadvuse tohutu mõju teadvusele ja grupi psühhodünaamilised jõud võivad individuaalsuse alla neelata.⁵⁹

⁵⁷ **Savage, Sara, Liht, Jose.** Mapping fundamentalisms: The psychology of religion as a sub-discipline in the understanding of religiously motivated violence. *Archive for the psychology of religion*, 30, 2008 75–91.

⁵⁸ **Dugas, Michel J., Hedayati, Mary, Karavidas, Angie, Buhr, Kristin, Francis, Kylie, Phillips, Natalie A.** Intolerance of uncertainty and information processing: Evidence of biased recall and interpretations. *Cognitive Therapy and Research*, 29, 2005, 57-70.

⁵⁹ **Victoroff**, 2005

1.2.1.2.2.1. Identiteediteooria (*Identity Theory*)

See on psühhosotsiaalse arengu kontseptsioon, mis keskendub indiviidi enesekäsitlusele läbi elu erinevate faaside. See teooria eristab ego, personaalse ja sotsiaalse identiteedi. Identiteet on lai termin, mida kasutatakse sotsiaalteadustes, et kirjeldada inimese enesemõistmist, väljendust ning liitumist gruppidega. Saamaks psühholoogiliselt küpseks täiskasvanuks, tuleb läbida kaheksa arengufaasi. Identiteedi kujunemisel on eriliselt tähtis faas vanuses 12-19, mil areneb enesekäsitluse tunne. Negatiivse identiteedi kujunemine toob esile antisotsiaalsuse.⁶⁰ Radikaliseerumise seisukohalt on oluline negatiivse identiteediga sildistamine ühiskonna poolt ning tagasilööb mõne grupiga liitumise näol. Näiteks kui keegi on ühiskonna poolt mässajaks tembeldatud, siis mõjub see indiviidile negatiivselt. Siin antakse võimalus vastuideoloogiatele (kuritegelikud ühendused, radikaliseerunud grupid), mis pakuvad indiviidile positiivset identiteeti ning võimalust parandada oma enesehinnangut.⁶¹

1.2.1.2.2.1. Nartsissismi teooria (*Narcissism Theory*)

See on psühhoanalüütiline teooria, mille kohaselt enesearmastus/imetus ei vähene, kui inimene arendab ja laiendab oma sotsiaalset võrgustikku. Inimene peaks oma arengus ja reaalsuse testimises jõudma tõdemuseni, et ta pole universumi kese. Kui see arusaam mingil põhjusel ei leia omaksvõttu, areneb välja grandioosne enesekujutus, mille tunnused on sotsiopaatia, arrogantsus ja kaastunde puudumine teiste suhtes.⁶² On vähe tõendeid, toetamaks väidet, et radikaliseerunud isikud kannatavad nartsissistliku isiksusehäire all. Samas võivad radikaalidel esineda sümptomid, mis on nartsissismiga seonduvad. Mõned radikaliseerunud näitavad välja soovi imetluse ja tähelepanu järele, valitud vägivaldameetodid on tihti suurejoonelised ja tähelepanu haaravad.⁶³

1.2.1.2.2.2. Paranoia teooria (*Paranoia Theory*)

Selle teooria järgi on vägivaldne radikalism tulemuseks iseloomuomadusele, mis ei lase teisi usaldada. Usaldamatus teiste suhtes viib agressiivse käitumiseni. Paranoiateooria järgi on terroristi psühholoogias tähtsal kohal pooldumise mehhanism. See toimib, kui indiviidi isiklik areng on nartsissistliku mõõtmega – neil on rikutud enesekäsitlus, mille

⁶⁰ Arena, 2006

⁶¹ Victoroff, 2005

⁶² Hudson, 1999

⁶³ Victoroff, 2005

järgi head ja halvad omadused omaenda minas ei ole integreeritud, vaid poolitatud mina ja mitte-mina poolustele. Problemaatilisi tundeid ei aktsepteerita kui enda omasid, vaid kui midagi välist. Sotsiaalselt aktsepteeritud tunded paiknevad idealiseeritud “heas minas” ning halvad tunded on eraldatud ja omistatud millelegi välisele. Sellise kalduvusega indiviide arvatakse tugevalt idealiseerivat gruppe, kuhu nad kuuluvad ning eriliselt demoniseerivat grupist väljaspool olijaid.

Radikaliseerumise seisukohalt on oluline tähelepanek, et paranoiline positsioon õhutab kahtlustusi, mis saavad terroriaktide õigustuseks kui enesekaitse vaenlase vastu. Vaadates terroristlike liikumiste karmi ja äärmusliku ideoloogiaga uskumusi ning keskeid teemasid allasurutuse ja diskrimineerimise osas, tundub paranoiline hoiak nendega sobivat. Paranoia, mille kohaselt grupi püsimine on ohus, laseb terroristidel rünnata juhuslikke tsiviilelanikke, kes väljastpoolt vaadates ei ohusta terroristlikku gruppi mitte kuidagi. Paranoilisust arvatakse rohkem esinevat grupi liidrite kui tavaliikmete seas. Paranoiline juhtimisstiil kannab veendumust, et ollakse ümbritsetud vaid vaenlastest, omased on kahtlused ja distantse hoidmine, eelarvamused lojaalsuse suhtes, ümbritsevate usaldusvärsuses kahtlemine, ülim ettevaatlikkus, ohu vältimine ning vajadus süüdistada oma probleemides väljaspool seisjaid.⁶⁴

1.2.1.2.2.3. Absolutistlik/apokalüpsise teooria (*Absolutist/Apocalyptic Theory*)

See teooria on kombinatsioon kõrvalekalduvast psühhodünaamilisest arengust ja mittetüüpilisest kognitiivsest stiilist, mille tulemuseks on kahjustunud sotsiaalne õppimisvõime, messiaanliku kuju idealiseerimine ja ümbritseva äärmuslik polariseerimine. Radikaliseerumise seletamiseks ei kasutata seda teooriat tihti, pigem on see kasutusel, kategoriseerimaks teatud tüüpi gruppe, mida hoiab koos kindel, selle teooria kohaste omadustega liider. Need omadused on karismaatilisel liidril paljudel põhjustel atraktiivsed. Äärmuslased on kompromissitud moralistid, absoluutne/totaalne moraalne mõtlemine aitab terrorismi motiveerida noorte, nõrga identiteeditundega inimeste jaoks. Selline terroristide kaitsemehhanism vägivalda kasutamise tulenevate normaalsete emotsioonide eest on eitus, psüühiline tuimus või afektiseisund. Kuigi absolutistlik mõtlemine ega afektiseisund süütute ründamist otseselt ei õigusta, võib ebaratsionaalne vägivald grupist väljapoole vallanduda kui patoloogiline eitus, mis,

⁶⁴ Dalgard-Nielsen, 3/2008

kombineerituna grupi paranoiaga hävimisohu kohta, viib lihtsustatud dualistlikule mõtteviisile grupiväliste inimeste suhtes.⁶⁵

1.2.1.2.2.4. Antisotsiaalsuse teooria (*Antisocial Theory*)

Antisotsiaalne/psühhopaatne/sotsiopaadne teooria sedastab, et vägivaldsed äärmuslased on kas vaimselt haiged või kuidagi bioloogiliselt, psühholoogiliselt ja/või sotsioloogiliselt vägivaldsele häälestunud. See teooria on empiirilisel vähe tõestatud. Antisotsiaalne isiksusehäire on seisund, mida kasutatakse, kirjeldamaks halastamatut ja teiste õiguste suhtes hoolimatut isikut. Sotsiaalsete normide ja seaduste pidev eiramine, halastuse puudumine ning impulsiivsus tunduvad olevat sobivad jooned terroristliku käitumise arenemiseks.⁶⁶ Radikaliseerumise seisukohast lähtuvalt arvatakse, et teatud iseloomuomadused või nende puudumine teeb mõned inimesed terroristliku organisatsiooni ja käitumise jaoks vastuvõtlikumaks. Antisotsiaalse isiksusehäirega inimestel on vägivaldsete radikaalidega sarnaseid iseloomuomadusi.⁶⁷

1.2.1.2.2.3. Kognitiivsed teooriad (*Cognitive Theories*)

Kognitiivsed funktsioonid viitavad vaimsetele toimimistele nagu mälu, tähelepanu, kaastunne, eelarvamus, võime raskustega toime tulla jne. Kognitiivne võimekus viitab vaimsetele funktsioonidele nagu mälu, tähelepanu, kontsentreerumine, keel ja nn erilistele funktsioonidele nagu võime õppida ja järgida reegleid, ette näha/oletada tulemusi, teha kaalutletud järeldusi ja otsuseid ja kaalutleda riski-kasumlikkuse vahekorda. Kognitiivne stiil viitab mõtlemisviisidele: eelarvamused, hinnangud, kalduvused otsuste tegemisel midagi üle- või alahinnata.⁶⁸

1.2.1.2.3.1. Uudsuse otsimise teooria (*Novelty-Seeking Theory*)

Uudsuse või sensatsiooni otsimine on inimesele omane käitumine, kus aju keemilise aktiivsuse tulemusena eelistatakse riskantset käitumist. Riskivalmidus on mõjutatud elusündmustest ja neurokognitiivsetest, iseäranis dopamiiniga seotud funktsioonidest. Riskialtimad on nooremad, lasteta, madalate eesmärkidega pereelu suhtes, pere noorimad liikmed ning madala ootusega eluea pikkuse suhtes. See pole tingimata läbi elu stabiilsena püsiv omadus, vaid muutub seoses elusündmustega. Isikuomadusena on

⁶⁵ Victoroff, 2005

⁶⁶ Cooper, H. H. A. Psychopath as terrorist. *Legal Medical Quarterly*, 2/1972, 253–262.

⁶⁷ Victoroff, 2005

⁶⁸ Dalgaard-Nielsen, 3/2008.

uudsuse otsimine mõõdetav mittenormatiivsena ning on tõenäoliselt geneetiliselt mõjutatud omadus – selliste omadusega inimesed on radikaliseerumisele vastuvõtlikumad. Radikaliseerumise seisukohast on oluline, et sensatsioon ja uudsuse otsimine on täiskasvanuelu normaalse arengu element, mis toob ajus esile teatud aktiivsuse ja võib grupiga liitumise osas mängida olulist rolli. Radikaalne käitumine on põnev tegevus väljaspool tavakogemuse reaalsust ja paljud teoreetikud on arvanud, et poliitiline vägivald võib rahuldada sünnipärast, ehk ka geneetiliselt määratud riskivajadust. Ekstravertsus, nartsissism ja uudsuse otsimine võivad olla revolutsiooniliseks tegevuseks soodsad iseloomujooned.⁶⁹

1.2.1.2.3.2. Alanduse-kättemaksu teooria (*Humiliation-Revenge Theory*)

Alandus ja selle tagajärjena tuntav sisemine surve kättemaksuks on psühholoogiline faktor, mida on peetud vägivaldset käitumist soodustavaks tingimuseks. Kättemaks on emotsioon, mis tuleneb instinktist karistada üleastujat, kes rikub sotsiaalset kokkulepet. See ei teeni mitte ainult indiviidi, aga ka grupi huve. Kättemaks pole alati antisotsiaalse käitumisena käsitletav, vaid võib teatud kontekstis olla ka normaalne ja potentsiaalselt kasulik. Poliitiliste vastaste alandus loob keskkonna vägivaldsuse suurenemiseks. Käsitlus, et alandus tõstatab soovi kätte maksta, on valdav kriminaalpsühhiaatrias ja kriminoloogias. Alandus, kättemaks ja altruism on võtmetähtsusega organisatoorsel ja individuaalsel tasemel, kujundades liikumisi, mis propageerivad enesetaputerrorismi. Alandus pole aga ainult üksiku sotsiaalse juhtumi tagajärg, vaid aja jooksul (tihti ka mitmete generatsioonide vältel) levinud, juurdudes sedavõrd, et muutub indiviidi määravaks omaduseks.⁷⁰ Radikaliseerumise seisukohalt on poliitiline vägivald loogiline reaktsioon isiklikule või poliitilisele ebaõiglusele – grupi iga liikme vastu suunatud rünnakut käsitletakse grupivastase rünnakuna, mis võib viia vasturünnakuni. Näiteks peab Al-Qaeda sihtmärgiks kõiki USA kodanikke, kuna maksumaksjatena osalevad nad kõik USA valitsuse moslemitevastases tegevuses.⁷¹

⁶⁹ Victoroff, 2005

⁷⁰ Victoroff, 2005

⁷¹ Marcus, Joyce. The archaeological evidence for social evolution. *Annual review of anthropology*, 37, 2008, 252–266.

1.2.1.2.4. Pöördumise teooria (*Conversion Theory*)

Selle keskmeks on isiklike uskumuste ja ideoloogiate muutumine e konversioon. Selle uurimine toetub sotsioloogiale ja religioonipsühholoogiale. Lewis Rambo on välja arendanud seitsmeosalise mudeli, mis arvestab asjaoluga, et iga faas on kumulatiivne ja mõjutab järgnevat. Faasideks on kontekst e keskkonnategurid, kriis e isiklik tasakaalutus, küsimine e lahenduste otsimine, kohtumine e algne kontakt otsija ja vaimse valiku ja/või selle vahendaja vahel, suhtlus e infojagamine otsijale, pühendumine, mille esimeseks osaks on truuduse näitamine teatud religioonile mingite otsuste kaudu ning teiseks oma pöördumise avalik tunnistamine, tagajärjed e teod, pühendumine ja otsused, mida usu pärast tehakse. Rambo järgi suhted, rituaalid, retoorika ja rollid suhestuvad ja mõjutavad üksteist.⁷² Richardson eristab kaht pöördumismudelit: passiivse puhul on pöörduja tahe väevõimuga kallutatud (nt ajupestud) ja aktiivse puhul on pöörduja aktiivne tegutseja, kes ühineb liikumisega vabatahtlikult.⁷³ Kui varasemates pöördumisalastes uurimustes toetuti pöördumise kirjeldamisel psühhopatoloogilistele seletustele, siis religiooniuringute sotsioloogiline traditsioon keskendub pinge ja ilmajaätuse teooriale kui võimalikele pöördumise põhjustele. Hiljem on radikaliseerumise puhul hakatud rääkima iseradikaliseerumisest e intellektuaalsest pöördumisest, kus isik uurib iseseisvalt uusi olemise aluseid, alternatiivseid jumalakäsitusi, isiklikku täiuse saavutamist ning teeb seda raamatute, televisiooni, loengute vm mitteisikliku kontakti kaudu. Nii on võimalik konverteeruda ka isolatsioonis, ilma vastava liikumise kontaktisikuta.⁷⁴

1.2.1.3. Radikaliseerumisteooriate analüütiline kokkuvõte

Kriitilis-võrdleva analüüsi tulemusena saab öelda, et nii radikaliseerumise põhjuste mõistmiseks laiemalt kui vanglasisese radikaliseerumise osas on eelpoolnimetatud teooriate näol tegemist pädeva raamistikuga. Samas on paljuski tegemist laiemate sotsiaalteaduslike teooriatega, mille puhul radikaliseerumise paremaks mõistmiseks on tõenäoliselt vajalikud ka edasiarendused, nagu seda on tehtud sotsiaalse liikumise teooria puhul. Ilmselt võib väita, et kõik kolm suurt sotsioloogilist teooriat (relatiivne

⁷² Borum, 2011, 7-36.

⁷³ Kilbourne Brock. , Richardson James T. Paradigm conflict, types of conversion, and conversion theories, *Sociological Analysis* 50, 1989, 1-21.

⁷⁴ Lofland, John, Skonovd, Norman. Conversion motifs, *Journal for the Scientific Study of Religion* 20/1981, 376.

ilmajätuse, sotsiaalse võrgustiku ning sotsiaalse liikumise teooria) on head radikaliseerumise põhjuste selgitamiseks. Seevastu märgilise suhtluse teooria võib jääda natuke kaugeks, kuna selles on palju oletuslikku ning ainuüksi selle teooria kaudu oleks küllaltki väheveenev radikaliseerumist põhjendada – samas mõnda teist teooriat toetavana võib see täiesti asjakohane olla. Sotsiaalpsühholoogilistest teooriatest väärib vanglasise radikaliseerumise seisukohalt märkimist sotsiaalse õppimise teooria, mille kaudu on võimalik seletada kinnipeetava toimetulekut vangla keskkonnaga ning senistest moraalistest standarditest loobumist. Psühhoanalüütilistest teooriatest tundub vanglasisest radikaliseerumist hästi põhjendavat identiteediteooria, kus eelkõige noorkurjategijatest kinnipeetavad saavad ühiskonna poolt stigmatiseeritud ning neile antakse uus positiivne identiteet radikaalses grupis (selline tegevusmall on küllalt tavaline kuritegeliku karjääri alguses, kui kurjategijal puudub vabas ühiskonnas sotsiaalne toetus). Kognitiivsete teooriate seast on huvipakkuv alanduse-kättemaksu teooria, kuna selle järgi võib kinnipeetav tajuda ennast alandatuna nii ühiskonna poolt laiemalt kui ka vanglasiseselt, mis avab ta radikaliseerumisele. Pöördumise teooria puhul on positiivne erinevate astmete väljatoomine, mis võimaldab kinnipeetava uskumuste ja ideoloogiate astmelist analüüsi.

Eesti konteksti paigutatuna ning rakendusanalüütilisest seisukohast lähtuvalt on eelpoolkäsitletud teooriad küllaltki laiapõhjalised, mistõttu ühtegi konkreetset teooriat, mis Eesti islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise põhjuste analüüsimiseks kohaldatav ei oleks, välja tuua ei oska. Samas – teooriatest, mis on tõenäoliselt Eestis väga hästi rakendatavad või mille puhul mõni vanglasise radikaliseerumise seisukohalt oluline asjaolu esile kerkis, on ülevaade alljärgnev.

I Relatiivse ilmajätuse teooria. Vaatamata sellele, et teooria ei käsitle üksikisiku tasandit, on Eesti kinnipidamisasutused kindlasti üheks kohaks, kus kinnipeetavad tunnevad end võrreldes vaba maailmaga majanduslikult äärmiselt ebavõrdselt – üks vanglakaristusega kaasnevaid elemente ongi isiku ilmajätmine majanduslikust heaolust (õigemini selle kättesaadavusest) vanglakaristuse vältel. Samas vanglasiseselt majanduslik ebavõrdus kinnipeetavate vahel, võrreldes vaba keskkonnaga, tõenäoliselt pigem väheneb – näiteks on Eesti korrektsioonisüsteemis kõigile kinnipeetavatele kohustuslik riigipoolne ühetaoline vanglariietus ning majanduslik seisukord saab visuaalselt ilmuda üksnes jalatsite (ka käekell on lubatud) kaudu, mistõttu üksnes

vanglasise ebaõrdse majandusliku olukorra tõttu vaevalt radikaliseerumine vallandub. Teisalt on Eesti vanglasüsteemi sisemine subkultuur arenenud n-ö rahapõhiseks – materiaalsete vahendite olemasolul on võimalik endale kinnipeetavate vahelises suhtluses vähemalt puutumatus kindlustada. Üsna tavaline on kinnipeetava poolt väidetu, et vanglasisesed põhimõtted enam ei kehti – raha eest saab kõike. Seega on teooria islamiusuliste radikaliseerumise osas ilmselt hästi kohaldatav – Eesti korrektsioonisüsteemis on tänaste tingimuste juures väga vähetõenäoline, et majanduslikust ebaõrdsusest tulenevalt toimuks vanglasisene radikaliseerumine. II Sotsiaalse võrgustiku teooria – vanglasisesed mitteformaalsed grupeeringud (sõpruskonnad vms) Eesti vanglates on ilmikas näide sotsiaalvõrgustikest nii individ-indiviid tasandil kui gruppidevahelises suhtluses, mis kinnitab teooria kasutatavust ka religioonipõhisest huvist formeeruvate võrgustike osas. Praktika kinnitab teooriat, mille kohaselt sotsiaalsed võrgustikud moodustuvad ühise huvi alusel – nii on see ka vanglates. III Sotsiaalse liikumise teooria on Eesti oludes kindlasti rakendatav, kuid ilmselt tänapäevast oludest erinevate keskkonnategurite puhul – selleks, et vanglasisene radikaliseerumine antud teooria kohaselt toimuks, oleks vaja tugevaid vanglaväliseid sotsiaalseid või poliitilisi surveid, mille olemasolu kindlasti ka vanglasisest radikaliseerumist mõjutaks. Huvitav on teoorias väidetu, mille kohaselt on riigi ja mitteriikliku grupi suhtluse tulemuseks tihti vastastikuse vägivalla kasv – vanglatingimustes võib selle kaudu iseloomustada üksiku kinnipeetava kompromissitult allumatust vangla administratsioonile. IV Radikaliseerumist puudutavad psühholoogilised teooriad tunduvad – ning võib-olla on see autoripoolne kallutatuse tingitud praktilise tegevuse käigus omandatud arusaamast, et vaatamata erinevatele keskkondadele või suurtele ühiskondlikele protsessidele jääb selle probleemi keskmeks alati inimene oma individuaalsuses – olevat kõik huvitavad ning rakendatavad ka Eesti kontekstis. Käitumine kujuneb keskkonna ning vajaduste-soovide ja ootuste koosmõjus. Võrreldes inimeste käitumist suurlinnas või külmas vees, on inimesel esimesel juhul rohkem võimalusi erinevate võimaluste aktualiseerimiseks ja käitumine seega isikupärasem kui teises, kus enamiku puhul tuleb esile vaid kuivalepääsemise soov.⁷⁵ Vangla on väga eriline keskkond, kus inimeste käitumine – nagu ka jääaugu puhul – peaks olema keskkonnateguritest tingituna paremini etteennustatav. Siit areneb edasi

⁷⁵ **Arro, Tõnis.** Kognitiivkäitumuslik teraapia. Tartu Ülikool, 1992, 8.

küsimus isiku vabast tahtest vanglasisesest (või ka üldisemalt) radikaliseerumise puhul – kuulates mõne kinnipeetava juttu tema kurjategijaks arenemisest, on mõnikord tekkinud põhjendatud küsimus, kui palju isik on saanud üldse saanud rakendada oma tahet kurjategija mitte olla. Siinkohal väärivad väljatoomist ning on rakendatavad identiteedi teooria, mõistmaks tõenäoliselt enamuse soovi olla mõne grupi (selleks võib olla ka radikaliseerunud isikutest koosnev grupp) poolt positiivse identiteediga märgistatud ning sotsiaalse identiteedi teooria, mõistmaks isiku ja vanglasisesest grupiidentiteedi (ning sellest tulenevate käitumise muutuste) vahelist seost. Hästi rakendatav on ka sotsiaalse õppimise teooria, mille kaudu on võimalik analüüsida indiviidi muutumist – kuidas vastavalt keskkonnamõjutustele muutuvad moraalsed hoiakud –, sh radikaliseerumist.

Kokkuvõtvalt saab väita, et nii võrdlev kui rakendusanalüüs näitavad, et eelnevalt äratoodud 17 radikaliseerumisteooriat annavad hea struktuurse alusbaasi radikaliseerumise põhjustega tegelemiseks. Ilmselt ongi suurim kasutegur nende teooriate puhul süsteemse lähenemise võimaldamine ning erinevate lähenemisviiside paljusus. Nimetatud teooriad ei ole kaugeltki ammendav ning lõplik nimistu radikaliseerumise põhjustele lähenemiseks, kuid on väga hea vundament radikaliseerumisprotsesside mudelite väljatöötamiseks ning rakendamiseks.

Teadlased ja eksperdid on jõudnud tänaseks seisukohale, et ühe kindla teooria rakendamine radikaliseerumise põhjuste selgitamiseks ei vii oodatud tulemuseni ning selle asemel peaks eeldama mitme teooria võimalikkust ning konkreetsete asjaolude ja konteksti hindamise järel tegema otsuse konkreetse teooria kasuks.⁷⁶

1.2.2. Radikaliseerumismudelid

Radikaliseerumismudelid baseeruvad radikaliseerumisteooriatel ning on oma detailsusastmelt täpsemad, üritades uurida ning selgitada radikaliseerumise protsesse. Tegemist on detailsusastmega, mis võimaldab julgeoleku-, korrektsiooni- ning õiguskaitseasutustel läbi nende mudelite oma radikaliseerumisvastast tegevust planeerida ja rakendada. Alljärgnevalt antakse ülevaade kolmest islamiusuliste

⁷⁶ **Cable, Sherry, Walsh, Edward, J., Warland Rex H.** Differential Paths to Political Activism: Comparisons of Four Mobilization Processes after the Three Mile Island Accident, *Social Forces* 66, 1988, 966.

radikaliseerumist käsitlevast mudelist, millest kaks on üldlevinud faasimudelid ning kolmas algpõhjusemudel (*Root Cause Model*), mis läheneb radikaliseerumisele natuke teisest küljest ning on kahe esimese suhtes küllaltki kriitiline.

1.2.2.1. New York Police Department (NYPD) mudel

Mudel pärineb aastast 2007 ning näeb radikaliseerumist alt-üles liikumisena, kus individid avastab ise äärmusliku ideoloogia, intensiivistab oma usku ning võtab ise endale kohustuse osaleda džihaadis.

Mudeli faasid on järgnevad:

I eelradikaliseerumine – kirjeldab isiku elustiili, sotsiaalmajanduslikku olukorda, usku; tegemist on radikaliseerumiseelse olukorraga – tavapäraselt on need isikud n-ö märkamatud meesterahvad, kes teevad tavalist tööd ja elavad tavalist elu, võib-olla on neil väike kriminaalne taust.

II Eneseidentifitseerimine – kirjeldab indiviidi aste-astmelist avanemist, kus isikut hakkavad mõjutama nii sisemised kui välised tegurid, tärkab huvi salafistliku islami vastu, ta eemaldub tasapisi oma vanast identiteedist, otsib mõttekaaslast, katalüsaatoriks on religioosne otsimine ning kognitiivne avanemine, päästik võib olla on majanduslik (töökaotus vms), sotsiaalne (diskrimineerimine, rassism vms), personaalne (lähedase surm vms) või poliitiline (konflikt moslemikogukonnas vms) isiku poolt tajutud diskrimineerimine; isik võtab vastu uue maailvaate.

III Ideoloogiline kinnistumine – isik võtab salafismi üha enam kui ainuõiget tõde, uskmatute suhtes vägivalda veel ei kasuta, kuid kiidab selle põhimõtteliselt heaks, sageli ei käi enam tavapärases mošees, kuna sealne õpetus ei ole piisavalt konkreetne, usk sulandub üha enam kokku poliitilis-ideoloogilise veendumusega.

IV Džihadiseerumine – võtab omaks õpetuse, mille kohaselt on iga korraliku moslemi kohus võidelda džihaadis uskmatute vastu, isik annab ennast ära pühaks sõjaks, peamiseks eesmärgiks saab džihaadiks ettevalmistus, selle planeerimine ning elluviimine.⁷⁷

⁷⁷ **Silber, Mitchell D, Bhatt, Arvin.** Radicalization in the West: The Homegrown Threat. NYPD Intelligence Division, 2007, 6.

1.2.2.2. Taani Luureteenistuse (PET) mudel

Mudel pärineb aastast 2009 ning näeb radikaliseerumist ülevalt-alla liikumisena, kus äärmuslikul värbajal on suur roll indiviidi radikaliseerumises.

Mudeli faasid on järgnevad:

I Kontakt radikaliseerija/värbajaga – isik on avatud radikaalsetele ideedele.

II Indiviid omandab uued religioossed praktikad ja muudab oma käitumist.

III Sotsiaalsed suhted piirduvad üksnes sarnaselt mõtleivate isikutega, senised sõbrad ja perekonnaliikmed lõigatakse suhtlusringist ära.

IV Kinnistumine, kus tugevdatakse moraalselt valmisolekut läbi vägivaldsete videostseenide näitamise, milles tapetakse inimesi.

Selline lähenemine võimaldab hinnata erinevaid faase, võtmaks kasutusele vastumeetmeid. Esimese faasi juures saab keskenduda radikaliseerijale/värbajale. Teine faas võimaldab tuvastada isikuid, kes teevad läbi olulisi muutusi. Kolmas faas annab võimaluse suunata tähelepanu sõpruskondadele ning muudele sotsiaalsetele kooslustele, saamaks teavet isikute kohta, kes on millegipärast grupist lahkunud.

1.2.2.3. Algpõhjuse mudel (Root Cause Model)

Tinka Veldhuis ja Jorgen Staun pakuvad radikaliseerumise mõistmiseks välja kahest eelnevast faasimudelist mõnevõrra erineva käsitluse. Nimetatud käsitluses soovitatakse radikaliseerumise mõistmiseks uurida radikaliseerumise põhjusi, mitte selle kulgu ning käsitleda radikaliseerumist sealjuures kui individuaalset protsessi, mis tõusetub teatud kindlas sotsiaalses keskkonnas. Veldhuis ja Staun on kriitilised nii PET- kui NYPD-mudelite osas, väites, et neis mõlemas on metodoloogilisi vigu, mis viivad kokkuvõttes valede järelduste ning vähemusgruppide stigmatiseerimise ning diskrimineerimiseni. Metodoloogilise veana tuuakse välja, et juhtumeid otsitakse kindlate väärtuste järgi, mis sobituksid mustrisse ja annaksid sama tulemuse. Veldhuisi ja Stauni sõnul on nii NYPD- kui PET-mudeli puhul probleemiks asjaolu, et faasimudelid võtavad menetlusse n-ö edukalt lõpule jõudnud radikaliseerumise ning protsessi hakatakse tagasiminevalt põhjendama, mis kokkuvõttes ei vii lähemale radikaliseerumise põhjuste avastamiseni. Neid olukordi, kus radikaliseerumine pole lõpuni jõudnud, ei menetleta üldse. Näitena toovad Veldhuis ja Staun välja selle, et üldlevinud hüpoteesi – mille kohaselt ilmajätus viib vägivaldse radikaliseerumiseni – kontrollimiseks peab uurima ka seda, kas (ning juhul, kui jah, siis miks) mõnikord ilmajätus ei vii radikaliseerumiseni, viib

mittevägivaldse radikaliseerumiseni või hoopis rahumeelse demonstratsioonini. Probleemina nähakse ka seda, et faasimudelitesse jäävad n-ö kinni ja saavad stigmatiseeritud ka need, kes tegelikult ei radikaliseeru. Näitena tuuakse PET- mudeli neljas faas, kus isikule tutvustatakse vägivaldseid filme – mitte igäüks ei ole jõudnud radikaliseerumise neljandasse faasi, kui ta vägivaldseid filme vaatab. Veldhuis ja Staun kirjeldavad faasimudelite kasutamist kui nõela otsimist prügimäelt magnetiga, mis nõela asemel korjab kokku kogu metalli – otsitakse väikest asja ja kasutatakse selleks vahendit, mis tunneb otsitavana ära ka palju sellist, mida ei otsita.

Algpõhjuse mudel tugineb väitele, mille kohaselt radikaliseerumine ei toimu ilma kausaalsete faktoriteta – missugune faktor saab määravaks, erineb inimeseti. Analüüsi keskmes on indiviid. RCM eristab mikro- ja makrotasandi põhjustegureid, leides, et makrotasandi põhjuslikud faktorid on eeltingimused radikaliseerumiseks, kuid selgitamaks, miks mõned inimesed radikaliseeruvad ning teised mitte, on hädavajalik põhjalikult uurida mikrotasandi muutujaid. Kui PET- ja NYPD-mudelit saab visuaalselt kujutleda nagu erinevatest etappidest koosnevat ajalist telge, siis RCM on kujutletav ringikujulisena. Ring koosneb sisemisest mikrotasandist ja välisest makrotasandist. Mikrotasand koosneb sotsiaalsetest ning individuaalsetest faktorist. Ringi keskel asub indiviid ning teda ümbritsevad esmalt individuaalsed faktorid, mis koosnevad psühholoogilistest karakteristikutest ja isiklikest kogemustest (kuidas inimene maailma mõistab). Sotsiaalsed faktorid asuvad individuaalsetest faktoritest väljaspool ning koosnevad isiku sotsiaalsest identiteedist ning sotsiaalsetest suhetest. Välimine ring e makrotasandi põhjuslikud faktorid on ühiskondlikud protsessid, nagu näiteks demograafilised muutused, poliitilised, majanduslikud ja kultuurilised olud, haridusest osasaamine, tööturul osalemine jne. Durkheimi sõnul viib käitumusliku kõrvalekaldeni rikutud ühendus indiviidi ja ühiskonna vahel. Makrotasandi põhjustegurid ei saa üksi seletada radikaliseerumise fenomeni – sellele on vaja lisada individuaalne tasand ning analüüsida, kuidas indiviid on seotud ühiskondlike struktuuridega.

Põhjuslikud faktorid jagunevad kaheks – katalüsaatorid ja põhjustajad. Katalüsaatorid jaguned värbamiseks ja päästiksündmuseks.

Keskne küsimus on, kuidas põhjuslikud faktorid erinevatel tasemetel teineteisega suhestuvad ning millisel viisil kombineerituna toovad kaasa radikaliseerumise.

Makrotasandi põhjuslikud faktorid: I põhjustajateks võivad olla kehv integratsioon, vaesus, rahvusvahelised suhted, globaliseerumine ning II katalüsaatoriks makrotasemel saab olla üksnes päästiksündmus (vallandaja), näiteks Taani koomiksite kaasus.

Mikrotasandi sotsiaalsed põhjuslikud faktorid: I põhjustajateks võivad olla enese kategoriseerimine ja sotsiaalne identiteet, kollektiivsed emotsioonid, sotsiaalsed suhted ja grupiprotsessid (mh vangla, internet), ilmajätetus ning II katalüsaatoriteks nii värbamine (antud juhul võib see olla nii alt üles (värvatav ise otsib kontakti) kui ülalt alla (värbajaga minnakse kontakti) kui päästiksündmus (näiteks grupiliikme arreteerimine vms).

Mikrotasandi individuaalsed põhjuslikud faktorid: I põhjustajaks võivad olla isikuomadused (senised uuringud pole radikaliseerunud indiviididel ühiseid psühholoogilisi profiile leidnud), isiklikud kogemused (traumaatiline lapsepõlv jne), tajud (tegelikkuse tajumine mõjutab käitumist – radikaliseerumiseni ei vii objektiivne reaalsus, vaid isiklik tõlgendus ühiskonnast), emotsioonid (viha, häbi, kättemaks – paljude uuringute kohaselt tunnevad moslemid end alandatuna, levinud on Osama bin Ladeni üleskutse „Surm on parem kui elu alanduses“), radikaliseerumine kui strateegiline valik ning II katalüsaatoriks päästiksündmus (lähisugulase surm, isiklik diskrimineeritus, vanglasse sattumine).⁷⁸

1.2.2.4. Radikaliseerumismudelite analüütiline kokkuvõte

Kriitilis/võrdleva analüüsi tulemusena saab öelda järgmist. Esimesed kaks mudelit on eriteenistuslikud ning suunatud reaalelulise probleemi lahendamisele, kus muuhulgas on olulised kiirus ja prioriteediasetus – ilmselgelt on fookus eeskätt vägivaldsel radikaliseerumisel. Viimane mudel on rohkem teaduspõhine, suunatud nii vägivaldse kui mittevägivaldse radikaliseerumise põhjuste uurimisele ning individipõhine. Eriteenistuslikult ei ole selline lähenemine kahjuks alati aja ning ressursi piiratud tingimustes võimalik. Samas on eriteenistuslike rakenduste puhul tark arvestada teaduspõhiste lähenemistega ning neid võimalusel kasutada, teaduspõhistel lähenemistel seevastu on mõistlik üritada ennast aeg-ajalt reaalsesse elulisse situatsiooni asetada, mõistmaks valikuid, miks midagi tehakse või tegemata jäetakse. Parim lahendus

⁷⁸ Staun, 2009.

olukorrale on teadus- ning praktikapõhise lähenemise omavaheline positiivne interaktsioon.

Võrreldes NYPD- ning PET-mudeleid omavahel, on lisaks protsessi suunalisele erinevusele erinev ka radikaliseerumise protsessi pikkus – NYPD-mudeli ajatelg on pikem, kuna tähelepanu suunatakse preradikaliseerumisfaasis isikule, kelle puhul radikaliseerumisprotsess pole veel alanud (esinevad soodustingimused – või -eeldused). Kindlasti on RCM-mudel sisulisem, kuna läheb tõepoolest rohkem süvitsi, üritades panna uurijat protsessi läbi indiviidi silmade vaatama. RCM-i puhul joonistuvad väga hästi välja radikaliseerumisteooriatest võetud kontseptsioonid, mis on positiivne märk süsteemsest lähenemisest teemale.

Analüüsidest nimetatud mudelite rakendatavust Eesti kontekstis, võib väita, et kõik kolm on kasutatavad. Nagu eelpool mainitud, vajab RCM rohkem aega ning ressursi, kuid on ilmselt ka tulemuslikum. Arvestades Eesti tänast olukorda, on RCM-i individipõhine lähenemine võimalik ning realistlik. Tundub, et RCM sobitub hästi just kinnipeetavate radikaliseerumise põhjuste uurimiseks, kuna vangla omapärast (keskkond on piiratud) tulenevalt saab ilmselt hästi hinnata nii mikro- kui makrotasandi põhjuslikke tegureid.

2. Eesti moslemikogukond

Islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumist uurivad teadlased on viidanud tungivalt vajadusele arvestada selleteemaliste uuringute puhul laiemalt konkreetseid ühiskonna- ja riigispetsiifilisi karakteristikuid: demograafiline seisnud, rahvastiku koosseis, sotsiaalpoliitiline kliima, majanduslik olukord, riigikorraldus, karistussüsteem, kultuurilised ning ajaloolised eripärad jne.⁷⁹ Vanglasisene radikaliseerumine ei ole ühiskonnast müüriга eraldatud, vaid on väga tugevalt mõjutatud konkreetsetes riigis, maailmajaos või maailmas üldiselt toimuvast, arvestades tänast globaliseerunud inforuumi.

Kuivõrd käesoleva magistritöö eesmärk on anda analüütiline ülevaade islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise teooriatest ja mudelitest ning analüüsida nende rakendatavust Eestis, on vajalik anda: I lühike ülevaade Eesti moslemikogukonnast (moslemite osakaal kogu elanikkonnast, suurus ja rahvastiku- ning liikmelisuspõhine jaotus), kuna islamiusulised kinnipeetavad moodustavad antud uurimuse mõttes Eesti moslemikogukonna ühe osa. II analüütiline ülevaade Eesti vanglates karistust kandvate islamiusuliste kinnipeetavate sotsiaalsest ja kriminoloogilisest taustast ning III islamiusuliste radikaliseerumisega puutumuses olevatest julgeolekuohtudest Eestis.

Siinkohal on vaja selgitada järgmist. Käesoleva magistritöö mõttes on Eesti islamikogukond kontekst – nagu seda näiteks oleks ristiusuliste vägivallakuritegusid uuriva uurimuse puhul kristlaste kogukond – ning uurimisobjektiks islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise teooriad ja mudelid ning nende rakendatavus Eestis. Islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumist käsitletakse protsessina, mis on puutumuses religiooniga e isik seob oma tegevuse põhimotiivid islamiusuga. Moslem,

⁷⁹ **Rappaport, Aaron, Veldhuis, Tinka, Guiora, Amos.** Homeland Security and Inmate Population: The Risk and Reality of Islamic Radicalization in Prison. University of California Hastings College of The Law. Legal Studies Research Paper Series. 4/ 2012, 415.

nii nagu kristlane, juut või budist, võib radikaliseeruda ka täiesti usuvabadel alustel, näiteks ekstremistist loomaõiguslaseks.

Samas ei saa ega tohi islamiusu ja ekstremismi vahele meelevaldselt võrdusmärki tõmmata ega pidada eelduslikult kõik islamiusulisi kinnipeetavaid radikaliseerunuteks. Teisalt on fakt see, et islamiusuliste hulgas radikaliseerumisi toimub ning mõni radikaliseerunud ekstremist kasutab oma eesmärkide saavutamiseks ka terrorismi. Eesti moslemikogukonda tutvustava internetiportaali islam.pri.ee avalehel seisab: „Islam eitab terrorit ja inimestega mängimist. Islam õpetab, et ühe inimese mõrv on võrdne terve inimkonna mõrvamisega. Kahjuks on ka moslemite hulgas inimesi, kes usu seadustest ei pea ja hirmsaid tegusid korda saadavad. Me taunime nende käitumist ja võitleme nende vastu, sest nad määrivad meie nime ja põhjustavad laialt levinud väärarusaamu islami kohta, mis muudavad meie elu raskeks.“⁸⁰ Seega toetavad nii käesoleva magistritöö raames tehtav uurimus radikaliseerumisteooriate ja -mudelite rakendatavusest Eestis kui ka riigipoolsed sooritused radikaliseerumise ennetamiseks ja tõkestamiseks Eesti moslemikogukonna soovi radikaliseerumis-, ekstremismi- ja terrorismivabast ning Eesti põhiseaduslikku korda austavast islamist.

2.1. Eesti islamiusuliste arvuline suur ning rahvastikupõhine koosseis

Islamiusulist e moslemit võib defineerida ilmselt kaheti – I päritolujärgne moslem, mille puhul isik või tema vanemad on sündinud mõnes islamiriigis või II isikud, kes on võtnud islamiusu vastu ning praktiseerivad seda.

Eesti islamiusuliste täpset arvu ei ole võimalik öelda, kuna I Euroopa Liidu liikmesriikide vahelise viisa- ja liikumisvabaduse tingimustes ei ole võimalik omada täpset ülevaadet Eestis viibivatest isikutest ning II islamiusk nagu religioon üldse on muuhulgas ka indiviidisene fenomen, mistõttu Eestis võib olla moslemeid, kes on islami usutunnistuse šahaada kaudu usku pöördunud ning praktiseerivad islamiusku seda kellelegi avaldamata. Teine küsimus on, keda pidada Eesti moslemikogukonnaks – kas siin alaliselt elavaid moslemeid või mingil kindlal ajahetkel kõiki Eestis viibivaid islamiusulisi. Pidades moslemikogukonnaks viimatinimetatuid, jääb isikute arv vahemikku 3000 kuni 5000. Seevastu 2011. a rahva ja eluruumide loenduse andmetel elab Eestis kokku 1508 isikut, kes on islamiusu oma religiooniks deklareerinud.

⁸⁰ <http://www.islam.pri.ee/index.php?id=1> 06.05.2015

Päritolujärgsuselt on aga sama loenduse kohaselt Eestis 1945 tatarlast, 923 aserit, 116 usbekki, 112 baškiiri, 102 leski, 85 osseeti, 82 türklasi, 51 tšetšeeni jne. Eesti rahvaarv kokku on 2015. a jaanuari seisuga 1 312 300⁸¹. Kokkuvõtvalt on suurima – 5000 isikut – arvestatava isikute arvu kohaselt Eesti rahvaarvust moslemeid 0,38% ning väikseima – 1508 isikut – arvu kohaselt 0,15% ning nende kahe väärtuse keskmise – 3254 isikut – arvu järgi 0,24%.

Eesti moslemikogukond koosneb peamiselt aseritest ja tatarlastest ning on valdavas enamuses rahumeelne ja Eesti ühiskonda lõimunud. Kogukonnas on aeglaselt, kuid järjepidevalt kasvanud uusimmigrantide ja konvertiitide osakaal (2011. a rahvaloendus kinnitas sellist suundumust).⁸² Samuti on Eesti islamikogukond suurenenud Eesti ülikoolides õppivate tudengite arvel, kellest mõned on Lääne-Euroopasse „ära kadunud“.⁸³ Kuivõrd konvertiidid ja uusimmigrandid järgivad üldjuhul jäigemalt islami usukombeid, siis ei saa välistada, et moslemikogukond võib tulevikus lõheneda eraldiseisvateks konkureerivateks kildkondadeks,⁸⁴ mille kohta on mõningaid märke näha.⁸⁵ Eesti moslemikogukonna peamine keskus on Tallinn ja selle lähiümbrus ning Tallinnas Keevise tänaval asuv moslemite kultuurikeskus Turath. Samas ei ole moslemikogukonna võimaliku lõhenemise korral välistatud uute keskuste tekkimine ka teistes Eesti piirkondades,⁸⁶ mida iseloomustab paar aastat tagasi Tartus avatud palvetuba, mis 2014. a sügisel suleti, kuna huvi selle vastu oli leige ning puudus religioosne liider usutalituste läbiviimiseks. Nimetatud palvetuba külastasid valdavalt konvertiidid ja moslemitest välisüliõpilased.

Alljärgnevas alapunktis on välja toodud Eesti islamikogukonna sisemine jaotus liikmelisusest lähtuvalt. Sellesisuline analüüs on vajalik, kuna varasemad teadusuuringud on näidanud, et Euroopa moslemite vastuvõtlikkus radikaliseerumisele ja radikaliseerumine on erinevate kogukonnasiseste gruppide osas erinev.⁸⁷

⁸¹ Statistikaamet. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp> 06.05.2015

⁸² Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2013.

⁸³ Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2014.

⁸⁴ Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2012.

⁸⁵ Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2013.

⁸⁶ Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2012.

⁸⁷ Riisenberg, 2013, 58.

2.2. Eesti moslemikogukonna sisemine jaotus liikmelisusest lähtuvalt

Alljärgnevas alapunktis on toodud välja Eesti islamikogukonna sisemine jaotus liikmelisusest lähtuvalt. Sellesisuline analüüs on vajalik, kuna varasemad teadusuuringud on näidanud, et Euroopa moslemite vastuvõtlikkus radikaliseerumisele ning radikaliseerumine on erinevate kogukonnasiseste gruppide osas erinev.⁸⁸

2.2.1. Ajalooline tagasivaade islamiusulistele Eestis

Islamiusuliste seotus Eestiga ulatub kaugemale ajalukku. Esimesteks Eesti alalt leitud islami religioosseteks tekstideks võib pidada 8.-10. sajandist pärinevatele araabia müntidele vermitud Koraani tekste. Eesti ja Tallinna tõsisem kokkupuude islamiga leidis aset Liivi sõja ajal (1558-1583), kui Vene tsaari Ivan IV käsul pidid Tallinna ründamisel Vene väe koosseisus osalema ka tatarlased, kellest paljud rootslaste (Eesti oli tol ajal Rootsi võimu all) poole üle läksid ning Eestisse elama jäid. Esimene suurem islamikogukond tekkis pärast Eesti- ja Liivimaa vägivaldset liitmist Vene tsaaririigiga 1721. a, kui sõjaväeteenistusest vabanenud tatarlased Eestisse elama jäid.⁸⁹ Aastal 1775 saadeti aga Vene tsaaririigi vastase ülestõusu mahasurumise järel Paldiskisse sunnitööle üle 20 baškiiri, kes tõenäoliselt olid islamiusulised.⁹⁰ Samuti jäid Eestisse pidama tatarlased, kes pärast pärisorjuse kaotamist Venemaal 1861. a kaubitsejatena Eestit külastasid. 1928. a registreeriti Narva Muhamedi Kogudus, mille tegevus seoses nõukogude okupatsiooniga lõppes.⁹¹

2.2.2. Okupatsiooni ajal sisserännanud

Viimase okupatsiooni ajal Eestisse sisserännanud (tegelikult suurel määral NSVL-i poolt sunduslikult ümberasustatud) islamiusulised ning nende järeltulijad moodustavad täna suurema osa Eesti moslemikogukonnast. Valdavalt on tegemist tatarlaste ja aseritega, kes on Eesti ühiskonda hästi integreerunud. Peamiselt identifitseerivad nad end rahvuse, mitte usu järgi, olles suhteliselt usuleigid. On tähelepanekuid, et nende lapsed ja lapselapsed on hakanud islamiusu vastu rohkem huvi tundma, kuid niivõrd

⁸⁸ Riisenberg, 2013, 58.

⁸⁹ Abiline, Toomas. Islam Eestis. Tallinn, 2008, 52-70.

⁹⁰ Linnas, Raine. Islam Eestis. Magistritöö. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Usuteaduse Instituut, 2002, 26.

⁹¹ Abiline, 2008, 52-70.

ulatuslikku reislamiseerumist, nagu seda on täheldatud Lääne-Euroopa teise ja kolmanda põlvkonna moslemi päritolu isikute seas, Eestis ilmselt ei toimu.⁹²

2.2.3. Uusimmigrandid

Uusimmigrantideks võib pidada neid islamiusulisi, kes on Eestisse saabunud pärast Eesti Vabariigi taasiseseisvumist ning Eestisse alaliselt elama jäänud. Põhimõtteliselt võiks uusimmigrantideks pidada ka mittealaliselt Eestis elavaid isikuid (nt üliõpilased), kuid käesoleva magistritöö teema ja eesmärgi seisukohalt on otstarbekas islamiusulistest üliõpilased eraldi grupiks liigitada. Uusimmigrandid jagunevad kaheks – seaduslikult ja ebaseaduslikult sisserännanud.

2.2.3.1. Seaduslikult sisserännanud

Seaduslikult sisserännanuks saab pidada isikut, kellel on Eesti Vabariiki sisenemiseks seaduslik alus (viisa, ajutine või alaline elamisluba ja viibimiseks asjaomase asutuse poolt väljastatud luba e viisa, ajutine või alaline elamisluba). Samuti on seaduslikult sisserännanud isikutega tegu nende puhul, kellele Eesti Vabariiki sisenemine on lubatud riikidevahelise kokkuleppe alusel viisavabalt või Eesti Vabariigi kuulumisega rahvusvahelisse organisatsiooni, antud juhul Euroopa Liitu, mille liikmesriikide kodanikel on liidusiseselt liikumine takistusteta. Seaduslikult sisserännanuiks loetakse ka piiril asüüli taotlenud isikuid, kes on Eestisse sisse lubatud. Takistuseks saab olla erandkorras isikule sissesõidukeelu kohaldamine, kui isiku tegevus ohustab riigi julgeolekut vms. Islamiusulistest uusimmigrantidest moodustavad täna enamuse seaduslikult sisserännanud isikud.

2.2.3.2. Ebaseaduslikult sisserännanud

Ebaseaduslikult sisserännanuiks tuleb lugeda kõiki neid isikuid, kes ei ole Eesti Vabariiki saabunud seaduslikult ning viibivad seega Eesti Vabariigis ebaseaduslikult. Euroopa Liidu üks suuremaid väljakutseid täna on võitlus ebaseadusliku immigratsiooniga. Tuhanded moslemid islamiriikidest üritavad iga päev nii meritsi kui maitsi Euroopa Liitu pääseda. Sellest migratsioonisurvest ei ole pääsenud ka Eesti – paari aastaga on järsult tõusnud ebaseaduslike piiriületuse arv islamiriikidest pärit isikute poolt. Nimetatud migratsioonisurvest üritavad kasu lõigata ka organiseeritud

⁹² Riisenberg, 2013, 18-19, 60.

kuritegevuse grupeeringud, kuna nii on võimalik teenida suuri summasid. Teadaolevalt läheb ühele immigrandile tema ebaseaduslik Euroopa Liitu toimetamine maksma tuhandeid eurosid. Enamasti on tegemist sõjapõgenikega, kes on kodumaalt sunnitud lahkuma sõja tõttu või isikutega, kes soovivad tulla paremat elu otsima. Palju – võiks öelda enamus – on neid, kelle sihtkohaks on Skandinaaviamaad, kus neid on eesootamas rahvuspõhine ja samausuline kogukond. Islamiusuliste radikaliseerumise seisukohalt on tegemist murettekitava tendentsiga, nimetatud kontingent ei tunne Eestiga mingisugust sisulist sidusust, ei oska keelt ega kombeid, nad peavad saama hakkama võõral maal ning neile tundmatus kultuurikeskkonnas – sellised isikud tunnevad Eesti kontekstis tõenäoliselt suurt tõrjutust, mis võib olla üheks radikaliseerumise teguriks.

2.2.4. Konvertiidid

Eraldi osa moslemikogukonnast moodustavad konvertiidid. Konvertiidiks saab nimetada isikut, kes on läbi teinud usulise pöördumise. Reeglina on see pöördumine olnud küllatki järsk. Konvertiitide puhul väärib märkimist asjaolu, et nad on reeglina usuliselt väga aktiivsed, pühendunud ja n-ö äkilised oma usutõdede eest seisma, mis on mõistetav – inimene teeb läbi usulise pöördumise määral, mis muudab paljusid tema seniseid tõekspidamisi, elukorraldust, suhtlusringkonda jne. Tõenäoliselt elavad pöördumist iseäranis tugevalt läbi ühest usust teise konverteerunud isikud, kuivõrd tegu on mitte üksnes uue vastuvõtmise, vaid ka vana mahajätmisega. Radikaliseerumise seisukohalt on konvertiidid kindlasti rohkem haavatavad kui sünnijärgsed moslemid, mis on arusaadav, kuna eelpoolnimetatud n-ö usutuhin ja samal ajal põhjalike teadmiste puudumine (võib-olla on isegi olulisem konkreetsele religioonile omase taju puudumine) annab värbajatele hea võimaluse vastselt usku pöördunut mõjutada.

2.2.4.1. Lähisuhetest motiveeritud

Kindla segmendi Eesti islamikonvertiitidest moodustavad isikud, kes on islamini jõudnud ja konverteerunud lähisuhte kaudu moslemiga. Eestis on nendeks reeglina naisterahvad, kes on endale lähisuhtekaaslase leidnud kas mõnel islamimaal turismireisil olles või interneti vahendusel. Enamusel juhtudel tipneb see sellega, et moslemist lähisuhtepartner kutsutakse alguses küllakutsega Eestisse ning pärast abiellumist taotletakse talle elamisluba. Osa lähisuhte kaudu konverteerunuist läheb

koos partneriga elama partneri elukohariiki, kuid see on pigem erand kui reegel. Lähisuhte püsijäämisel tõenäoliselt usust taganemist ei toimu. Suhte katkemisel on täheldatud erinevat käitumist – vahel konvertiit taganeb usust, teistel juhtudel haarab sellest veelgi tugevamalt kinni.

2.2.4.2. Religioosselt motiveeritud

Religioosselt motiveeritud konvertiitideks saab pidada neid isikud, kelle usulise pöördumise peamiseks põhjuseks on olnud islamiusk. Religioosselt motiveeritud isikud jagunevad omakorda päritolust ning religioossetest otsingutest ajendatuteks. Esimesed jõuavad pöördumiseni läbi n-ö oma moslemijuurte otsingute. Selliste isikute sugulaste hulgas on islamiusulisi, nad hakkavad islami vastu huvi tundma ja konverteeruvad. Teised jõuavad usulise pöördumiseni läbi religioossete otsingute ilma päritoluseoseta. Teadaolevalt on viimatinimetatud isikuid nii eestlaste kui ka teiste Eestis elavate rahvuste hulgas. Religioossete otsingute kaudu islamiusku pöördunud jagunevad omakorda Eestis ja välismaal konverteerunuteks. Islamikogukonnas on selliseid isikuid, kes on islami vastu võtnud välismaal viibides – reeglina kas õppides või töötades. Mõned on islamiusu vastu võtnud Eestis elades. Teada on juhtumeid, kus isik on Eestis viibides konverteerunud ainult interneti teel saadud teabe põhjal.

2.2.5. Välisüliõpilased

Eraldiseisva osa Eesti moslemikogukonnast moodustavad moslemitest välisüliõpilased, keda on täna ligikaudu 200 – tegemist on aasta-aastalt tõusva trendiga. Nende suurim õppevaldkond on infotehnoloogia. Valdavalt on tegemist isikutega, kes on Eestisse tulnud islamimaadest. Samas on ka neid, kes on pärit Eesti naaberriikidest, näiteks Soomest. Reeglina on nad küllaltki usuleiged ja ainult väike osa neist praktiseerib usku igapäevaselt. Täheldatud on juhuseid, kus nimetatud gruppi kuuluvate isikute Eestisse tuleku soovid on ebaselged. See väljendub järjestikku esitatavates viisataotlustes, kus riiki saabumise põhjuseks märgitakse erinevad asjaolud (kultuurifestivalil osalemisest teadustööni). Sellistel juhtudel tõusetub põhjendatud kahtlus isiku tegelikes motiivides ning Eesti Vabariigi asjaomastel asutustel on kohustus ja õigus sellised sisenemised tõkestada. Nagu eelpool mainitud, kasutavad mõned antud gruppi kuuluvatest isikutest Eesti ülikooli õppima pääsemist, et mõnda Põhja- või Lääne-Euroopa riiki immigreeruda. Mida kõrgemal õppeastmel isik ülikoolis õpib, seda suurema

tõenäosusega on tema õpikavatsused sisulised – pole teada juhust, kus doktoriõppes olev isik lihtsalt Euroopasse ära kaob, mida ei saa aga öelda mõnede lühiajaliste või bakalaureuseõppe tudengite kohta.

2.2.6. Islamiusulised kinnipeetavad

Uurimuse eesmärki arvestades käesoleva peatüki olulisim alapunkt annab ülevaate islamiusulistest kinnipeetavatest. Eesti moslemikogukonna osana jagunevad moslemitest kinnipeetavad vanglakaristuse-eelseteks islamiusulisteks ja vangistuse käigus islamisse konverteerunuteks. Konverteerunuid omakorda võib jagada Eesti vanglates pöördunuteks ja välisriigi vanglates konverteerunuteks. Teada on juhuseid, kus moslemikogukonna tänased liikmed on konverteerunud teiste riikide vanglates karistust kandes. Enamik konverteerunutest on seda teinud siiski Eesti kinnipidamisasutustes.

Käesolevas töös lähtutakse kinnipeetava mõistest Vangistusseaduse § 2 mõttes, mille kohaselt kinnipeetav on vanglas karistust kandev süüdimõistetu.⁹³ Alljärgnev on analüütiline ülevaade Eestis vanglates karistust kandvatest islamiusulistest, koostatud Eesti Vabariigi rahvastiku-, karistus- ning vangistusregistri andmete põhjal. Antud juhul tuleb arvestada teatud mõõteveaga, kuna mõned Rahvastikuregistri andmed (rahvus, emakeel, haridus, tegevusala) on statistilised ja neid saab isik ise muuta, samuti võivad kõikide registriandmed pidevalt muutuda. Kõik on andmed on isikustamata, vältimaks kinnipeetavate identifitseerimist.

2.2.6.1. Statistiline ülevaade

Seisuga 09.01.2015 on Eesti vanglates 24 islamiusulist kinnipeetavat. Seisuga 04.05.2015 on Eesti vanglates süüdimõistetuid kokku 2227. Seega on islamiusuliste kinnipeetavate osakaal 1,1% kinnipeetavate koguarvust. See on poole rohkem kui islamiusuliste osakaal Eesti rahvaarvust tervikuna e korreleerub teiste Euroopa riikide vastavasisuliste andmetega, kus kinnipeetavatest moslemeid on tunduvalt rohkem kui moslemeid ühiskonnas tervikuna. Samas on Eesti moslemite koguarv elanikkonnast (maksimaalselt 0,38%) oluliselt väiksem kui *Pew Research Centre*'i andmeil Euroopas

⁹³ Vangistusseadus. Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/112072014010>

keskmiselt (6%).⁹⁴ Samuti on Eesti moslemitest kinnipeetavate osakaal kinnipeetavate koguarvust teiste Euroopa riikidega võrreldes mitu korda väiksem.

2.2.6.2. Islamiusuliste kinnipeetavate sotsiaalne taust

Vanus – noorim 24-aastane, vanim 52-aastane, keskmine vanus 37,2 aastat.

Sugu – kõik 24 kinnipeetavat on meesterahvad.

Rahvus – 6 eestlast, 7 aserit, 7 venelast, 1 tatarlane, 1 ingušš, 1 ukrainlane ja 1 gambialane, kellest 10 on sündinud Eestis ning 13 endistes NSVL liikmesriikides.

Kodakondsus – 8 Eesti Vabariigi kodanikku, 2 Venemaa Föderatsiooni kodanikku, 1 Aserbaidžani kodanik, 1 Gambia kodanik ja 12 kodakondsuseta isikut.

Haridus – 12 keskharidusega (neist 2 kutsekeskharidusega), 11 põhiharidusega ning 1 puhul pole haridus teada.

Tööhõive (enne vangistust) – 8 töötavat, 4 õppurit, 3 töötut, 4 kodust, 3 muul põhjusel mittetöötavat ning 1 puhul pole tööhõive teada.

Perekonnaseis – 8 vallalist, 5 lahutatut, 8 abielus, 3 kohta andmed puuduvad e vähemalt 50% on ametlikult üksikud.

Järeldused. Eesti ja Venemaa Föderatsiooni kodakondsuse ning kodakondsuseta isikute suur osakaal näitab, et tegemist ei ole uusimmigrantide, vaid eesti soost või Eestisse okupatsiooniajal sisserännanud isikutega. Ligi poolte (11) isikute kodakondsusetus (n-õ hall pass) – vaatamata sellele, kas nad on Eestis sündinud või siin pikka aega elanud – viitab nende vähesele sidususele Eesti riigi ning võib-olla ka ühiskonnaga laiemalt, millest omakorda võib järeldada, et mingisuguste muude sotsiaalsete gruppide (rahvus-, usu-, kuritegeliku subkultuuri põhised) osas on grupikuuluvustunne olulisem ja tugevam ning Eesti riigi kodanikuks olemist ei peeta nii oluliseks. Arvestades asjaolu, et üle keskealised isikud on radikaliseerumisele vähem vastuvõtlikud, on ealisusest tingitud radikaliseerumise oht pigem madal, samas soolisuse seisukohast (kõik meessoost) on olukord pigem vastupidine – üldteada on asjaolu, et mehed radikaliseeruvad kergemini, on kuritegevusele vastuvõtlikumad ning riskialtima käitumisega kui naised. Ligemale pooled on töötud, põhiharidusega ja ametlikult vallalised, mis koosmõjus stigmatiseeriva kriminaalkurjategija/vangi staatusega viitab nende kehvale sidususele

⁹⁴ Pew Research Centre. <http://www.pewforum.org/2011/01/27/future-of-the-global-muslim-population-regional-europe/> 07.05.2015

ühiskonnaga ja teeb nad potentsiaalselt tõrjutuks ning seega avatuks uuele, positiivset identiteeti pakkuvale olukorrale.

2.2.6.3. Islamiusuliste kinnipeetavate kriminoloogiline taust

Eesti Vabariigis saab kohus karistusena vangistuse määrata üksnes kuriteo (väärteo eest on võimalik määrata arest) toime pannud ja süüdimõistetud isikule. Karistuse liigina on kuriteo eest füüsilisele isikule kohaldatavad põhikaristused vangistus või rahaline karistus. Karistuse määr vangistuse korral on 30 päeva kuni 20 aastat või eluaegne vangistus.⁹⁵ Vangistuses viibivate kinnipeetavate e valimi suhtes on riik teinud otsuse ja leidnud, et nende teos sisalduv ebaõiguse määr on sedavõrd kõrge, et neile tuleb põhikaristusena määrata reaalne vangistus, mis tänases Eesti Vabariigi karistusõiguses on ilmselt rangeim meede. Reaalse vangistuse asemel on kohtul paljude kuritegude puhul võimalus määrata ka tingimisi vangistus katseajaga. Andmeanalüüsi tulemustest väärivad käesoleva töö raames märkimist järgmised asjaolud: I 24-st kinnipeetavast 18 on korduvalt kriminaalkorras karistatud, kusjuures 11 neist viiel või enamal korral. II Kaks kinnipeetavat kannab karistust tapmise eest, olles eelnevalt korduvalt vägivallakuriteo eest kriminaalkorras süüdi mõistetud; 10 kinnipeetavat kannab karistust muude vägivallakuritegude eest. III 17-l kinnipeetaval on karistus varavastaste kuritegude eest, 16-l narkokuritegude eest ja 2-l tulirelvade ja laskemoona ebaseadusliku käitlemise eest. Kõik isikud on oma teod toime pannud tahtlikult. Tendentsina on näha, et esialgu on kinnipeetavad pannud toime varavastaseid kuritegusid, kuritegeliku käitumise kinnistudes aga juba isikuvastaseid, mis mõnel juhul on ka tapmisega lõppenud. Karistuse määra puhul on oluline märkida, et keskmiselt on igale kinnipeetavale määratud kohtu poolt karistusena 10,9 aastat vangistust, mida võib hinnata küllaltki suureks karistusmääraks. Kõrgeim summaarne vangistuse määr ühe kinnipeetava kohta on 31,5 aastat ning madalaim 3,1 aastat – teatavasti on isiksus oma elulaadi produkt⁹⁶ ja eelpool väljatoodu ei jäta ruumi kahtlusele, et enamikul juhtudest on tegemist retsidiivsete kurjategijatega (viiekordne karistus 11-l juhul), kelle kuritegelik karjäär on vaatamata keskkonnateguritele tõenäoliselt nende endi otsus. Kokkuvõtvalt võib öelda, et Eestis vanglakaristust kandvad islamiusulised kinnipeetavad moodustuvad peaaesjalikult eestlastest, venelastest ning aseritest (jaotus

⁹⁵ Karistusseadustik. Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/123122014016> 20.04.2015

⁹⁶ **Raska, Eduard.** Kriminoloogia üldkursus II. Eesti Riigikaitse Akadeemia. Tallinn, 1994, 95.

on üsna ühtlane). Eestlastest kinnipeetavad on tõenäoliselt vanglas islamiusku pöördunud, tatarlane, ingušš ja aserid on seevastu päritolujärgsed moslemid. Asjaolu, et 70% valimist on retsidiivsed ja kannavad vanglakaristust mh vägivalla- ja varavastaste kuritegude eest, näitab, et enamikul juhtudest ei ole tegemist n-ö professionaalsete kurjategijatega, kelle kuritegevusele on iseloomulik tegutseda riskivabalt või siis minimaalse riskiga.⁹⁷ Samas kuuluvad valimisse organiseeritud kuritegevusega seotud isikud, kelle kinnipeetavastaatus on nii neile endile kui seotud kuritegeliku ühenduse teistele liikmetele üllatusena tulnud, mida saab Eesti õiguskaitseorganite töövõiduks.

Analüüsi tulemusena saadud informatsioon võimaldab teha järelduse, et vaatamata kõrgele retsidiivsusele, suurele vägivallariskile ja soovimatusele kodakondsuspõhiselt Eesti ühiskonda integreeruda on valdavalt tegemist Eesti kohaliku kontingendiga, kelle tänane mõjutatus muudest sotsiaal-ühiskondlikest teguritest on suurem radikaliseerumise motivaator. Eraldi osise valimist moodustavad eestlased (võib-olla ka venelased), kes tõenäoliselt on konverteerunud vanglas ja kelle teadmised islamiusust võivad olla puudulikud – seetõttu on nad ilmselt radikaliseerumise seisukohast rohkem haavatavad. Esimeses peatükis käsitletud radikaliseerumisteooriad on konkreetse valimi võimaliku radikaliseerumise osas tõenäoliselt rakendatavad, kuid põhjapanevaid järeldusi indiviidipõhiselt teha ei saa – kasutatud andmekogudest saadud informatsioon ei võimalda analüüsida konkreetsete isikute indiviidipõhiseid karakteristikuid, käitumist ja hoiakuid; vajalik on empiiriline uuring.

2.2.7. Lühiajaliselt Eestis viibijad

Tegemist on islamiriikidest pärit isikutega, kes viibivad Eestis lühiajaliselt järgnevatel põhjustel: turism, Eestis viibivate tuttavate või sugulaste külastamine, äriprojektid, ülikoolide juures toimuvad teaduskonverentsid või kursused ning viisaga Eestisse saabumine, andmaks kohapeal sisse elamisloa taotluse.

2.2.8. Vanglas konverteerunud

Vanglas konverteerunud jaotuvad konverteerumise asukohamaa järgi Eesti vanglates pöördunuteks ja mõnes välisriigi vanglas konverteerunuteks. Teada on juhuseid, kus moslemikogukonna tänased liikmed on konverteerunud teiste riikide vanglates

⁹⁷ Raska, 1994, 28.

vanglakaristust kandes. Suurem osa vanglas konverteerunutest on seda teinud Eesti kinnipidamisasutustes vanglakaristust kandes.

2.2.9. Julgeolekuohud

Radikaliseerumise ühe negatiivsema tulemuse – terrorikuritegude osas on Eestil seni hästi läinud, sest ühtegi kehtiva Karistusseadustiku⁹⁸ §-e 237-237³ järgi kvalifitseeritavat terrorikuritegu pole tänaseni Eesti Vabariigi territooriumil toime pandud. Küll aga on pärast okupatsiooni lõppu ja Eesti taasiseseisvumist toimunud sadu terrorismiga külgnevaid kuritegusid – need on lõhkeainekuriteod, sh pommiplahvatused. Pommiplahvatused on seni olnud üks islamiterroristide lemmikmeetodeid terrorikuritegude toimepanemisel, seda eriti Lääneriikides, mistõttu on nii terrorismivastane võitlus kui lõhkeainekuritegudega seonduv (nii ennetamine, tõkestamine kui kohtueelne kriminaalmenetlus) olnud alates Eesti taasiseseisvumisest riigi sisejulgeolekuteenistuse – Kaitsepolitsei ameti ülesandeks.⁹⁹ Eesti taasiseseisvumise algusaastatel tegutsesid Eestis paljude kuritegelike grupeeringute hulgas ka grupeeringud, mis koosnesid moslemitest – aseri ja tšetšeeni kuritegelikud ühendused. Tatarlastest koosnevat kuritegelikku grupeeringut Eestis tegutsenud ei ole. Teadaolevalt tegutseb ka täna Eestis nii aserite kui tšetšeenide kuritegelik grupeering. Nimetatud grupeeringud on oma tegevuses olnud orienteerunud organiseeritud kuritegevusele omastele kuritegudele: prostitutsioon, narkoäri, n-ö „maksustamine“ jne ning islamipõhist radikaliseerumist ei ole otseselt täheldatud. Samas on mõned nimetatud grupeeringu liikmetest end grupikuuluvuse märgina (meie kui moslemid) islamiusulisteks deklareerinud. Sisuliselt on tegemist poosiga ja usuline tegevus on leige. Pigem identifitseeritakse ennast rahvuskultuuriliselt. Kokkuvõtvalt saab väita, et seni pole organiseeritud kuritegevusega seotud isikud islamipõhiselt radikaliseerunud. Eesti Inimarengu Aruande 2012/2013 kohaselt on Eesti *Freedom House*'i *Freedom on the Net* indeksi järgi kommunikatsioonitehnoloogiliselt üks arenenumaid maid ja piirangud interneti sisule on ühed leebemad maailmas. Eesti on maailmas esikohal internetivabaduse poolest.¹⁰⁰ 2011. a globaalse IT raporti kohaselt (kajastab 142 riigi

⁹⁸ Karistusseadustik. Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/123122014016> 20.04.2015

⁹⁹ Kaitsepolitsei ameti põhimäärus. Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/107112014001> 23.04.2015

¹⁰⁰ Eesti Inimarengu Aruanne 2012/2013. http://www.kogu.ee/wp-content/uploads/2014/05/EIA_lowres.pdf 23.04.2015

infotehnoloogilisi saavutusi) on Eestis ülikõrge, maailma tugevaim IT ning selle toodete ja teenuste sotsiaalne mõju.¹⁰¹ Interneti kasutusaktiivsuse suurenemine avaldab mõju ka Eesti islamikogukonna liikmetele. Andmehulga ja kanalite paljusus veebis on kaasa toonud väärinfo leviku ja levitamise. Nii levib internetis valetõlgendusi islami kohta ning teistes riikides on loodud veebilehti, mis propageerivad ekstremistlikku ja vägivaldset islamit. Järjest enam on sellest teadlikud ka Eesti moslemid, mis pikemas perspektiivis võib kaasa tuua vägivaldse islami propaganda laiema leviku ja sellest toituva radikaliseerumise.¹⁰² Veebipõhise propaganda musternäidiseks on täna terroriorganisatsioon IS, mis kasutab väga oskuslikult ära internetipõhiseid võimalusi propagandaks ja endale võitlejate värbamiseks. Seega on internet, selle kättesaadavus ja vabadus – milleta Eesti poleks kindlasti maailmas praegusel positiivsel positsioonil – kindlasti üheks võimalikuks radikaliseerumist soodustavaks teguriks Eesti Vabariigis.

Eestis on esindatud fundamentaalne islam, mille järgimine ja propageerimine on kooskõlas isikute põhiõigustega ega ohusta riigi julgeolekut.¹⁰³ Samas on näha radikaalsuse ilmingute mõningane süvenemine ja nende tavapäraseks muutumine osa Eesti moslemikogukonna liikmete hulgas. Samuti on täheldatud radikaalsete vaadete ja ilmingute n-ö vaikivat ignoreerimist ka Eesti moslemikogukonna mõne juhtfiguuri poolt. Salafiste ja salafistlikku liikumist Eestis ei ole, kuid on esinenud mõningaid ilminguid ning salafistlike tõekspidamiste levitamist. Salafistidest lähtuv oht riigile ja selle elanikkonnale tuleneb nende poliitilisest eesmärgist kehtestada islamiseadustel e šariaadil põhinev ühiskondlik kord, mis läheb põhimõttelisse vastuollu läänelikel arusaamadel põhineva ühiskonnakorraldusega. Lääne ühiskonnas peetakse salafistideks üldjuhul kõiki islamiäärmuslasi. Samas pole salafismile suutnud ühest definitsiooni pakkuda ei islamiõpetlased ega lääne islamiuurijad, mistõttu on jäänud lõplikult määratlemata, kes täpselt on salafistid. Arvatakse, et nad moodustavad kõikidest moslemitest ca 1-5%, kuid on täheldatud, et nende tõekspidamiste toetajaskond võib olla tunduvalt suurem. Üldistatult on tegu moslemitega, kes järgivad sõnades ja tegudes otseselt prohvet Muhamedi. Nende hinnangul on tänapäevase islami järgimisega kaasnenud islami vale tõlgendamine ning sellest tulenevalt on vaja järgida algupärast „puhast“ islamit selliselt, nagu seda tõlgendasid prohvet Muhamed ja tema lähedasemad

¹⁰¹ **Rebane, Kristjan.** Ärioleht. 05.04.2012.

¹⁰² Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2012.

¹⁰³ Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2013.

jüngrid. Muuhulgas propageerivad nad džihaadi ning salafismi kohaselt on islam ülimuslik kõigi teiste religioonide ja nende järgijate ees, kes peavad islamiriigile poliitiliselt alluma või saama hävitatud. Võimalik, et riik peab hakkama mõtlema deradikaliseerumisprogrammide loomisele ja rakendamisele juba lähemas tulevikus.¹⁰⁴ Rõhuasetus on siin kindlasti sõnadel „peab hakkama mõtlema“.

¹⁰⁴ Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2014.

3. Radikaliseerumine vanglates

Kui esimeses peatükis käsitleti radikaliseerumise erinevaid definitsioone, teooriad ning mudeleid, siis käesolevas peatükis on uurimisfookus suunatud islamiusuliste radikaliseerumisele kui ühele vanglasisesse radikaliseerumise alaliigile. Seega käsitletakse esmalt vangistuse mõjusid laiemalt ning seejärel islamiusulistega seonduvat vanglasisest radikaliseerumist konkreetsemalt.

Vangla on koht, kus inimese otsustusõigus (paljud otsused teeb kinnipeetava eest vanglaadministratsioon), liikumisvabadus (reeglina on kinnipeetava liikumine teatud territooriumiga piiratud) ning privaatsfäär (piiratud territooriumil on enamasti rohkesti teisi isikuid) on olulisel määral piiratud – riigipoolne sotsiaalne kontroll on aktiivne ja sekkuv ning kaaskinnipeetavate lähedus füüsiliselt pidevalt tajutav. Eelpoolnimetatud tingimused teevad vanglast keskkonna, kus indiviid käitub vabast keskkonnast erinevalt – nii mitteformaalsete grupeeringute liidrid kui subkultuuri kõige madalamal astmel asuvad isikud (tänapäevases sõnakasutuses „nõrgad“). Karistuspoliitika ühe osise, vanglakaristuse eesmärk on nii eri- kui üldpreventsioon e suunata konkreetne kurjategija karistuse täideviimise läbi normikohasele käitumisele ning välistada tema edasine kuritegelik käitumine ja karistusahvardus teistele ühiskonnaliikmetele. Väheoluline pole ka n-ö õiguse taastootmine e põhimõte, et kuritegu ei jää karistuseta. Vaatamata nimetatud riigipoolsetele positiivsetele kavatsustele kaasnevad vanglakaristusega kahjuks alati ka negatiivsed asjaolud – vanglakaristus muudab inimest ja mitte alati paremuse poole. Ilmselt võib väita, et enamikule inimestest on vanglateskkond loomuvastane – piiratud territoorium ja liikumisvabaduse puudumine puudutab tõenäoliselt kinnipeetavast indiviidi psüühikat ning käitumist suuremal või vähemal määral. Loomulikult on olemuslik erinevus selles, kui kaua vanglakaristus kestab, mille eest seda kantakse, milline on vangistusrežiim jne. Vaatamata sellele, et vanglateskkond on vanglavälisest keskkonnast erinev, on vanglad tõenäoliselt iga

konkreetses ühiskonnas ja riigi peegelduseks, andes aimu riigi valitsemisvormist, finantsolukorrast, inimõiguste järgmisest jne. Kuigi käesolev magistritöö uurib vanglasisesest negatiivset radikaliseerumist, on religioon ning usutegevus üks positiivne vahend kinnipeetavale vangistusega toimetulekuks ja rehabilitatsiooniks.

Viimastel aastakümnetel on kuritegevuse ja antisotsiaalse käitumise uurimise vallas toimunud nihe, mis suunab fookuse vangistatud indiviidilt teda ümbritseva keskkonna uurimisele. Kriminoloogia- ja psühholoogia-alastes uurimustes on toimunud ka sellised muutused, mille järgi vanglat ei käsitleta üksnes karistusasutusena, vaid püütakse mõista, kuidas vanglakogemus kujundab indiviidi hoiakuid ja käitumist.¹⁰⁵

Valdavalt käsitletakse radikaliseerumist vanglates kui negatiivset protsessi. Vanglate kohta öeldakse sageli, et nad on radikaliseerumise kasvulava. Vanglad on kohad, kus isikud on haavatavad ning mis toodavad identiteediotsijaid, kaitse otsijaid ning mässulisi palju rohkem kui muud keskkonnad. On olemas faktipõhised teadmised selle kohta, et terrorikuritegudes süüdimõistetud kinnipeetavad kasutavad oma aega vanglas selleks, et organiseerida toetust väljastpoolt, teisi vange radikaliseerida ja – kui võimalus antakse – teha katse taastada struktuure terrorioperatsioonide läbiviimiseks. Samas pole mitte igasugune vanglasine radikaliseerumine tugeva miinusmärgiga – see võib aidata kaasa terrorismiga võitlemisel laiemalt.¹⁰⁶ Tõenäoliselt pole vanglasisesest radikaliseerumise puhul olulisim mitte radikaliseerunute koguarv, vaid väheste n-ö väljavalitute privileeg panna radikaliseerununa toime tegusid, mis oma teobaõiguse määra tõttu tekitavad suurt ühiskondlikku resonantsi. USA-s näiteks on üle miljoni kinnipeetava, kellest on radikaliseerunud murdosa, kuid kel on väga suur ohupotentsiaal.¹⁰⁷

Vanglasine radikaliseerumine on radikaliseerumise alaliik ja selle mõiste haakub paljuski radikaliseerumise mõistega. Näiteks defineerib FBI vangide radikaliseerumist kui protsessi, kus kinnipeetav võtab omaks ekstreemsed vaated ning usub, et peab poliitilistel või usulistel eesmärkidel kasutama vägivaldseid meetmeid.¹⁰⁸ USA

¹⁰⁵ Clutterbuck Lindsay, Hannah Greg, Rubin Jennifer, Radicalization or Rehabilitation. Understanding the challenge of extremist and radicalized prisoners, RAND Corporation, 2008, 5.

¹⁰⁶ Neumann, 2010, 1.

¹⁰⁷ Ciluffo, Frank, Cardash, Sharon L., Whitehead, Andrew J. Radicalization: Behind Bars and Beyond Borders. *The Brown Journal of World Affairs*, 8/2, 2007, 114.

¹⁰⁸ US Department of Justice. A Review of the Federal Bureau of Prisons' Selection of Muslim Religious Service Providers. Washington, DC: Office of Inspector General, 2004.

Justiitsministeerium defineerib vanglasisest radikaliseerumist kui protsessi, milles kinnipeetavad, kes ei kutsu üles terrorismiakte ega plaani neid, võtavad omaks äärmuslikud vaated, kaasa arvatud uskumused, et poliitilistel või religioossetel eesmärkidel on vaja tarvitada vägivalda.¹⁰⁹ Viimatimainitud definitsioon on oma konstruktsioonilt huvitav, kuna teeb millegipärast sisse vahe terrorismiaktide osas – isik radikaliseerub, kuid ei osale veel terrorikuritegude toimepanemises.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et radikaliseerumise seisukohast on vanglad: I kohad, kus radikaliseerumine toimub vanglateskkonna tingimustes ning II tugevalt mõjutatud konkreetsest ühiskonnast ja riigist. See omakorda tähendab, et radikaliseerumise koolkonnad, teooriad ja mudelid, mida eelpool käsitletud, annavad küll võimaluse süsteemselt radikaliseerumisele läheneda, kuid vanglasise radikaliseerumise mõistmiseks jääb sellest ilmselt väheks, mistõttu alljärgnev on suunatud otseselt vanglasise radikaliseerumise eripärade – eeskätte islamiusuliste kinnipeetavate – mõistmisele.

3.1. Ajalooline tagasivaade vanglasisele radikaliseerumisele

Radikaliseerumine vanglas pole uus fenomen, kuid ometi on tegemist valdkonnaga, kus on tänini palju arusaamatut ning väärtõlgendusi. Läbi ajaloo on vanglad olnud värbamiskeskused ja peakorterid ekstremistidele. Jossif Stalin, Adolf Hitler jt on kasutanud vangistuses viibimise aega selleks, et oma ekstremistlike filosoofiaid arendada ja endale mõttekaaslasti värvata.¹¹⁰ Itaalia vasakäärmuslane Antonio Gramsci kirjutas vangistuses viibides oma tuntud teose „*Prison notebooks*“. Üks tuntumaid näiteid ajaloost on *Irish Republican Brotherhood* (IRB), mille liikmed Suurbritannia valitsuse poolt 1858. aastal kümneks aastaks vangi mõisteti. Pärast 1945. aastat kasvas Läänes järsult kinnipeetavate arv ning 70ndatel võis USA vanglates näha organiseeritud kuritegelike jõukude teket, mis moodustusid etnilistel, religioossetel ja ideoloogilistel alustel, nt *Hispanic Mexican Mafia*, *Aryan Brotherhood*, *Black Muslims*, *Nation of Islam*, *Sunni Muslim* jne. Euroopa lähiajaloo on tuntud sellised organisatsioonid nagu baskide ETA ja põhjaiirlaste IRA¹¹¹ Seega pole džihaadivõitlejad Lääne riikides kaugetki esimesed, kes on vanglatesse infiltreerunud ja sealt endile liikmeid värvata

¹⁰⁹ Mulcahy, 2013, 5-6.

¹¹⁰ Goldman, Brett. Radicalization in American prisons. PiCA, 2009, 1.

¹¹¹ Clutterbuck, 2008, 17.

üritavad.¹¹² Samas on islamiusuliste radikaalsed liikumised olnud läbi ajaloo tugevalt mõjutatud nii vanglatest kui vangistusest. 13.-14. saj kirjaniku Ibn Taymiyya radikaalsetel ideedel (nende pärast kandis ta Kairos ja Damaskuses vanglakaristust) on tänaste džihadistide ideoloogias märkimisväärne roll. Sayid Qutb, kes on tänapäeval islamistide ja vägivaldsete džihadistide poolt üks enimsiteeritud ideolooge, produtseeris oma radikaalsed üllitised Egiptuse vanglas istudes. Džihadistide üks tänaseid peaideolooge Ayman al-Zawahiri sai Qutb'i ideedest innustust vanglakaristust kandes.¹¹³

3.2. Vangistuse mõju kinnipeetavale

Üks juhtivaid vanglakogemuse alaseid uurmusi Gresham M. Sykesilt¹¹⁴ annab vangistuse mõjutustele üldnime "vangistuse valud" (*the pains of imprisonment*), millel on oma tagajärjed. Kirjelduste kaudu, mida kinnipeetavad vangistusse sattudes ja seal viibides kogevad, saab vaadelda ka seda, milliseid toimetulekuviise nende leevenduseks võidakse rakendada ja missugused neist koos toimides võivad viidata vastuvõtlikkusele radikaliseerumisele.

Sykesi järgi seab vanglateskkond kinnipeetava silmitsi erinevate piirangute, väljakutsete ja tõrjumistega, mida ta liigitab järgnevalt: I lähedaste isiklike ja ühiskondlike toetavate suhete kaotamine; II eneseväarikuse, seksuaalse enesemääramise ja identiteedi kaotus; III ebakindlus, ärevus ja ohud eneseväarikusele, tingituna vägivaldsest keskkonnast; IV moraalne tõrjutus, mida kogeti ühiskonna õigussüsteemi ehk ühiskonna kui juhtiva grupi poolt nende vangimõistmisel; V paigutamine karmi, vägivaldsesse ja ettearvamatusse keskkonda.¹¹⁵

3.2.1. Toetavate suhete kaotus

Sykesi uurimus nimetab ühe olulise tegurina, mis kinnipeetavale vabadust kaotades suurt mõju avaldab, lähisuhetest ilmajäämist. Vang on ära lõigatud oma perest ja sõpradest, aga ka üldisest vabast suhtlusest ühiskonnas. Eraldatus regulaarsest ja igapäevasest suhtlusest põhjustab psühholoogilist stressi iseäranis sel ajal, mil kinnipeetav alles kohaneb uute tingimustega. See omakorda kujutab ohtu identiteedile ja

¹¹² Ciluffo, 2007.

¹¹³ Clutterbuck, 2008, 27-28.

¹¹⁴ Sykes, Gresham M. *The society of captives: a study of a maximum security prison*. Princeton, PA: Princeton University Press, 1999

¹¹⁵ Sykes, 1999

maskuliinsusele. Kinnipeetavad on vangistuses ilma jäetud isiklikust ja sentimentaalsest omandist. Kui vabaduses saab inimene nii oma riietuse kui ka isiklike asjade kandmise kaudu väljendada oma eelistusi ja sidemeid ning kasutada neid nii sümbolite kui mälestusesemetena, siis vangistuses viibides võib isiklike asjade kaotamine tähendada isikule omaenda autonoomia ja isiksuse kaotust.¹¹⁶ Nick De Viggiani on sellist kogemust kirjeldanud kui suremise protsessi, mille käigus isiku senine enesekindlus, -väarikus ja identiteet on kahjustada saanud. Kinnipeetu on süsteemi poolt ühtlaselt võõraks tehtud selle kaudu, et on rietatud ühtsesse vanglavormi ja märgistatud numbriga, pöördumine toimub vaid perekonnanime järgi. Vangi sattudes kaotatakse vastutusvõimelise täiskasvanu identiteet, mille tagajärjel kogetakse hirmu, paanikat, ärevust, privaatsuse puudumist, haavatavust ja kõrgendatud jälgimise all olemist nii valvurite kui kaasvangide poolt. Vangla võtab kinnipeetavalt kontrolli oma päevarutiini üle, enda üle otsustamine on asendatud etteantud päevakavaga ja vang on seeläbi taandatud eestkostetava või lapse olukorda.¹¹⁷

Lisaks toetava suhtevõrgustiku kadumisele ja personaalse identiteedi vähenemisele kohtub kinnipeetav tingimustega, kus keskkond on eranditult maskuliinne, mis omakorda tingib selle keskkonna liikmetes ärevust oma soo suhtes, hoolimata sellest, kas nad on kuidagimoodi vastuvõtlikud homoseksuaalsusele. Homoseksuaalne kalduvus võib aktiveeruda ja aktiivne olla ilma, et see väljenduks kuidagi käitumises ning omakorda tekitada tugevat süütunnet. Sellises keskkonnas viibimine võib panna küsimärgi alla meessoost vangi staatuse mehena ning seda süvendab naissoo kinnituse puudumine mehe maskuliinsusele.¹¹⁸

3.2.2. Vägivallast tingitud ebakindlus

Vanglateskkonnas kogetakse ka vägivalda ning sellega seostatakse kinnipeetavate ebakindluse kasvu. Kuigi vangla range kord ja erinevad meetmed peaksid vägivalla levikut vanglas ohjama, pole vägivald seal siiski ebaharilik. Ebakindlus väljendub kahel moel: ühel juhul on tegu reaalse vägivalla avaldumisega kinnipeetava suhtes, teisel juhul on kogetav vägivaldne kontekst ja pidev valmisolek tulevasteks vägivaldseteks

¹¹⁶ Clutterbuck, 2008, 6.

¹¹⁷ Viggiani, Nick De. Unhealthy prisons: exploring structural determinants of prison health. *Sociology of Health and Illness*, 29/1, 2007, 115-135

¹¹⁸ Clutterbuck, 2008, 6.

sündmusteks. Vang kogeb nii füüsilist kui psüühilist survet.¹¹⁹ Vangla psühhiaater J. Gilligan on uurinud vanglavägivalda ja selleni viivaid olukordi ning tõdeb, et igal üksikjuhul on vägivald esile kutsunud häbi, alanduse, austamatuse ja/või naeruvääristamise tunde ning vägivaldaakti eesmärk on taastada või ennetada seda ebameeldivat tunnet, hoolimata sellest, milline on vägivalda eest ähvardav karistus.¹²⁰ Domineerivast grupist väljatõrjumine – Sykes kirjutab, et vangistus tähistab vaba ühiskonna poolt kurjategija suhtes rakendatud teadlikku moraalset tagasilükkamist. Vang, olles ühiskonna poolt sellisel moel tõrjutud, on saanud suure löögi oma eneseväärikusele. Tõrjutustunde leevendamiseks on erinevaid psühholoogilisi mehhanisme. Üks viis on tõrjumisakti aktsepteerida ning proovida karistusega nõustumise ja selle ärakandmise kaudu oma olukorda taastada. Teine viis on süüdistada midagi/kedagi väljaspool ennast ning niimoodi mõeldes otsida viisi, kuidas enda tõrjutat ehk ühiskonda millegi alusel omakorda tõrjuda.¹²¹

3.2.3. Vangistusega kohanemine (*prisonization*)

Eelnevad faktorid võivad kinnipeetava meeles seisundile olulist mõju avaldada. Kinnipeetavad pärinevad erinevatest oludest ning omavad erinevaid kohanemismeetodeid, mis omakorda koos vanglas tekkivate mõjutustega moodustavad erinevaid võimalusi vangide edasise käitumise kujunemiseks. Paljud individuaalsed, grupisisesed ja institutsionaalsed muutujad määravad selle, kuidas kinnipeetav kohaneb. Nendeks teguriteks võivad olla näiteks füüsiline ja vaimne tervis, erinevad võimalikud sõltuvused ainetest, isiklikud suhted, suhted suuremate inimgruppidega ja ühiskonnas üldiselt, hoiakud, normide ja uskumuste süsteem, inimese enda võime luua uusi suhteid ja kohanemise võime juba olemasoleva süsteemiga. Kõik need faktorid on omavahel seotud.¹²² Üks tõhusaimaid kohanemise viise on ühinemine juba olemasoleva grupiga vanglas ja seeläbi end uues keskkonnas kuidagi positsioneerida. Tekib nii psühholoogiline kuuluvustunne kui ka tunne, et ollakse füüsiliselt kaitstud.

Protsess, mille käigus kinnipeetav kohaneb ja sulandub vangla keskkonda, kannab erialases terminoloogias nime "*prisonization*"; käesolevas töös on selle termini vastena kasutatud sõnapaari „vangistusega kohanemine“. Selle protsessi käigus omandab

¹¹⁹ Clutterbuck, 2008, 7

¹²⁰ Gilligan, James. Violence. New York: Putnam, 1996

¹²¹ Clutterbuck, 2008, 7

¹²² Clutterbuck, 2008, 8

kinnipeetav tavad ja käitumisviisi, mis on konkreetsetes vanglas kohased. Oma staatuse omandamiseks või tõstmiseks on isik sunnitud juba kehtivad käitumisreeglid omaks võtma.¹²³

Mõne olemasoleva grupiga liitumine on ka üks viise, kuidas toime tulla negatiivse hinnanguga, mille on andnud dominantne ühiskonnagrupp ja õigussüsteem neid vangimõistes. Kinnipidamisasutuse grupeeringutega liitudes ja nende reeglitega kohanedes eraldutakse enamasti veelgi rohkem domineerivast grupist ning pole põhjust eeldada, et vangla on koht, kus kinnipeetav rehabiliteerub. Pigem on alust arvata, et vangistuses olemine suurendab riski tulevasteks kuritegudeks.¹²⁴

Religioosse grupiga liitumine ja religiooni kaudu enda positsioneerimine on teistlaadne. Vang, kes on kaotanud vanglas oma senise identiteedi, võib hakata otsima kedagi, keda jäljendada või eeskujuks seada ning religioossed pöördumised kinnipeetavate hulgas pole ebatavalised. On neid, kes usuvad sellise pöördumise olevat vahendi, vähendamaks karistusaega, kuid ilmselt on religioonil siiski kinnipeetava vaimse elu ja tervise jaoks palju pakkuda. Samas on religiooselt mõtestatud elu üks võimalik faktor, mis aitaks tulevikus hoiduda uutest kuritegudest. Nii saab religiooni käsitleda kinnipeetava jaoks ümberkasvatamise eesmärki teenivana.¹²⁵ Religiooni kaudu võib kinnipeetav mõtestada oma senist elu teisiti ja leida aluse uutmoodi toimetulekuks. Näiteks võib pöördunu mõista, et tema hetkel kantav karistus on eelneva, mitte religiooselt elatud elu tulemus ning endise elu tõttu ongi ta vanglasse sattunud. Kuid ka siin on erinevaid viise, kuidas religiooni oma elus mõistetakse. Mõned kinnipeetavatest hakkavad religioonile toetudes oma senises elus süüdistama mingit kurja jõudu ja asetavad vastutuse oma tegudest endast väljapoole. Teised aga ei otsi süüd mujalt ja leiavad religioonis vahendi oma elu muutmiseks.¹²⁶ Religioosus võimaldab vanglaelu rutiinile uue sisu anda ja pakub uued reeglid elamiseks ja toimetulekuks. Kinnipeetav saab tagasi kadunud enesekindluse ja enesehinnangu. Kindlustunne aga võib kaasa aidata agressiooni ja stressi vähenemisele ning mahendada suhteid teiste kinnipeetavatega.¹²⁷

¹²³ Clutterbuck, 2008, 8.

¹²⁴ Clutterbuck, 2008, 14.

¹²⁵ Clear, Todd R., Hardyman, Patricia, Stout, Bruce. The value of religion in prison: an inmate perspective, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16/1 2000, 53.

¹²⁶ Clutterbuck, 2008, 14.

¹²⁷ Clutterbuck, 2008, 13.

Gruppi sulandumine ja grupikuuluvus on vanglaelu oluline osa. Religioosse identiteedi omaksvõtt vanglas aitab vangil kiiresti vastavasse religioossesse gruppi sulanduda ning sellega kaasnevad mitmed hüved: I toetav keskkond – religioosne grupp on enamasti huvitatud uutest liikmetest ja nende õpetamisest;

II kaitse rünnakute ja vägivalla eest – näiteks laste seksuaalse ärakasutamise eest süüdimõistetud liituvad USA-s kristlike rühmitustega, sest need pakuvad kaitset teiste kinnipeetavate poolt tuleneda võiva füüsilise vägivalla eest ning III välise maailma taju kinnipeetava suhtes muutub positiivsemaks – religiooni omaksvõtt saadab maailmale sõnumi, et kinnipeetav on muutunud ja tegemist pole enam sama inimesega, keda karistati.

Ka materiaalsed hüved on religioosse grupiga liitumise motiveerijateks: paremad tervishoiuvõimalused, load kirjavahetuseks ja küllastamisõigus; uued kontaktid välismaailmaga on kättesaadavad pigem religioosse rühmituse liikmetele, kellel on kontakte kinnipidamisasutusest väljaspool. Religioosse grupiga ühinemine ja religioosse identiteedi võtmine ei ole seega tingimatu indikaator radikaalse tegevuse tuvastamiseks. Vastupidi, religiooni leidmine vanglas võib kinnipeetavat edasisest kuritegevusest eemal hoida.¹²⁸

3.3. Vastuvõtlikkus radikaliseerumisele

Radikaliseerumine on protsess, mille alguses inimene on sisemiselt rahulolematu ja paneb oma senise olemisviisi küsimärgi alla. Küsitakse iseenda kohta maailmas ja otsitakse viisi, kuidas senist suhet maailmaga muuta. See ilmneb enamasti täiskasvanueas ning radikaliseerunud maailmavaate omaksvõtt on üks selle etapi võimalik tulemus.

Radikaliseerumist võib vaadelda kui uue identiteedi või enesekuvandi omaksvõttu, mis on ilmnenu täiskasvanueas. Soodus olukord sellise identiteedikriisi ilmnemiseks on äratundmine, et senine identiteet pole enam aktsepteeritud või tunnustatud või et senise identiteedi kohale on tekkinud moraalsed küsimärgid.¹²⁹

Samas, vaid indiviidi rahulolematu ei tingi kindlasti vägivaldse liikumise või radikaliseerunud usu omaksvõttu. Oluline tegur on suhtlus isikutega, kes aktiivselt esindavad radikaliseerunud maailmavaadet (kuigi on ka seisukohti, mis väidavad, et

¹²⁸ Clear, 2000, 53.

¹²⁹ Choudhury, Tufyal. The role of Muslim identity in radicalization. London, 2008.

indiviid võib edukalt ka üksinda radikaliseeruda). Samuti on keskkondlikud tingimused radikaliseerumise olulised mõjutajad, kuid individuaalne identiteet on radikaliseerumise olulisim aspekt. Tee radikaliseerumiseni hõlmab tihti identiteediotsinguid kriisihetkel ja see protsess loob tunnetusliku avatuse, hetke, kui eelnevad uskumused leitakse olevat ebapiisavad ning ei toeta enam isiku kogemust. Sellised kriise läbitakse hetkedel, kui end tuntakse mitteaktsepteerituna.¹³⁰

Sarnasused selle vahel, mida Sykes oma uurimuses toob välja vangide psühholoogiliste kogemuste ja selle vahel, mida kogeb radikaliseerumisele vastuvõtlik inimene, on suured. Mõlemas olukorras on isikute olemus kriisis, enesetaju on hävitatud või sellele on esitatud väljakutse. Mõlemas olukorras on kriis osaliselt või täielikult seotud tõrjutusega oma sotsiaalsest ümbrusest. Samuti otsib inimene mõlemal juhul psühholoogilist esmaabi, et arendada välja uus identiteet ning mõlemal juhul on üks lahendus võtta omaks uus uskumuste süsteem ja saada assimileeritud uude inklusiivsesse ja kaitsvasse gruppi.¹³¹

Kui isik sattub vanglasse, saab ta üldiselt nii emotsionaalse kui füüsilise (isutus, unetus jne) trauma. See on hetk, kus isik on väga vastuvõtlik värbamisele – kui värbaja saab siis uustulnukaga kontakti, võib värbamine edukaks osutuda ning uustulnuk võetakse gruppi vastu. Teisisõnu – vangistus muudab kinnipeetava vastuvõtlikuks värbamisele. Eriti vastuvõtlikud on uued kinnipeetavad, kes alles kohanevad uue olukorraga. Kaasa aitavad uustulnukate ebastabiilne emotsionaalne olukord, stressifaktorid ja füüsilised probleemid. Ka sideme kaotamine oma identiteediga – nt välismaalasena võõra riigi vanglas viibimine. Üheks võimalikuks kinnipeetava vastuvõtlikkuse/haavatavuse käsitlemiseks on transformatiivse õppimise teooria (*Transformative Learning Theory*), mis näitab, kuidas muutused indiviidi juures väljenduvad ehk kuidas täiskasvanu õpib ja kohaneb uues keskkonnas, mh muutub näiteks vastuvõtlikuks radikaliseerumisele. Kui isik läbib mõne kriisi – mida võib nimetada transformatsiooni päästikuks –, püüab ta esialgu olukorra mõistmiseks kasutada varasemaid kogemusi. Kui need teda ei aita, siis otsitakse uusi viise ja kontrollitakse neid kriitiliselt – näiteks pöörduetakse juhiste saamiseks religiooni poole. Uued juhised võimaldavad uue olukorraga kohaneda. Sellises olukorras ollakse avatud uuele, sh n-ö ajupesule ja manipulatsioonile – hea materjal värbamiseks. Vangla on koht, kus jõutakse tihti oma vana identiteedi kaotamise

¹³⁰ Clutterbuck, 2008, 10.

¹³¹ Sykes, 1999.

ja uue loomiseni. Uus identiteet aga muutub tugevaks, leides toetust teistelt sarnaselt mõtlejatelt.¹³²

3.4. Värbamismudelid

Inimesi värvatakse väga erinevatel põhjustel – politseis salajasele koostööle kuritegude avastamiseks, tööturul parima tööjõu palkamiseks, poliitikas uute liikmete saamiseks parteisse jne. Värbamine on üpris keeruline protsess, kus on vajalik arvestada paljude teguritega (nii värbaja- kui värvatavapoolsetega), teisalt on tegemist lihtsasti defineeritava mõistega – värbamine on igasugune tegevus, mille eesmärk on panna teist isikut alluma oma (värbaja) tahtele.

Scott Gerwehri ja Sara Daly analüüsis „*Al-Qaeda: Terrorist Selection and Recruitment*“ on toodud välja nelja tüüpi värbamismudelid, mida värbajad võivad oma sihtmärkidel kasutada.

I Võrk - värbajal on võrdne ligipääs kõigile (publik on homogeenne ja läheneda saab kõigile üheaegselt) sihtmärkidele – võrk on n-ö kõigile korraga peale visatud. Olukorda võiks näitlikult iseloomustada situatsiooniga, kus ühes ruumis antakse kõigile korraga lugeda identset materjali. Erinevus tekib selles, kuidas konkreetne värvatav individuaalselt sellele reageerib e kes jääb võrku, kes mitte – mõnel tekib vastumeelsus, mõni lahkub, mõni osutub aga värbamisele vastuvõtlikuks.

II Lehter – värbaja peab teadma või olema kindel, et sihtgrupp on õige. Vaatamata sellele ei saa kõikidest lehtrisse minejatest värvatuid – mõned peatuvad ja pöörduvad tagasi, mõned liiguvad kõrvale. Need, kes lehtri läbivad, saavad värvatud. Selle mudeli juures on oluline, et värvatav teeb läbi olulise muutuse identiteedis ja peab ise piisavalt motiveeritud olema.

III Nakkus – värbaja siseneb potentsiaalsesse sihtgruppi ja isikliku lähenemise kaudu värbab sihtgrupist sobilikke inimesi. Antud mudel on sobiv olukorras, kus enamik inimesi pole ekstreemsete ideede kandjad ning värbajal tuleb grupisisest valikuid teha.

IV Idukristall – olukord, kus värbajal on väga raske sihtmärgile ligi pääseda ning seetõttu üritab ta väljastpoolt olukorraga selliselt manipuleerida, et sihtmärk iseradikaliseeruks. Kasutatakse olukordades, kus sihtmärki ei saa avalikult värvata.

¹³² Mulcahy, 2013, 11.

Näitena võib tuua Al-Qaeda tegevuse New Yorki kaksiktornide ründamisel, kus Hamburgi grupp iseradikaliseerus.¹³³

Nimetatud värbamismudelid on kõik kasutatavad ka vanglasiseses värbamise puhul, kus tõenäoliselt esikohal on n-ö nakkusmudel, kus värbaja valib välja konkreetse sihtmärgi ja läheb temaga otsekontakti.

3.5. Islamiusuliste vanglasisene radikaliseerumine – probleemiasetus, religioosse pöördumise tüübid ja põhjused

Käesolev alapeatükk on jätk kinnipeetavate radikaliseerumise temaatikale fookusega islamiusuliste radikaliseerumise uurimise vajalikkusel e probleemiasetusel, sellega seonduvatel probleemidel, religioosse tegevuse tüüpidel ja põhjustel, käsitledes islamiusuliste vanglasisest radikaliseerumist kui religioossusega puutumuses olevat protsessi. Vastavasisulise eriala- ning teaduskirjanduse analüüs lubab väita, et islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise uurimiseks ja selgitamiseks kohaldatakse magistritöö esimeses peatükis käsitletud teooriaid ning mudeleid. Käesolevas peatükis kasutatakse valdavalt Mark S. Hammi poolt 2007. a USA vanglates ning Lieblingi, Arnoldi ja Staubi poolt 2011. a Inglismaal Whitemoori vanglas läbiviidud uuringu analüüsist laekunud teavet.

3.5.1. Probleemiasetus

Ideoloogia on radikaliseerumise lahutamatu osa. Samas pole ideoloogia üksi määrav ja olulist rolli mängivad ka teised faktorid nagu näiteks poliitiline ja majanduslik keskkond, psühholoogiline vajadus identiteedi järele jne. Kasutades religiooni kui kasulikku narratiivi, ehitatakse religioossele fundamentalismile tunnetuslik raamistik, suurendamaks grupisisest lojaalsust ja ühtsustunnet. Religioosset fundamentalismi on sageli kutsutud ka radikaliseerumise südameks.¹³⁴

Vanglatest võib leida erinevat tüüpi ekstremiste – valge ülemvõimu kummardajaid, loomaõiguslasi, anarhiste jne. Samas on täna paljude spetsialistide sõnul keskne mure islamiradikaliseerumine, kuivõrd seda seostatakse paljuski terrorismiga. Islamit peetakse vangidele eriti atraktiivseks, mida kinnitab vanglas islamiusku konverteerunute

¹³³ Gerwehr, Scott, Daly, Sara. Al-Qaeda: Terrorist Selection and Recruitment. The homeland security handbook. New York, 2006.

¹³⁴ Koopmans, Ruud. Religious fundamentalism and hostility against out-groups: a comparison of Muslim and Christians in Western Europe. Journal of Ethnic and Migration Studies. 1/41, 2013, 34-36.

väga suur arv.¹³⁵ Radikaliseerumisega seoses saab välja tuua kolm põhilist füüsilist keskkonda: radikaalsed mošeed, teadusasutused (ülikoolid) ning vanglad.¹³⁶ Inglismaa valitsuse terrorismivastase strateegia (CONTEST) kohaselt lubavad ilmnenuid tõendid väita, et isikud radikaliseeruvad lisaks radikaalsetele mošeedele veel ka vanglates.¹³⁷ 2004. aasta Madridi pommiplahvatuse mitu peaideoloogid olid radikaliseerunud vanglas. Mohamed Achraf (tuntud ka kui Abderrahmane Tahiri), olles Hispaanias süüdi mõistetud terroriorganisatsioonis osalemise eest, värvas vangistuse ajal 2007. a Salamanca vanglas uusi liikmeid. Safe Bourada, kes plaanis 2008. aastal Prantsusmaal terroriakti, lõi vanglasiseseid kontakte. Muktar Said Ibrahim, kes oli Inglismaal islamistliku äärmusrühmituse liider, värvas väidetavalt enda poolt juhitud grupi liikmed 90-ndate keskel vanglakaristuse kandmise ajal. USA-st võib tuua näiteid, kus isikud on vanglas radikaliseerunud ja teinud katse panna toime terroriakt. Üks tuntumaist on Kevin James (raske on leida temaatilist teadusartiklit, kus poleks sellele kaasusele viidatud), kes lõi 1997. a militaargrupi nimega *Jam 'yyat Il-Islam Is-Saheed* (JIS)¹³⁸ ja juhtis California New Folsomi vanglast plaani rünnata juudi sünagoogi ja USA sõjaväe värbamispunkti.¹³⁹ Levar Washington, Kevin Jamesi kaasosaline, samuti JIG-i liige, kohtus temaga vanglas 2004. a.¹⁴⁰ Newburghi neliku liikmed James Cromitie, Laguerre Payen, David Williams ja Onta Williams arreteeriti süüdistatuna vandenõus rünnata sünagoogi ja tulistada alla sõjalennuk.¹⁴¹ Jose Padilla (Abdullah Al Muhajir), kes sai süüdistuse osalemises al-Qaida plaanis õhkida USA-s n-ö räpane pomm, konverteerus islamisse pärast vanglakaristust Florida Browardi maakonna vanglas.¹⁴² Ka Michael C. Finton konverteerus islamisse vanglas, kuid radikaliseerus hiljem ja peeti FBI poolt kinni, kui ta kavatses panna toime pommiplahvatuse USA-s Springfieldi kohtuhoone juures.¹⁴³ Üks 07.01.2015 Pariisis Charlie Hebdo toimetuses ning hiljem juudi

¹³⁵ Rappaport, 2012.

¹³⁶ Clutterbuck, 2008, 1.

¹³⁷ HM Government. Countering International terrorism: the United Kingdom's strategy. London: HMSO, 7/2006.

¹³⁸ Smith, Kevin. The threat of Muslim-American radicalization in US prisons. Report for the United States House of Representatives Committee on Homeland Security, 1/2011.

¹³⁹ Jones, Clarke R. Are prisons really schools for terrorism? Challenging the rhetoric on prison radicalization. *Punishment & Society*, 16/74, 2014, 77.

¹⁴⁰ Ballas, Dennis A. Prisoner radicalization. *FBI Law Enforcement Bulletin* 79/2010, 2.

¹⁴¹ Dunleavy, Patrick. The threat of Muslim-American radicalization in US prisons. Report for the United States House of Representatives Committee on Homeland Security, 2011, 4.

¹⁴² Jones, 2014, 77.

¹⁴³ Rappaport, 2012.

koššerpoes inimesi tapnud terroristidest, Cherif Kouachi oli 2008. a mõistetud kolmeks aastaks vangi süüdistatuna terrorismiga külgnevas kuriteos.¹⁴⁴ 14.02.2015 Kopenhaagenis esmalt Krudtttondeni kultuurikeskust ja hiljem sünagoogi rünnanud Omar Abdel Hamid El-Hussein¹⁴⁵ oli vanglast vabanenud kaks nädalat enne rünnakut.¹⁴⁶ Kõigi eelnevate näidete puhul on ühiseks tunnusjooneks varasem vangistus, mis tõstatab põhjendatud kahtluse selle põhjusliku seose kohta toimepanduga. Samas võib kriitilis-skeptiliselt püstitada hüpoteesi, et vanglakaristus on kõigi eelpoolnimetatute ühine tunnus nende sotsiopaatsuse kohta ja religioosse radikaliseerumise seisukohalt teisejärguline. Igatahes on nimetatud sündmused suunanud valitsuste tähelepanu ohule, mis on seotud väikeste vägivaldsete gruppidega ning indiviidide radikaliseerumisega. Uuringute järgi on paljude isikute religioosne taust vanglasse sattumisel vähene või olematu, kuid kinnipidamise käigus võtavad nad omaks mõne religiooni. Samas muutub vaid väike protsent islamisse pöördunuist äärmuslikuks ja veelgi väiksem protsent neist ühineb terroristliku organisatsiooniga. Näiteks on USA vanglates umbes 2,29 miljonit kinnipeetavat, neist vaid 300 on terrorismikuriteos süüdi mõistetud.¹⁴⁷ USA Justiitsministeeriumi 2011. aasta korrektsioonialase bülletàni andmetel on täiskasvanud kinnipeetavatest ligikaudu 40% retsidiivsed e pannud kuriteo toime teistkordselt.¹⁴⁸ *Pew Research Centre*'i andmeil on moslemite osakaal ligikaudu 10% kinnipeetavate koguarvust ning aastaga suureneb nende arv umbes 35 000 võrra.¹⁴⁹ Olukorras, kus niivõrd suure arvu USA vanglasüsteemis kinnipeetavate puhul on ainult mõni juhtum, mil isik on vanglas radikaliseerunud ja tahtnud seejärel toime panna terrorikuritegu, on väärt uurimist, kas teised faktorid – nagu näiteks vangide subkultuur – võivad hoopis vanglasisest radikaliseerumist pärssida. Vanglasisesed grupeeringud on reeglina orienteerunud ebaseadusliku kasu teenimisele ning vastanduvad ennast vajadusel religioossele, etnilisele ning kultuurilisele identiteedile. Vanglasiseselt toimub pidev rivaliteet ebaseadusliku turu osas nagu narkokaubandus, prostitutsioon,

¹⁴⁴The Independent. <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/charlie-hebdo-attack-hunt-continues-for-three-gunmen-who-massacred-12-journalists-and-police-9963499.html> 02.05.2015

¹⁴⁵CNN. <http://edition.cnn.com/2015/02/16/europe/denmark-shootings/> 02.05.2015

¹⁴⁶DW. <http://www.dw.de/copenhagen-gunman-suspect-had-history-of-violent-crime/a-18259823> 02.05.2015

¹⁴⁷Mulcahy, 2013, 5.

¹⁴⁸Correctional population in the United States, 2010. Office of Justice Programs, 2011.

¹⁴⁹Jones, 2014, 77.

hasartmängud jne ning uute liikmete värbamine toimub kas vabatahtlikult või sunniviisiliselt.¹⁵⁰

Eelpoolkirjeldatu näitab ilmekalt, et suure tõenäosusega on ekstremistide ja nende vanglakogemuse vahel seos. Teisalt tekib tõepoolest küsimus suhtarvu kohta – 0,013% USA kinnipeetavatest on karistatud terrorikuriteo eest. See asjaolu iseenesest ei tähenda jällegi midagi, kuna tegemist on n-ö jäämäe tipu e isikutega, kelle tegevus terrorikuriteos osalemise näol on kohtus tõendamist leidnud. Tuginedes *Pew Research Centre*'i andmetele on aga islamiusuliste osakaal ligi 10% kinnipeetavatest e üle 200 000, mis tähendab, et vahemikku 300 (need isikud on radikaliseerumises lõpule jõudnud) kuni 229 000 (neist väga suur osa ei radikaliseeru tõenäoliselt kunagi, osa radikaliseerub, sellest omakorda osa areneb ekstremistideks, kellest mõni üksik paneb toime terrorikuriteo) jääb see uurimisala, kus saab esitada küsimuse islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise kohta.

3.5.1.1. Erinevad seisukohad ja kriitika

Eelnev arutluskäik terroristidest tavaliste islamiusuliste kinnipeetavateni ning nende vahele jäävast uurimisareaalist ilmestab seda, et islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise osas tõusetuvad erinevad seisukohad – nii teaduslikud, poliitilised kui eriteenistuslikud – on normaalsed ja viitavad teema aktuaalsusele.

Mõned teadlased on islamiusuliste radikaliseerumise senise uurimise osas äärmiselt kriitilised ja leiavad, et väited selle kohta on pigem poliitilistel eesmärkidel ülepaisutatud propaganda kui tegelik reaalsus. Samuti hoiatatakse, et selline ülereageerimine ja hüsteeria võib omakorda radikaliseerumist intensiivistada, kuna kasutusele võetakse mitteametlikke abinõud. Kriitikud väidavad, et tegelikult teatakse islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumisest ääretult vähe – enamasti puudub kinnipeetavate radikaliseerumise kohta igasugune tõde. Kriitikute sõnul peavad Lääne riikide valitsused koguma reaalseid tõendeid vanglasisesest radikaliseerumise kohta ning esitama kriitilise küsimuse – kui suur on tegelikult oht, et islamiusulised läbi radikaliseerumise ekstremistideks saavad?¹⁵¹ Uurimused islamist vanglas jagunevad kahte koolkonda: üks väidab, et moslemigrupid vanglas on terrorismi kasvulava ja teine,

¹⁵⁰ **Fleisher, Mark S, Decker, Scott H.** Overview of the challenge of prison gangs. *Correction Management Quarterly*, 2001, 2-3.

¹⁵¹ **Rappaport**, 2012.

et pole seost terrorismi ja vanglas islamisse pöördumise vahel. Samuti on osa uurijaist seisukohal, et teoloogia tuleks vägivallast lahutada, väites, et vägivaldsel radikaliseerumisel pole seosest religioosse praktikaga, kuna ka radikaalne teoloogia, nt salafism, ei vii tingimata vägivallani e terrorismi jõudmine pole religioonist inspireeritud. Samas tunnistavad needsamad uurijad, et siiski on juhtumeid, kus religiooni on kasutatud terroristid kasvatamiseks.¹⁵²

Põhimõtteliselt võib erinevad seisukohad/kriitika kategoriseerida järgnevalt:

I Seisukoht, mille järgi islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumine on niivõrd ohtlik tendents, et see ohustab riiklikku julgeolekut mõnes riigis *versus* seisukoht, mille kohaselt ei ole tegemist ohtliku arenguga.¹⁵³ Näiteks Bert Useem ja Obie Clayton on jõudnud järeldusele, et USA valitsus ei tea sisuliselt midagi islamiusuliste radikaliseerumisest ning nende poolt ajavahemikus 2006-2009 läbiviidud uuring ei kinnita väidet islamiusuliste radikaliseerumise kohta vanglates, vastandudes Mark Sagemani seisukohtadele.

II Senised uurimismeetodid ja nende kvaliteet – valitsused ja rahvusvahelised organisatsioonid *versus* osa sotsiaalteadlasi, kes väidavad, et senised uurimismeetodid ning läbiviidud uurimuste kvaliteet ei võimalda teha tõsiseltvõetavaid järeldusi – tihtipeale ei teata isegi islamiusuliste kinnipeetavate demograafilisi andmeid, kuid tehakse otsuseid radikaliseerumise vastu võitlemiseks.¹⁵⁴

III Vastumeetmed – osa uurijaist väidab, et valedest järeldustest tulenevalt rakendatakse valitsuste poolt ka valesid vastumeetmeid,¹⁵⁵ mille üks põhjus on andmete kättesaamatus.¹⁵⁶

Tõenäoliselt on õigus nii ühel kui teisel poolel ja ilmselt on erinev ka lähenemisenurk – ei saa välistada, et osa poliitikutest võib vanglasest radikaliseerumist ja sellevastase võitluse vajalikkust kasutada kui poliitilist platvormi, teaduslik lähenemine seevastu vaatleb küsimust rohkem teoreetiliselt ja eriteenistused peavad tagama, et tänaval pommid ei plahvataks. Statistilisest aspektist võivad suhtarvud viidata sellele, et väike hulk vange radikaliseerub ning kaduvväike osa neist üritab panna toime

¹⁵² Mulcahy, 2013, 6.

¹⁵³ Hamm, Mark S. Terrorist Recruitment in American Correctional Institutions: An Exploratory Study of Non-Traditional Faith Groups Final Report. Indiana State University, 2007.

¹⁵⁴ Rappaport, 2012.

¹⁵⁵ Rappaport, 2012.

¹⁵⁶ Mulcahy, 2013, 5,6.

terrorikuritegusid, kuid ometi on kurioosne järgmine asjaolu. Nimelt on terrorismi eesmärk panna riike/valitsusi/rahvusvahelisi organisatsioone läbi hirmutamise ja vägivalla ekstremistidele soovitud suunas tegutsema ning pole vahet, kas tegemist on iseradikaliseerunud eraku või rahvusvahelise terroriorganisatsiooniga – ühtviisi suurt ühiskondlikku resonantsi tekitavad mõlema terroriteod. Seega ei näita suhtarvud terrorismivastases võitluses eriti midagi. Näited vaid mõne isiku osavõtul toimunud terrorirünnakutest on 07.01.2015 Pariisis satiiriväljaande Charlie Hebdo toimetuse ja juudi toidupoe ründamine. Kriisiohje mõttes ei juhtunud tegelikult midagi erakordset – kahes erinevas paigas toimusid kuritegelikud sündmused (toimetuse puhul ei olnud tegemist ka pantvangikaasusega), mis ei olnud mahult kuigi suured. Ressursimahukas oli terroristide leidmine ja kinnipidamine. Olukorra tegi aga eriliseks/tõsiseks terrorikuriteo kahtlus – erinevad riigijuhid mõistsid teo hukka, Pariisi tänavatele kogunes miljoneid inimesi, kes avaldasid toetust sõnavabadusele ja mõistsid hukka terrorirünnakud. Ligikaudu 100 000 sõjaväelast ja politseinikku osales otseselt terroristide tabamisel, teadmata on õiguskaitsetöötajate arv, kes selle kaasusega tööalaselt kokku puutusid (tõenäoliselt oli neid kordades rohkem kui korrakaitsjaid tänavatel). Võib olla kindel, et täna analüüsitakse/kritiseeritakse toimunut üksikasjalikult, tõusetuvad küsimused immigratsioonipoliitilistest otsustest kuni eriteenistuse suutlikkuse/suutmatuseni terrorikuritegusid ennetada ja tõkestada (meedia andmeil oli üks terroristidest varem karistatud ning julgeolekuametkondadele teada.)¹⁵⁷ Olnuks ründajate näol tegemist tavakurjategijate või vaimuhaigetega, oleks ühiskonna reaktsioon täiesti teistsugune olnud. Toimunu näitab ilmekalt, et terrorikuritegu on juba oma olemuselt ja meetodilt selline, mille eesmärgiks ongi rahvas/ühiskonnas hirmu ja õuduse tekitamine, kuna seeläbi loodavad terroristid panna valitsusi nende tahtmist mööda tegutsema.

Mark Sagemani väitel on tõsikindel fakt, et ekstremistlikud grupid on juba ammu näinud vanglaid soodsa värbamispinnaena, kuid see ei ole värbajate peamine ega eriti sage meetod uute liikmete saamiseks.¹⁵⁸ Radikaliseerumise valmistoode, ekstremist ning viimase töövahend, terrorism ei võimalda praktilises vastutegevuses küsimusele

¹⁵⁷ err online uudised 08.01.2015 <http://uudised.err.ee/v/valismaa/8a84d845-a66c-4b52-a493-f5807ca267a5> 01.02.2015

¹⁵⁸ **Sageman, Mark.** Understanding Terror Networks. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.

läheneda üksnes statistilise esinemise tõenäosuse põhjal, vaid kohustusena saavutada maksimum – terrorikuritegu ennetada.

3.5.2. Islamiusuliste kinnipeetavate religioosse pöördumise tüübid

Ilmselt on mõistlik asuda seisukohale, et islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise üks oluline tegur on religioosus ja radikaliseerumise eelduseks on: I moslemiks olemine e islamiusu vastuvõtmine ning II radikaliseerumise mõtestamine läbi islamiusu – vastasel korral oleks tegemist millegi muuga. Seoses sellega on oluline mõista kinnipeetavate usulise tegevuse (siinkohal peetakse silmas mitte üksnes usulist pöördumist kui konverteerumist, vaid ka usulise tegevuse aktiveerumist) isikulisi tüüpe, mis Mark S. Hammi käsitluses alljärgnevad:

I Kriisipöördumine

Kriisipöördumine on toimetulek isikliku kriisiga, mille põhjus võib olla lähedase kaotus, lahutus, haigus ning loomulikult vangistus. Kriisipöördumist tuleb ette suhteliselt harva, kuna vanglasisene subkultuur ei soosi nõrku ja sellist pöördumist peetakse personaalseks nõrkuseks. Kriisipöördumine on rohkem levinud valge rassi hulgas. Lisaks eelnimetatud kriisipõhjustele võib vanglasisene kriisipöördumine olla tingitud ka hirmufaktorist (varasem seksuaalkuriteo ohvriks olemine vms), üksindusest jne.

II Pöördumine kaitse otsimiseks

Pöördumise põhjus on soov leida kaitset. Islamiusulistel gruppidel on vanglasiseselt turvalisust pakkuv ja omasid hoidev maine ning on teada, et nendega ei tasu tüli norida. Üldiselt ollakse arvamusel, et mustanahalised ühinevad usugruppidega kaitse eesmärgil. Antud juhul võib olla nii, et isik taganeb pärast vabanemist usust ning uuesti vangistusse sattudes võtab usu juba sisuliselt omaks – nii tegi näiteks kingapommiterroristina tuntud Richard Reid.

III Otsiv pöördumine

Otsivat pöördumist iseloomustab varasema religioonikogemuse puudumine. Vanglas erinevate religioonidega kokku puutudes hakkab isik endale sobivat otsima – leiab, loobub, otsib edasi. Otsijad on levinuim tüüp pöördujatest. Otsija otsib identiteeti, elu

mõtet, reeglina on ta haritum, suurema lugemuse ja parema väljendusoskusega kui teised pöördujad.

IV Manipuleeriv pöördumine

Tegemist on usulise tegevusega, mille eesmärgiks on saada õigusi eritoidule, ligipääsu raamatutele, kogunemistele, kanda usulisi sümboleid, samuti näidata end seaduskuuleka ja moraalsena.

V Pöördumine värbamise kaudu vabast maailmast

Pöördutakse liidri mõjul, kes pole kinnipeetav, vaid tegutseb vabas maailmas. Värbaja saab külustusõiguse ja kohtub kinnipeetavaga. Kinnipeetav saab värbaja käest usulisi materjale ja infot. FBI ja USA korrektsiooniasutused peavad seda murettekitavaks tendentsiks, kuna raske on tegevuse tegelikku sisu kontrollida.¹⁵⁹

3.5.3. Islamiusuliste kinnipeetavate religioosse pöördumise motivaatorid

Lieblingi, Arnoldi ning Staubi poolt 2011. a Inglismaal Whitemoori vanglas läbiviidud uuringu tulemusena selgusid alljärgnevad religioossesse tegevusse sisenemise motivaatorid. Kui eelmises alapunktis kajastatud pöördujatüübid iseloomustasid tegevust indiviidist lähtuvalt, siis alljärgnev käsitleb usutegevusse sisenemise motiive laiemalt ja islamipõhiselt.

I Usk kui mõttekuse leidmine – otsitakse vastuseid küsimustele, missuguse õppetunni vangistus annab. Kuivõrd vanglateskkond tundub mõttetu ning indiviid on kriisis, otsitakse absoluutset tõde, mis ebakindlas olukorras stabiilsust pakuks.

II Pühendunud moslemiks olemine – islam kui viis elu (uuesti)struktureerimiseks. Religiooni saab omaks võtta kui totaalset süsteemi, meetodit, mis kasutab reegleid ja regulatsioone, et alustada uut elu ja saavutada kindlust. Pöördumiskogemus on teadlik otsus uute uskumuste ja põhimõtete vastuvõtuks, et muuta oma elu.¹⁶⁰

III Pikaajalise vangistuse valudega toimetulek – religioon kui vahend, psühholoogilise kaitse vorm, mis pakub isiklikku rahutunnet.

IV Usk kui hoolitsemine ja kaitse – noored ja kogenematud kinnipeetavad vajavad kohest kaitset, et vanglas füüsiliselt ja psühholoogiliselt ellu jääda. On vajadus leida

¹⁵⁹ Hamm, Mark S., 2007.

¹⁶⁰ Köse, Ali. Conersion to Islam. London: Kegan Paul International, 1996,189.

grupp, mis tekitab tunde, et ollakse heades kätes. Turvalisuse püüd on peamine vanglasisesse religioosse tegevuse põhjus.¹⁶¹

V Moslemi vennaskond (toetav) – sotsiaalse võrgustikuga liitumine, asendamaks sotsiaalseid sidemeid väljaspool vanglat. Samuti võivad uued vanglasisesed sidemed asendada vaenulikud sidemed väljas. Moslemiks saamine garanteerib hakkamasaamise. Moslemi vennaskonda kuulumine võimaldab saada osa emotsionaalsest tunnustusest ning positiivsest sotsiaalsest hinnangust. Gruppi siseneda on lihtne, välja saada keeruline. Selline usugrupp võib survestada liikmeks hakkamisel. Saab eristada gruppi, mis tõepoolest tegutseb kui religioosne kooslus ning gruppi, mis koosneb samuti moslemitest, kuid toimib nagu tavaline vanglasisene grupeering.

VI Moslemi grupeering (survestav) – strateegilised manipulatsioonid, religiooni ärakasutamine (moslemikogukond kui võimu tagala). Grupidünaamika, mis on arenenud läbi kollektiivse religioosse identiteedi, võib toimida nagu grupeeringu dünaamika.¹⁶² Islamiusu taust loob vanglagangsteri imidži – võim läbi hirmutamise. See on üks paljudest identiteetidest, mida vanglas endale valida – moslem olla on moodne. Selline identiteet võib rõhutatult õilistada terrorismi ning kasutada ära sellest tulenevat hirmu teistes.

Selline välispidise imidži loomine on olnud teatud juhtudel omane ka Eesti vangla subkultuurile – nt ühte vanglasisesesse rahvuspõhiselt formuleerunud grupeeringusse kuulunud isikud tagusid oma kõrvadesse verevalumid (mis tekivad tihti sporditraumana poksijatel ja maadlejatel), eesmärgiga näidata end teistele kinnipeetavatele võimalikult ohtlikuna.

VII Poliitiline seotus religiooniga – islam kui allasurutud religioon. Religioosse grupiga liitumine võib kanda ka poliitilist sõnumit. Kuna islamofobia on laialt levinud, on suhestumine usugruppiga märgiks üleminekust vaenlase poolele.

See võib olla ka üks seletus Euroopa noorte käitumisele, kes liituvad IS-ga ja lähevad Lähis-Idasse sõtta.

VIII Pöörduma sundimine – ähvardamine ja hirmutamine. Kõik ei pöördu vabatahtlikult – mõnele avaldatakse intensiivset survet veenmise läbi. Liitutakse konflikti

¹⁶¹ **Dammer, Harry R.** The Reasons for Religious Involvement in the Correctional Environment. *Journal of Offender Rehabilitation*, 3/35, 2002, 43.

¹⁶² **Zaitzow, Thomas, Jim.** Conning or Conversion? The Role of Religion in Prison Coping. *The Prison Journal*, 2/86, 2006, 242-259

vältimiseks ja stressist hoidumiseks. Vastuseis võib viia vägivalda kasutamiseni, kus kasutatakse nii psüühilist kui füüsilist survet.

Uuring tuvastas, et konverteerumine toimub enamikul juhtudest karistuse algusajal. Kui kristlusse pöördumine on vahend häbiga toimetulekuks, andestuse saamiseks ja kontrollitunde saavutamiseks tuleviku üle, siis islamisse pöördumise motiivid on komplekssemad ja eripalgelisemad ning religioosne motivatsioon on läbi põimunud subkultuuri ja sotsiaalse eluga. On pöördumisi, mil pole mingisugust pistmist usuga ja mille motiivid on ilmselgelt kollektiivsed ning on selliseid pöördumisi, mis on sügavalt individuaalsed.

3.5.4. Kinnipeetavate radikaliseerumist käsitleva uuringu tulemused

Täna on üks tunnustatumaid ning tsiteerituimaid teadlasi vangide radikaliseerumise valdkonnas USA Indiana Riikliku Ülikooli kriminoloogiaprofessor Mark S. Hamm, kelle väitel jagunevad arvamused vanglatest kaheks: üks osapool esindab alarmeerivat hoiakut ja väidab, et vanglad on muutunud terroristide inkubaatoriteks, teise osapoole arvates pole sellistel väidetel alust, kuna puuduvad tõendeid, et see tõesti nii on. Hammi sõnul puudub alarmeeriva hoiaku esindajatel põhjalik arusaam vangla subkultuuri loomusest, konverteerumise sotsiaalsetest tagamaadest ja isikulistest nõrkustest terroriorganisatsioonide-poolsete värbamiste korral. Hamm väidab, et alarmeeriva hoiaku esindajate uurimustel puudub sotsiaalteaduslik raamistik, metodoloogia ja empiiriline uurimus (vähest infot saadakse vangivalvurilt, kaplanilt ja õiguskaitsetöötajatelt). Seevastu debati teise osapoole – mida Hamm tundub ise esindavat – väited tunduvad tema jaoks palju realistlikumad, kuna baseeruvad avalikult tõendataval infol ja kriminoloogilistel uurimustel. Tõendid näitavad, et otseseid sidemeid islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise ja terrorismi vahel ei ole, pigem mängib islamiusk mõõdukat positiivset rolli vangla turvalisuses ja rehabilitatsioonis. Samuti on positiivne elu n-ö ümberstruktureerimine, kus päevad on jagatud õppimise, palvetamise ja eneserefleksiooni vahel – sellised isikud on vähem vastuvõtlikud radikaliseerumisele kui teised kinnipeetavad (kindlasti vähem aldis kui tänavanoorukid getodest).¹⁶³ Hamm on toonud USA vangide radikaliseerumist ning selle ohtlikkust käsitlevas 2007. a uurimuses välja järgmised islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumisega seonduvad olulised asjaolud.

¹⁶³ Hamm, Mark S., 2009.

Uurimuse peamine järeldus on, et oht turvalisusele ei tulene islamiusust ega selle äärmuslike tõlgendajate arvust, vaid väikeste vanglasiseselt radikaliseerunud usugruppide liikmete tegevusest pärast vabanemist.

Hammi järelduste kohaselt toob radikaliseerumine ühelt poolt kaasa positiivse muutuse käitumises (enese kontroll, distsipliin jne), teiselt poolt tuleneb radikaliseerumisest potentsiaalne oht ideoloogiliselt inspireeritud kriminaalsuseks.¹⁶⁴

Olulised järeldused on:

I Vaid väga väike protsent konverteerunud kinnipeetavatest radikaliseerub. Uuringu tulemusena selgus, et enamusel religiooni pöördunud kinnipeetavatest suureneb enesedistsipliin, mis aitab neil teiste kinnipeetavatega paremini suhelda, andes seega olulise panuse enda rehabilitatsiooni. Samas näitas uurimus, et pöördumine loob potentsiaali ideoloogiliselt inspireeritud kuritegevuse tekkeks, seda eriti ülerahvastatud range režiimiga vanglates, kus on vähe kaplaneid, kes isikuid religiooselt juhendaksid ning kus on tõsised grupeeringutevahelised probleemid – sellised vanglad on head paigad radikaliseerumiseks terroristlike grupeeringute jaoks, kes seal infiltreeruvad, värbavad ja tegutsevad.

II Vangid, kes pöörduvad religiooni, otsivad peamiselt tähendust ja identiteeti ning pöördumiskogemus loob või lisab täiendust kinnipeetava rehabilitatsiooni. Kinnipeetavate islamiusku pöördumise peamine motivatsioon on spirituaalne otsing – otsitakse religiooset tähendust, et tõlgendada ja lahendada rahulolematust. Kinnipeetavad võtavad mitmeid uusi rolle oma tähenduse ja identiteedi otsingutel. Näite erinevatest rollidest otsingute käigus toob Hamm afroameeriklase näol, kes alustas karistust religioosete suundumusteta, kinnipeetavana hakkas osalema baptistide teenistustel, seejärel konverteerus islami rahvasse (*Nation of Islam*, USA-s väga laialt levinud islamiusupõhine religioosne liikumine), järgmisena sai temast must heebrea israeliit (*Black Hebrew Israelite*) ning lõpuks sunni moslem. Paljud pöördunud on lisaks pühadele tekstidele, rituaalidele ja praktikatele saanud inspiratsiooni ka kirjandusest, hip-hop muusikast ja meediast.

III Radikaliseerumine vanglates on seotud vanglagrupeeringutega – üksikisik ei radikaliseeru. Nimetatud uurimus kinnitab sotsiaalvõrgustike olulisust inimeste värbamisel uude religioosesse liikumisse. Kinnipeetavad pöörduvad religioonidesse

¹⁶⁴ **Hamm, Mark S.** Prisoner Radicalization: Assessing the Threat in U.S. Correctional Institutions. National Institute of Justice, 261/2008.

vanemate, kongikaaslaste, grupeeringukaaslaste soovitusel/nõuandel. Kuigi mõned kinnipeetavad võivad olla inspireeritud/mõjutatud terroristlikest grupeeringutest, ei ole need terroristlikud grupid otseselt radikaliseerumisse kaasatud. Saab väita, et radikaliseerumine toimub vanglagrupeeringu mudeli alusel, mille dünaamika on viimastel aastatel muutunud keerukaks. Suurendamaks oma liikmeskonda, ületavad grupeeringud ka rassidevahelised piirid, kasutades religioosset üritust selleks, et viia seal tegelikult läbi kohtumisi. Uurimus paljastas, et rivaalitsevad grupeeringud ühendasid oma jõud islamiloosungite alla ning näiteks mõned neonatsid konverteerusid sunni moslemiteks. Samal ajal on kasvanud islamiusuliste vaheline sisemine konflikt, kuna grupeeringud konkureerivad omavahel potentsiaalsete uusliikmete pärast – islami rahvas sunniitide vastu, sunniidid šiitide vastu ja vangla islam – mis on teenäitajaks grupeeringusisestele normidele, nõudes grupisisest lojaalsust ja tõlgendades sõna-sõnalt Koraani – kõikide teiste vastu. Samuti moodustuvad väikese liikmeskonnaga islamiusuliste grupeeringud, mis jäävad vangla julgeolekuteenistuse vaateväljast välja. Grupeeringutel on oma hierarhia, salajane suhtlussüsteem, käitumiskoodeks ja kollektiivne identiteet, mis annab neile ühise eesmärgi (nt vastandumine valitsusele või riigikorrale) ja ühtekuuluvustunde.

IV Oluline faktor kinnipeetava radikaliseerumises on tema juhtimine – peab olema isik, kes tegeleb vangiga värbamisega radikaliseerumisprotsessi. Karismaatilise liidri roll – kinnipeetavad radikaliseeruvad üks-ühele karismaatiliste liidrite käe all, kes võtavad värbamissihetmärgiks kõige vastuvõtlikumad kinnipeetavad, kel tuleb veeta vanglas suur osa oma elust ning kel puudub kontakt perekonnaga. Oma olukorra üle vihased ja kibestunud kinnipeetavad võtavad omaks riigivõimu vastase suhtumise ja sulanduvad hõlpsasti grupeeringutesse, kus kohtavad kaaskinnipeetavast juhti, kes annab neile lootust. Karismaatiline liider on kinnipeetava radikaliseerumise olulisim tegur.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Hamm, Mark S., 2007.

4. Radikaliseerumisvastased kontseptsioonid

Nagu eelnevatest peatükkidest selgub, arutletakse selle üle, kas vangistus toob kaasa radikaliseerumise, radikaliseerumine terrorismi ja kuidas suhestuvad erinevad radikaliseerumisega seotud komponendid omavahel. Selles aga, et radikaliseerumisega, mis viib ekstremismi ja terrorismini, peab ennetavalt ja tõkestavalt tegelema, ollakse ilmselt ühel meelel. Ekstremismini viivat radikaliseerumist ei saa käsitleda üksnes terrorismivastase võitluse kontekstis – terrorikuritegu on ainult üks radikaliseerunud ekstremismi ebaseaduslik väljund. See oleks sama hea, kui rääkida meelega inimesest üksnes seoses sellega, mis puudutab tema võimalikku teiste inimeste füüsilist ründamist, jättes tähelepanuta kõik teised haigusseisundist tuleneda võivad olukorrad – mõju lähedastele ja ühiskonnale laiemalt jne. Tõenäoliselt leidub radikaliseerunud ekstremiste, kes ei ole ka ise oma olukorraga rahul ning otsivad lahendust ja väljapääsu. Radikaliseerunud ekstremiste on erinevaid ning nende eesmärgid on erinevad, kuid nende ühine tunnusjoon tundub olevat endi soovide rahuldamine kellegi teise õiguste arvelt – NSVL-i taasloomisest unistav vasakekstremist tahab oma soovunelmaid realiseerida Eesti Vabariigi iseseisvuse arvelt, rikkudes Eesti Vabariigi iseolemiseõigust; paremäärmuslik ekstremist soovib oma võõrvihast ajendatud seisukohti rakendada teisest rahvusest, rassist, teistsuguse seksuaalse sättumusega isikute vastu, rünnates seega teise gruppi kuuluva isiku õigusi ja vabadusi; loomaõiguslasest ekstremist, vabastades loomafarmist omaniku tahtvastalt loomi, paneb toime ründe omaniku õigusele tegutseda ettevõtjana, omada vara jne; islamiusuline välisüliõpilane, rääkides reedesel palvusel vajadusest kehtestada Eesti Vabariigis šariaat ja islamiriik, läheb sellesisulise üleskutsega vastuollu Eesti Vabariigi põhiseadusliku korruga – Eesti Vabariik on demokraatlik parlamentaarne riik, kus šariaadi kehtestamine on ilmses vastuolus põhiseadusega. Demokraatliku valitsemisvormiga riikidele on omane, et ühtede õigusi ei tohi rakendada teiste õiguste arvelt. Eesti Vabariigi Põhiseaduse § 12 sätestab, et kõik on seaduse ees võrdsed.

Kedagi ei tohi diskrimineerida rahvuse, rassi, nahavärvuse, soo, keele päritolu, usutunnistuse, poliitiliste või muude veendumuste, samuti varalise ja sotsiaalse seisundi või muude asjaolude tõttu. Rahvusliku, rassilise, usulise või poliitilise vihkamise, vägivalda ja diskrimineerimise õhutamine on seadusega keelatud ja karistatav.¹⁶⁶ Karistusseadustiku § 151 sätestab eelpool nimetatu kaitseks karistusnormi.¹⁶⁷ Usuvabadus on põhiõigus teiste põhiseaduslike väärtuste kõrval, mis ei moodusta isekeskis hierarhiat, vaid on põhiseaduslike normidena kõik formaalselt ühel tasandil¹⁶⁸ e teisisõnu ei ole usuvabadus teiste põhiõiguste ülene ega anna õigust läbi usuvabaduse õiguse rakendamise teisi vaenata ega teiste õigusi rikkuda. Riigikohus on oma otsuses (RKKK 3-1-1-117-05) öelnud, et võrdsusõiguse rikkumine eeldab seda, et rahvuse, rassi, nahavärvi, soo, keele, päritolu, usutunnistuse, poliitiliste veendumuste jne alusel eristatavate gruppide puhul ühe grupi („meie“) liige eitab teise gruppi („nemad“) kuuluvate isikute võrdvärsust esimese grupi liikmetega. Seega kokkuvõtvalt on radikaliseerumisvastane tegevus Eestis vajalik alljärgnevatel põhjustel: I Eesti Vabariigi põhiseadusliku korra kaitseks; II poliitiliste ja kodanikuõiguste vastaste süütegude ennetamiseks ja tõkestamiseks ning III terrorismivastaseks võitluseks.

Islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise vastase tegevuse võib tinglikult jagada kolmeks: I ühiskondlikud tegurid – sotsiaalne surve, poliitiline meelestatus, seadusandlus (olenevalt riigikorrast) jne; II riigivõimu vastutegevus – õigus/korrakaitse-, kohtu- ja julgeolekuasutuste sooritusel ning III korrektsiooniasutuste suunatud tegevused.

Käesolev peatükk lõpetab loogilise jadana islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise käsitluse töös püstitatud uurimisküsimuste raames, andes analüütilise ülevaate radikaliseerumisvastastest kontseptsioonidest ja Eesti olukorrast. Peatükis on valdavalt käsitletud Peter. R Neumanni poolt 2010. a koostatud teost „*Prison and Terrorism Radicalisation and De-radicalisation in 15 Countries*“, mis annab muuhulgas võrdleva ülevaate vanglasisesest radikaliseerumisvastasest tegevusest 15 erinevas (sh Euroopa) riigis ja võimaldab analüüsida ka Eesti olukorda.

¹⁶⁶ Põhiseadus. Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/127042011002> 20.04.2015

¹⁶⁷ Karistusseadustik. Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/123122014016> 20.04.2015

¹⁶⁸ Eesti Vabariigi Põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Kirjastus Juura, 2012, 95.

Radikaliseerumisvastane tegevus koosneb erinevatest osistest ning jaguneb deradikaliseerumiseks, tagasitõmbumiseks ja preventsiooniks – esimesed kaks on suunatud juba eksisteeriva olukorra lahendamisele ja viimane selle ennetamisele. Deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine jagunevad omakorda individuaalseks ja kollektiivseks.

4.1. Deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine

Deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine kirjeldavad protsesse, kus inividid (või grupid) lõpetavad oma seotuse organiseeritud vägivalda või terrorismiga. Kui deradikaliseerumine eeldab olemuslikke muutusi indiviidi või grupi ideoloogias ja hoiakutes, siis tagasitõmbumine tähendab vägivaldsete tegevuste kõrvaleheitmist. John Horgani järgi ei pruugi tagasitõmbunud terroristid olla deradikaliseerunud ega üldse oma tegevust kahetseda. Füüsilisel tagasitõmbumisel ei pruugi olla mingisugust puutumust pühendumismuutuse või ideoloogilise toetuse vähenemisega. Lisaks eristavad paljud autorid kollektiivset ja individuaalset tagasitõmbumist ning deradikaliseerumist sõltuvalt sellest, kas protsessi on kaasatud inivid või terve grupp.¹⁶⁹

4.1.1. Kollektiivne deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine

Kollektiivse deradikaliseerumise ja tagasitõmbumise näol on tegemist protsessiga, kus vägivaldsest tegevusest deradikaliseerub ja tõmbub tagasi terve grupp või liikumine. Näiteid saab tuua Egiptusest ja Alžeerias, kus suured vanglasisesed grupeeringud on kollektiivselt deradikaliseerunud ja tagasi tõmbunud. Selline protsess saab toimuda siis, kui grupil või liikumisel on tugev liider ja keskne juhtimissüsteem. Põhjuseks võib olla see, et juhid tajuvad vägivaldse tegevuse mõttetust, hindavad kahjusid liiga suureks, on kaotanud laiema toetuspinna vms. Kollektiivne deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine koosneb desarmeerimisest, demobiliseerimisest ja taasühiskonnastumisest. Reeglina algab selline protsess grupi/liikumise poolt, valitsused initsiatiivi üles ei näita. Samas on valitsustel protsessi käivitumisel sellest palju võita ja seda on võimalik valitsusepoolt tunnustada, asjakohase kommunikatsiooniga toetada, n-ö piitsa ja prääniku meetodiga julgustada – sanktsioonide osas läbirääkimisi pidada ja taasühiskonnastumist ette valmistada. Kokkuvõtvalt saab öelda, et kollektiivne

¹⁶⁹Neumann, 2010, 12.

deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine on tõhus vahend vägivalda peatamiseks, kuid tõenäosus protsessi õnnestumiseks on väike. Õnnestumise eeldusteks on: I grupi liidrid ja enamus liikmeskonnast kannab vangistust; II juhtidel on kontroll liikumise üle ning III olulisim tegur on grupisisesel arusaama teke, et vägivaldne tegevus on kahjulik grupile endale.¹⁷⁰

Kokkuvõtvalt saab järeldada, et kollektiivse deradikaliseerumise ja tagasitõmbumise näol on tegemist protsessiga, mille kontekstiks on ulatuslikud vastuseisud valitsuse ja ekstremistlike liikumiste vahel, muuhulgas situatsioonis, kus valitsusel on mõistlikum minna kompromissile. Üheski Euroopa riigis ei eksisteeri täna ilmselt ligilähedastki olukorda, kus islamiusuliste vanglasisesel radikaliseerumisega toimetulekuks kollektiivne deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine jutuks tuleks. Allpool käsitletavast individuaalsest deradikaliseerumise ja tagasitõmbumise protsessist erineb kollektiivne mudel ka selle poolest, et see on reeglina initsieeritud grupi/liikumise poolt, mille tegevuse põhjused võivad tõepoolest olla üsnagi konkreetsed – soov lõpetada kasutu vägivald jne –, kuid mille tegelik põhjus võib olla ka laiem ühiskondlik protsess. Vägivaldsest radikaliseerumisest taandumine võib olla tingitud ka anoomia¹⁷¹ vähenemisest ühiskonnas. Ilmselt on mõistlik vägivaldset radikaliseerumist (nagu ka kuritegevust) vaadelda kui ühiskondlikku nähtust, mida alati mõjutavad ühiskonnas toimuvad protsessid. Seega võib tõenäoliselt asuda seisukohale, et radikaliseerumist kui ühiskondlikku nähtust mõjutavad laiemalt kõikvõimalikud tegurid: kliimamuutused, rahvastikuränne, globaalset julgeolekut mõjutavad sündmused, ulatuslikud epideemiad ning ka kultuuride- ja religioonidevaheliste konfliktide määr.

4.1.2. Individuaalne deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine

Tegemist on riiklike programmidega, mis on suunatud ekstremistide individuaalsele deradikaliseerumisele ja tagasitõmbumisele. Selliseid programme on kasutatud eeskätt islamiusuliste kinnipeetavate puhul Afganistanis, Indoneesias, Saudi Araabias, Singapuris ja Jeemenis ning sisult on need küllaltki erinevad. Samas on ühisosana võimalik tuua välja religiooni- ja kutseõpet, individipõhist psühholoogilist nõustamist ning sotsiaalsete suhete taastamist perekonnaga. Kõigi nende programmide peamine eesmärk on pakkuda välja skeem, mille kaudu ekstremistil oleks võimalik

¹⁷⁰ Neumann, 2010, 12.

¹⁷¹ Raska, 1994, 19.

deradikaliseeruda ja tagasi tõmbuda. Meetoditelt jagunevad need kaheks – „lükka-faktorid“, mille kaudu üritatakse isikut ekstremistlikust grupist välja lükata (kahtluste tõstatamine eesmärkide õigsuses, juhtide tegelikus pühendumuses jne) ning „tõmba-faktorid“, mille kaudu proovitakse pakkuda uusi elustiimuleid (karistuse vähendamine, amnestia vms) ning väljakutseid (perekond, uued sotsiaalsed suhted jne). Individuaalsed deradikaliseerumise ja tagasitõmbumise programmid on väga sobilikud just vanglatingimustes, kuna indiviid on pidevalt ametnikele kättesaadav. Samas on programmid tekitanud erinevates ühiskondades tuliseid debatte – mitte kõik pole nõus seisukohaga, et terrorikuriteo toime pannud isik saab n-ö uuesti nullist alustada. Programmide toetajad väidavad seevastu, et see on tõhus vahend elude päästmiseks, kuna aitab ära hoida ekstremistide metsikusi tulevikus. Poliitikuid huvitab eelkõige küsimus, milline programm on kõige tõhusam. Täna ollakse seisukohal, et programmijärgse retsidiivsuse järgi ei saa hinnanguid anda, kuna programmid on vähe aega töötanud. Efektivsemad on programmid, mis on konkreetsema fookusega ning vähemefektiivsed n-ö „tooted igapähele“. Mõnedes Euroopa riikides kaalutakse selliste programmide rakendamist ja käib arutelu, kuhu need strateegiliselt paigutuvad – kas nad peaksid asendama n-ö kõvasid terrorismivastaseid meetmeid või on nad lihtsalt täienduseks ning kui palju neisse investeerida.

Üks enim vaidlusi tekitav küsimus on usulise inspireerituse osatähtsus radikaliseerumisprotsessis. Kas religioosse ideoloogia roll on üle- või alahinnatud, võrreldes näiteks grupisuhete või vimмага? See tähendab vajadust luua usualase õpetuse ja teiste koolituste õige kombinatsioon. On programme, mis sisaldavad religiooset ja ideoloogilist ümberõpet, kus ekstremisti/terroristi nähakse ohvrina, kelle usulised tõekspidamised rajanevad desinformatsioonil. Jeemenis näiteks on programm, mille käigus üritatakse ekstremiste veenda, et vägivaldse džihaadi kontseptsioonil puudub pühakirjas alus. Individuaalsed deradikaliseerumisprogrammid on uued vahendid ekstremismivastases võitluses ning nende kasumlikkust ei saa veel täielikult hinnata. Kokkuvõtvalt saab välja tuua järgmised olulised asjaolud individuaalse deradikaliseerumise ja tagasitõmbumise programmides: I Programmid peavad koosnema erinevatest osistest – ideoloogiline/religioosne ümberõpe koos kutseõppega; II Kriitilise tähtsusega on programmide eestvedajad – oluline on usalduslik kontakt indiviidiga; III Tähelepanu peab olema suunatud indiviidi resotsialiseerumisele

tavaühiskonda; IV Vältimaks tagasilangust, tuleb proovida indiviid n-ö lukustada uute sotsiaalsete sidemete külge; V Stimulid mängivad olulist, kuid mitte peamist rolli.

Programmide puhul on oluline arusaam, et neid ei saa lihtsalt kopeerida ning iga riigi ja ühiskonna jaoks on vajalik spetsiifiline lähenemine, arvestades kohalikke olusid, kultuurilist tausta jne. Programmid saavad olla edukad üksnes siis, kui neil on laiem ühiskondlik ja poliitiline toetus.¹⁷²

Kuigi kaugete ja täiesti teistsuguse kultuuriruumiga maade näited individuaalsetest deradikaliseerumis- ja tagasitõmbumisprogrammidest võivad tunduda esmapilgul Eestis mittekohaldatavad, on eelpool väljatoodud märkused (vajadus arvestada riigipõhist eripära jne) ja probleemid (radikaliseerumise tingitus religioossusest või mitte jne) tõenäoliselt kasutatavad ka Eesti kontekstis – juhul, kui tulevikus peaks ilmne vajadus sellesisuliste programmide järele. Samas on eelkirjeldatud individuaalse deradikaliseerumise ja tagasitõmbumise programmid ilmselt rakendatavad sellisel tasemel radikaliseerunud ekstremistide osas, kelle puhul on väga suur võimalus, et nad võivad panna sooritada mõne terrorikuriteo, mille toimepanemise tõenäosus täna Eestis väike võib tunduda.

4.3. Preventsioon

Preventsioon on antud teemakäsitluses kontseptsioonide, taktikate ja meetodite kogum, mille eesmärk on koordineeritud riiklik radikaliseerumist ennetav tegevus. See ulatub laiapõhjalistest immigratsiooni-, integratsiooni- ja välispoliitilistest jne otsustest korrektsiooni-, õiguskaitse- ja julgeolekuasutuste poolt rakendatavate konkreetsete meetmeteni. Samas tõusetub siinkohal oluline küsimus – millal, mil määral ja kuidas tohib riik sekkuda ning rakendada radikaliseerumisvastaseid meetmeid? Eesti Põhiseaduse § 41 sätestab otsesõnu, et igäihel on õigus jääda truuks oma arvamustele ja veendumustele, kedagi ei tohi sundida neid muutma ning kedagi ei saa veendumuste pärast võtta õiguslikule vastutusele.¹⁷³ Radikaliseerumise kontekstis tähendab see sisuliselt seda, et igäihel on õigus radikaliseeruda (sh usuliselt), omada selliseid mõtteid ja veendumusi, nagu isik ise õigeks peab. Samas sätestab § 41 järgmine lause, et

¹⁷² Neumann, 2010, 12.

¹⁷³ Põhiseadus. Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/127042011002> 20.04.2015

veendumustega ei saa vabandada õigusrikkumist.¹⁷⁴ Ennetustegevuse võib sihtrühmapõhiselt jagada kaheks: I üldine ennetustegevus, mis on suunatud isikustamata gruppide (näiteks tervislikku eluviisi propageerivad kampaaniad) ning II isikuliselt konkretiseeritud ennetustegevus, kus sooritus on suunatud mõne konkreetsele isikule või grupile. Isikulised ennetusmeetmed on lubatud juhul, kui subjekti tegevus omab süüteopuutumust ning riik on kohustatud süüteo ärahoidmiseks tegutsema. Samuti võib riiklikud ennetusmeetmed jagada kaheks: I meetmed, mille puhul ei kasutata sundi ning II meetmed, mille puhul sundi kasutatakse. Vanglasisese radikaliseerumise preventsiiooni mõttes saab mittesunniliseks ennetustegevuseks olla näiteks kinnipeetava juhendamine vaimuliku poolt vms. Sundi sisaldavaks ennetusmeetmeks on näiteks kinnipeetava lukukambrisse paigutamine, kuna ta võib oma tegevusega teistele ohtlik olla.

Ennetustegevust võib seega käsitleda ka kui riigipoolset kohustust teatud negatiivseid tegevusi ära hoida. Näiteks on Eesti Vabariigis enesetapp tegevus, mis pole ühegi normiga keelatud. Ometi üritab riik enesetappude arvu erinevate psühholoogiliste nõustamisteenuste pakkumise ja toetamise läbi vähendada. Religioosse radikaliseerumise olukorras on riik ilmselt samavõrd kohustatud ja õigustatud ennetavalt tegutsema.

4.3.1. Korrektsioonisüsteemide radikaliseerumisvastane tegevus

Alates vabariiklikest jakobiinidest, kohtles enamik Euroopa riikide valitsusi juba 19. saj alguses poliitiliselt motiveeritud kinnipeetavaid teistest kinnipeetavatest erinevalt, tehes nende suhtes hulgaliselt erandeid. Tihti on need erandid ajendatud arusaamast, et süüdlased on iseloomult head ning kuriteod – ükskõik mis laadi – on altruistlikud. Neile anti esimesena amnestiat ning vabastati küllaltki kergekäeliselt. Samal ajal eraldati poliitilised kinnipeetavad tavakinnipeetavatest, kuna kardeti, et esimesed võivad teisi n-ö nakatada – tänapäevases terminoloogias võiks selle kohta öelda radikaliseerumine.¹⁷⁵ Üks viis, kuidas valitsused üritavad täna terroristide mõju vähendada, on eitada/ignoreerida nende tegevuse poliitilisi motiive, käsitledes neid kui tavakurjategijaid. Samamoodi tegutsevad ka vanglad – terroristidesse suhtutakse kui

¹⁷⁴ Põhiseadus. Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/127042011002> 20.04.2015

¹⁷⁵ **Tagen Page, Michael von.** Prisons, Peace and Terrorism. Houndmills: Macmillan, 1998, 5, 46.

tavakurjategijatesse.¹⁷⁶ Näide, mis ilmestab sellesisulise otsuse tagamaid Inglismaal, oli n-ö käest läinud olukord Põhja-Iirimaal, kus terrorismis süüdimõistetud kinnipeetavatele anti vanglates eristaatus „poliitiline vang“ – kinnipeetavad kehtestasid oma reeglid, neile anti sisuliselt õigus juhtida üht vanglatiiba, vangla administratsioon sekkus kinnipeetavate tegevusse minimaalselt jne. Kuigi esmapilgul tundub terroristide tavakurjategijatena menetlemine olevat hea mõte, pole see siiski ilmselt nii. Terroristide tegevuse poliitiliste motiivide eitamise nõrgaks kohaks on, et eitusest hoolimata poliitiline motiiv eksisteerib ja see on midagi kõrgemalseisvamat kui isiklik huvi.¹⁷⁷ Isegi tänapäeval tunnistab enamik korrektsioonisüsteeme (mõnikord isegi rõhutatult), et isikud, kes on süüdi mõistetud terrorismis, on tavakurjategijatest erinevad. Terroristide kuritegusid uurivad spetsiaalsed üksused, nende suhtes on rakendatud erikohtupidamine, kehtivad spetsiaalsed terrorismivastased normid jne. See kõik näitab, et tegemist on eriliste kuritegudega, mis on ohtlikud ühiskonnale ja riikidele.¹⁷⁸ Rakendades täielikult mõtet „depolitisatsioonist“ ja „kriminaliseerimisest“, on heal juhul tegemist lihtsalt olemusliku vastuolu, halvemal juhul olukorraga, kus vangla administratsioon ei taju terrorikurjategijatest lähtuvaid tegelikke ohte ega oska neid adekvaatselt hinnata.¹⁷⁹ Puuduvad kindlad reeglid selle kohta, kas panna terroristid teiste vangidega kokku või eraldada. Ka segasüsteemide puhul on kaheldav, kas terroristidest liidrite ja nende järgijate kokkupanemine on hea mõte.¹⁸⁰ Üheks murekohaks seoses terroristidest kinnipeetavatega vanglates on nende kokkupuude tavakurjategijatega, kellel on kõrge retsidiivsus ja ohtlikkus¹⁸¹ – selline n-ö kokteil ekstremistlikust ideoloogiast ja sügavalt kriminaalsest mõtteviisist võib moodustuda reaalse terroristliku tegevuse.¹⁸² Korrektsioonisüsteemid terroristidest kinnipeetavate suhtes erinevad riigiti ning piirkonniti. Erinevuse tingib muuhulgas terroristidest kinnipeetavate arv (2010. a seisuga Hispaanias ja Prantsusmaal mitusada, Hollandis seevastu ainult viis), kinnipeetavate konkreetne taust jne. Vaatamata erinevustele tõusetub alati kaks probleemi/küsimust: I poliitiliste kurjategijate/terroristide ja tavakurjategijate

¹⁷⁶ **Wheatley, Phil.** Terrorists Behind Bars. NEFA Report, 2008, 12.

¹⁷⁷ **Neumann,** 2010, 14.

¹⁷⁸ **Tagen Page,** 1998, 39.

¹⁷⁹ **Neumann,** 2010, 14.

¹⁸⁰ **Neumann,** 2010, 14.

¹⁸¹ **Neumann,** 2010, 15.

¹⁸² **Illardi, Gaetano J.** Prison radicalisation: The devil is in the detail. Paper presented at the ARC Linkage Project on Radicalisation, De-Radicalisation and Counter Radicalisation, Monash University, Australia, 2010.

omavahelisest mõjust tuleneda võivad julgeolekuohud (sh vägivaldne radikaliseerumine) e rõhuasetus on kurjategijate vanglasisesel paigutusel ning II kuna vangla on koht, kus isikud on haavatavad ja seetõttu radikaliseerumisele vastuvõtlikud, on küsimus efektiivsete/asjakohaste ennetavate ja tõkestavate meetmete valikus.¹⁸³

4.3.1.1. Kinnipeetavate korrektsioonisüsteemi-sisene paigutus

Nagu eelpool mainitud, on üks võtmeküsimus kinnipeetavate radikaliseerumise vastases võitluses nende paigutus vanglasüsteemis. Tegemist on kompleksse probleemiga, kus tuleb lahendada rida küsimusi: radikaliseerumise ennetamine, vangistuse proportsionaalsus, vajadus kinnipeetav hiljem taasühiskonnastada, inimõiguste tagamise vajadus jne. Islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise ennetamiseks on kasutusel kolm vanglasisesel paigutamise mudelit:

I Kontsentratsioon – kõiki terrorismis süüdimõistetud kinnipeetavaid hoitakse ühes kohas.

II Separatsioon – osa kinnipeetavaid hoitakse teistest kinnipeetavatest eraldi – antud teema puhul hoitakse terrorikuritegudes süüdimõistetud kinnipeetavad teistest kinnipeetavatest eraldi.

III Isolatsioon – kinnipeetav eraldatakse täielikult teistest kinnipeetavatest (üksikvangistus).

Riigiti kasutatakse eelpoolnimetatud meetodeid erinevalt. Hollandi korrektsioonisüsteem kasutab näiteks terrorikuritegudes süüdimõistetud kinnipeetavate suhtes täielikult kontsentratsioonimeetodit, kus kõik nimetatud isikud kannavad vanglakaristust ühes kõrge turvarežiimiga vanglas (Vughtis) konkreetselt terroristidele mõeldud osakonnas. USA-s seevastu kontsentratsiooni ei kasutata, terrorismis süüdimõistetud on paigutatud kolme erinevasse kõrge turvarežiimiga vanglasse ning eraldi osakondi terrorismis süüdimõistetutele ei ole. USA süsteem on segu hajutusest ja kontsentratsioonist, mille eesmärk on hoida terrorikuritegudes süüdimõistetud kinnipeetavad väikestes kooslustes, välistamaks ühtse suure koosluse teket. Sellised hajutatuse/kontsentratsiooni meetodid on kasutusel veel näiteks Suurbritannias, Hispaanias, Prantsusmaal, kus enamik terrorismis süüdimõistetud kinnipeetavaid on klassifitseeritud kõrge julgeolekuriskiga isikuteks, kes on paigutatud erinevatesse kõrge turvarežiimiga vanglatesse. Sellise süsteemi eesmärk on ka välistada avalikkuse (mh

¹⁸³ Neumann, 2010, 17.

võimalike protestijate) tähelepanu kontsentreerumist ühele vanglale ning soovist anda avalikkusele signaal, et terroriste koheldakse kui tavakurjategijaid. Samas kasutavad riigid erinevaid lisameetmeid radikaliseerumise ärahoidmiseks. Täieliku isolatsiooni meetodit kasutatakse väga harva, kuna see läheb vastuollu paljude rahvusvaheliste normide ja inimõigusega. Samas on näiteks Prantsusmaal ja USA-s vanglarežiim oma üldiselt ülesehituselt väga range. Lisaks sellele kasutab Prantsusmaa meetodit, kus terrorismis süüdimõistetud kinnipeetavaid paigutatakse pidevalt ühest vanglast teiste (et nad ei saaks seal n-ö juurduda) koos DPS režiimiga.¹⁸⁴ Prantsusmaad on selle eest inimõigusorganisatsioonide poolt kõvasti kritiseeritud. Inglismaa kasutab Prantsusmaaga sarnast süsteemi, mida korrektsioonisüsteemis endas kirjeldatakse kui n-ö „vangla vanglas“-süsteemi (mittetäielik isolatsioon). Hispaanias aga tehakse korrektsioonimeetodi valikul vahet, kes terrorikuritegudes süüdimõistetud kinnipeetavad täpsemalt on. Islamistliku taustaga kinnipeetavad on paigutatud mõnda üksikusse range turvarežiimiga vanglasse, Baski terroristid seevastu hajutatud üle riigi erinevatesse vanglatesse – põhjuseks, et Baski terroriorganisatsioonil ETA on väga hierarhiline ülesehitus, mis võib kinnipeetavates tekitada soovi taastada operatiivseid võimekusi terrorikuritegude toimepanemiseks. Teine, ja võib-olla olulisemgi põhjus on potentsiaalse kauplemisvõimaluse loomine tulevasteks rahukõnelusteks. Hispaania süsteem on heaks näiteks sellest, kuidas omavahel on integreeritud korrektsioonimeetodid, mis arvestavad konkreetse kinnipeetava vajadusi ja riske, olles samal ajal osa kõikehõlmavast poliitilisest strateegiast. Kokkuvõttes võib öelda, et eelpoolnimetatud mudelid võivad osutada kasulikuks vahendiks vanglasisesse radikaliseerumise ennetamisel, kuid ühest reeglit, millal millist mudelit kasutada, ei ole. Palju oleneb sellest, kellega ekstremistide puhul täpsemalt tegemist on ning milline on nende taust. Näiteks Al-Qaeda lõdva struktuuriga Euroopa rakukeste liikmeid ei oleks tark kokku istuma panna, kuid isikute puhul, kes vajaksid üksteise tuge suuremast grupeeringust lahkumiseks, on seda võib-olla just mõistlik teha.¹⁸⁵

Eesti vanglasüsteemis on kõik eelpoolnimetatud korrektsioonimeetodid lubatud ning ka kasutusel. Viimase okupatsiooni ajal olid Eestis kasutusel erinevate režiimidega vanglad alates Patarei vanglast, mille kambertüüpi isolaatoreid iseloomustas ebamõistlik ülerahvastatus ja lõpetades laagertüüpi vanglatega Murrus ja Ämaris. Täna on Eesti

¹⁸⁴ DPS – Detenu Particulierement Signale, inglise keelde tõlgituna Specially Designated Detainees.

¹⁸⁵ Neumann, 2010, 17.

vanglasüsteemis kasutusel üksnes kambertüüpi vanglad, mis tähendab seda, et kinnipeetavad elavad ühe- või kahekaupa kambrites. Julgeolekukaalutlustel tuleb kinnipeetav paigutada osakonda, kus tema turvalisus on tagatud. Vajadusel saab suhtluspiiranguna kohaldada ka üksikvangistust, kui isik on pannud toime KarS 15. peatükis sätestatud riigivastase kuriteo ning esineb reaalne oht, et kinnipeetava vanglavälisest suhtlusest või vanglasisesest kokkupuutumisest teiste kinnipeetavatega võib kujuneda oht riigi julgeolekule või et see soodustab uue kuriteo toimepanemist.¹⁸⁶

Probleemiasetus Eesti kontekstis pole täna siiski tõenäoliselt mitte niivõrd selles, kuidas kaitsta tavakurjategijatest kinnipeetavaid terroristide ja ekstremistide poolse mõju/värbamise eest, vaid kuidas kaitsta islamiusulisi kinnipeetavaid kuritegelike mõjutuste eest, millega nad vanglates tahes-tahtmata kokku puutuvad. Tõenäoliselt on Eesti kontekstis antud valdkonnas n-ö kahesuunaline liiklus, kus mõjutused on mõlemapoolsed – arvan, et tänane peavool kulgeb suunas, kus islamiusuline isik võib saada kuritegelikest (sh vägivaldsetest) ideedest innustust just tavakurjategijate seltskonnas viibides (vangla subkultuur lihtsalt soosib seda tugevalt).

4.3.1.2. Korrektsioonisüsteemi väljakutsed

Kui teiseks suureks küsimuseks islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise vastases tegevuses on vangide paigutuse kõrval haavatavus, mida vanglateskkond kinnipeetavas esile kutsub, siis alljärgnev toob välja väljakutsed, millega korrektsioonisüsteemid peavad hakkama saama, kaitsmaks kinnipeetavaid n-ö radikaliseerumishaiguse eest.

4.3.1.2.1. Radikaalse sisuga materjalid

Üheks viisiks, kuidas kinnipeetavad radikaliseeruvad, on ekstremistliku sisuga materjalid (raamatud, videod, veebileheküljed), millega kinnipeetav kokku puutub. Ühel juhul saadetakse sellesisulised materjalid kinnipeetavale väljastpoolt pakina või tuuakse külastuse ajal külalise poolt. Teisel juhul saab kinnipeetav materjalidele ligi vanglasiseselt (internet). Väljakutseks on radikaalsete külaliste eristamine tavakülalistest. Vanglad üritavad üldiselt tuntud ekstremistid kinnipeetavatest eemal hoida, kuid tundmatu isiku puhul on see raske. Tihtipeale väidab kinnipeetav, et

¹⁸⁶ Vangistusseadus. Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/112072014010>

külaline annab talle hingeabi, toetab teda jne ning vanglal on väga raske sellist kohtumist keelata.¹⁸⁷

Eesti vanglates on vägivalda, vihkamist, rassismi jne propageerivad trükised ning pornograafilised teosed vastavalt vangla sisekorraeskirjale keelatud.¹⁸⁸ Seega ei tohi kinnipeetaval olla ka vägivalda ja vihkamist sisaldavaid trükiseid. Üldiselt tuleb asuda seisukohale, et osa kinnipeetavaist üritab vaatamata keelunormile ikkagi keelatud esemeid omada. Samas on Eesti vanglasüsteemi ülesehitus ja tegevus organiseeritud selliselt, et keelatud esemete omamine tõkestataks. Religioosse materjali osas võib tõusetuda küsimus arusaamises, kas materjal sisaldab vägivalda ja vihkamist või mitte. Eriti keeruliseks võib see osutuda võõrkeelsete materjalide puhul.

4.3.1.2.2. Vanglasisesed kontaktid

Tihti peale varjavad värbajad oma tegelikke motiive ja lähenevad sihtmärgile mingisugust legendi kasutades. Sage on kontaktimine religioosete palvuste ajal või pärast seda. Reeglina üritavad värbajad saada endale kas eespalvetaja rolli või tegutsevad moslemite ja mittemoslemite vahelistel arveteklaarimistel vahendaja/läbirääkijana, saades seeläbi hea kontakti ka mittemoslemiga.

Eesti kambertüüpi vanglates on suurimaks territooriumiks, kus kinnipeetav teiste kinnipeetavatega igapäevaselt kohtub, ca 40-kohaline eluosakond, mis omakorda koosneb 20 kambri. Selle üksuse sees on värbajal põhimõtteliselt võimalus värvatavaga kontakti astuda. Lisaks sellele on kinnipeetavatel võimalus minna kontakti teiste kinnipeetavatega ajutise iseloomuga kohtumistel – töökohas, koolitusprogrammides, transpordi ajal jne, aga ka ühispalvustel. Samas paigutatakse kinnipeetav vanglas, arvestades muuhulgas tema iseloomuomadusi¹⁸⁹, mis annab võimaluse paigutada potentsiaalne värbaja sellisesse eluosakonda, kus tema tegevus väga viljakaks ei pruugi osutuda.

4.3.1.2.3. Moslemigrupeeringud

Tekivad reeglina seal, kus moslemitest kinnipeetavad on vähemuses e Euroopas ja USA-s. Rajanevad rahvuslikul või usulisel pinnal. Rõhutavad ja üritavad pidevalt

¹⁸⁷ Neumann, 2010.

¹⁸⁸ Riigi Teataja. Vangla sisekorraeskirjad. <https://www.riigiteataja.ee/akt/105052015007> 06.05.2015

¹⁸⁹ Riigi Teataja. Vangistusseadus § 11 lg 1

tugevdada grupisisesest lojaalsust. Üldiselt neis gruppides terrorikuritegudes süüdimõistetuid ei olegi, kuid oma väljendustes ülistavad nad ekstremistide ja terroristide tegusid, levitades seeläbi kaaskinnipeetavate seas radikaalseid ideid.¹⁹⁰

Eesti vanglaorganisatsioon ei salli kinnipeetavate mitteformaalseid gruppe, selliste koosluste mõju vähendamiseks seatakse eesmärgid ja rakendatakse meetmeid. Paraku on kinnipeetavate mitteformaalsed grupid tõhusad, elujõulised ega anna vanglaorganisatsiooni tahtele järele. Kinnipeetavad on teadlikud, et Eesti vanglatel ei ole seni efektiivseid võimalusi hajutada vangide gruppe ja nendega sel viisil võidelda.¹⁹¹ Eesti vanglates täna moslemigrupeeringuid ei eksisteeri. Samas pole põhjust kahelda, et teatava hulga islamiusuliste vangide tekkimisel sellised moodustised areneda sooviksid.

4.3.1.2.4. Turvalisus ja distsipliin

Paljud eksperdid on arvamusel, et eksisteerib otsene seos radikaliseerumise ja vanglas valitseva üldise turvalisuse ja korra vahel. Bert Useemi sõnul vähendab stabiilne sotsiaalne keskkond – piisavalt ruumi ja personali, töö- ning haridusvõimalused – subkultuurset käitumist.¹⁹² See võimaldab juurutada olukorda, kus vang on lihtsalt vang, mitte mässuline. Kord ja turvalisus võimaldavad paremini koguda ka luureandmeid radikaliseerumise kohta.¹⁹³

Üldiselt saab asuda seisukohale, et Eesti korrektsioonisüsteemi ülesehitus – kambertüüpi vanglad, julgeolekukorraldus jne – suudab vanglasisesest korra tagada ning radikaliseerumine ei saa tekkida distsipliini puudumisest. Samas eksisteerib subkultuurne käitumine ka täna Eesti vanglates, kuid on oluliselt vähenenud, võrreldes okupatsiooniaja ning taasiseseisvuse algusaastatega. Tänapäevase vanglasisesest subkultuuri tunnusteks on (väga üldistatult): I kinnipeetavate omavaheline hierarhia (liidrid/autoriteedid; normaalsed/tavalised ja nõrgad/tõrjutud) ning mõningad põhimõtted, nagu näiteks vaenulik suhtumine seksuaalkurjategijatesse, kambrisine koha ja kaaslaste valik, majandustööde võimalik vältimine jne.

Andres Põdra väitel on vanglate administratsioonid seisukohal, et subkultuuri ja selle normide mõju vähendamise võtmesõnaks vanglas on kinnipeetavate vanglasisesest

¹⁹⁰ Neumann, 2010.

¹⁹¹ Põdra, 2008, 50.

¹⁹² Useem, Bert, Clayton, Obie. Radicalization of U.S. prisoners. American Society of Criminology, 3/8, 2008.

¹⁹³ Neumann, 2010

liikumise piiramine, kuid tema sõnul on võimalik, et mitteformaalsete normide ja subkultuuri negatiivse mõju vähendamise võtmesõnaks on hoopis kinnipeetavate ühistegevuse piiramine. Autor leiab, et vangikoosluses olevate inimeste ühistegevus on mitteformaalsete gruppide tekke, tõhususe ja elujõu määravaimaks faktoriks.¹⁹⁴

Ekspertide seisukohti ja teadlaste arvamusi vanglasisesse subkultuuri vastu võitlemise kohta on ilmselt palju, kuid arvestades seda, et islamiusuliste radikaliseerumine on mujal riikides toimunud paljuski just subkultuuri varjus, on Eesti tänane olukord positiivne.

4.3.1.2.5. Julgeolekutegevused

Neumani sõnul on vajalik korrektsioonisüsteemi luurevõimekuse tõstmine, sh tsentraliseeritud luurekeskused, mis on suutelised saama aru võõrkeelsest jutust, tekstidest jne, samuti hindamaks külastajate ohtlikust, kuna vanglad eraldiseisvalt seda teha ei suuda. Samuti peetakse oluliseks koostööd riigisiseste teenistuste ja rahvusvahelise tasandi vahel. Selline koostöö võimaldab jagada mitte üksnes infot vangide ja imaamide kohta, vaid ka koondada tõlke ja asjatundjaid ekstremismialase lektüüri alal.¹⁹⁵

Olenevalt probleemi tõsidusest on selliste üleriigiliste korrektsioonisüsteemi julgeolekut tagavate institutsioonide loomine ilmselt vajalik ning tõenäoliselt ka tulemuslik. Eesti vanglasüsteemis on julgeolekut tagavate üksuste töö olulisust ilmselt raske alahinnata.

4.3.1.2.6. Vanglapersonal

Islamiusuliste radikaliseerumine on suhteliselt uus nähtus, millega korrektsioonisüsteemid niivõrd ulatuslikult tegelema peavad – samas kõige raskem osa sellest on radikaliseerumise fenomeni mõistmine. Inglismaa terrorismivastase strateegia 2013. a ülevaade nimetab vältimatuks vajadust kasvatada vanglatöötajate võimekust identifitseerida radikalismi tunnuseid ning tegeleda terrorismis süüdimõistetute ja radikaliseerumisele vastuvõtlike isikutega.¹⁹⁶ Inglismaal Whitemoori vanglas läbiviidud uuring tuvastas, et üheks islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise põhjus võib olla kinnipeetavate ning vanglatöötajate vaheline usaldamatus –

¹⁹⁴ Põdra, 2008

¹⁹⁵ Neumann, 2010.

¹⁹⁶ HM Government. CONTEST The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism. London: HMSO, 2013. Punkt 2.56

vanglatöötajad elavad inforuumis, mis toodab pidevalt uudiseid sellest, et suur osa islamiusulisi on ekstremistid ja terroristid.¹⁹⁷ Personalikoolitus on kriitilise tähtsusega – vanglatöötaja, kes päevast päeva kinnipeetavaga koos on, tunneb n-ö lõhnast ära, et midagi on valesti, mistõttu on äärmiselt oluline, et seesama ametnik oleks radikaliseerumise osas väljaõppe saanud. Samas ei peaks koolitus olema kitsalt radikaliseerumisvastaste meetmete alane, vaid laiemalt usualaseid teadmisi täiendav, mõistmaks, milline religiooselt ajendatud käitumine on ohtlik, milline mitte.¹⁹⁸ Hollandis on manuaal, mille järgi vanglatöötajad hindavad kinnipeetava radikaliseerumist – käitumise muutus, uskumuste muutus, ootamatu huvi religiooni vastu, liialdamine „puhta“ ja „ebapuhtaga“, soov teisi konverteerida, käitumine imaamina ning messiaanlik käitumine. Inglismaal seevastu ollakse religioosete ja islamipõhiste elementide väljatoomisega palju ettevaatlikumad ning üritatakse kinnipeetavat õige materjali suunas lükata, radikaliseeruvat kinnipeetavat käsitletakse kui ohvrit. Prantsusmaa platseerub nende kahe vahele ning on võtnud kasutusele n-ö „valgusfoori meetodi“, kus indikaatoriteks on religioossed tavad, välimus ja poliitilised avaldused. Kollane – islami propaganda, graffiti, muutused välimuses; punane – väljenduv trots, vangla vara hävitamine ja rünnakud vanglatöötajate vastu. Samas võivad sellistel manuaalipõhistel tegevustel olla soovimatud tagajärjed. Holland, pannes näiteks väga rõhku usukommetel põhinevale identifitseerimisele, võib sellega hoopis intensiivistada radikaliseerumist, kuna vangide seas tekib vastuseis. Liigkarm suhtumine ei riku mitte ainult usuvabaduse printsiipe, vaid loob ühiskonnale vanglasüsteemist tervikuna pildi kui usuvaenulikust organisatsioonist ja see omakorda toidab äärmuslaste narratiivi islamivaenulikust Läänest. Brittide mudel on seevastu jälle n-ö „ringiratast jooksmine“ – äärmuslust tuleb tuvastada äärmuslust vaadeldes. Kõikides lähenemistes kasutatavatest indikaatoritest kaks viitavad kindlalt radikaliseerumisele – I katse võtta üle vangla imaami roll ning II ilmselge trots ja vimme teiseusuliste ning vangla administratsiooni vastu.

Teine personalialane väljakutse on personalinappus, mis loob hea keskkonna vanglasiseseks radikaliseerumiseks. Kui kinnipeetavad tunnevad, et nad on n-ö

¹⁹⁷ **Liebling, Alison, Arnold, Helen, Straub, Christina.** An exploration of staff – prisoner relationships at HMP Whitemoor: 12 years on. Cambridge Institute of Criminology Prison Research Centre, 2011.

¹⁹⁸ **Awan, Imran.** Muslim Prisoners, Radicalization and Rehabilitation in British Prisons. Journal of Muslim Minority Affairs, 2013.

alajälgitud, siis tekivad nende käitumises muutused, tugevneb subkultuur ja väheneb kuulekus vangla administratsioonile. Uuringud näitavad, et nendes vanglates, kus on personalinappus, kipuvad moslemid grupeeringutesse kogunema.

4.3.1.2.7. Vaimulikud

Riikides, kus moslemid on vähemuses, on kinnipeetavate moslemite osakaal kordi kõrgem, võrreldes moslemite osakaaluga üldiselt. Samas pöörati 2000ndate keskpaigani kinnipidamisasutustes väga vähe tähelepanu sellele, et imaamid võiksid olla oluline tegur islamiusuliste kinnipeetavate radikaliseerumise vastases tegevuses. Tõenäoliselt aitas sellisele suhtumisele kaasa 2001. a New Yorki terrorirünnaku kavandamisega seotud radikaliseerunud imaam, kes värbas ühe asjaosalise vanglast. Selle tagajärjel aeti paljud imaamid vanglatest minema. Samas Hollandis on kogu aeg mõistetud imaamide positiivset rolli radikaliseerumisvastases võitluses ning tänaseks on ka Prantsusmaa oma jäika positsiooni imaamide osas muutnud. Hispaania seevastu ei arva tänini midagi imaamide võimalikust positiivsest rollist vastutegevuses. Riikide tärganud huvi imaamide kui radikaliseerumisvastase võitluse ühe osise vastu on viinud selleni, et imaamid on lisaks vaimulikuametile veel sotsiaaltöötaja, julgeolekueksperdi jm rollis. Selline lähenemine ei ole konstruktiivne – imaam on eeskätt vaimulik. Samuti on imaame hakatud institutsionaliseerima – kehtestatud on keele- ja haridusnõuded jne. Sedavõrd aktiivne imaamide sidumine ametliku korrektsioonisüsteemiga võib aga kinnipeetavates vallandada vastureaktsiooni ning imaamid võidakse kinnipeetavate poolt eemale tõugata. Probleemidele vaatamata peetakse imaamide osatähtsust radikaliseerumisvastases võitluses äärmiselt oluliseks; samuti on oluline nende väljaõpe. 2006. a korraldati Inglismaa vanglateenistuses töötavate imaamide jaoks esimene riigisisene treening, mille eesmärgiks oli koolitada imaame võitluses vanglasisesega radikaliseerumisega – kuidas tunda ära radikaliseerumise ilminguid ning taasühiskonnastada juba radikaliseerunud kinnipeetavaid.¹⁹⁹ Hammi väitel soodustab vanglavaimulike vähesus religioosset radikaliseerumist – juba radikaliseerunud kinnipeetavad saavad oma sõnumit teistele kinnipeetavatele omapäi kuulutada. Hamm toob välja statistika, millest selgub, et California osariigis on üks kaplan 2000

¹⁹⁹ HM Government. Countering International terrorism: the United Kingdom's strategy. London: HMSO, juuli 2006. Punkt 51.

kinnipeetava kohta, Texas on see arv 1/2500-le ning näiteks Colorados ja Virginias pole üldse kaplaneid.²⁰⁰

Eesti olukord on võrreldes USA mõnede osariikide vanglatega kardinaalselt erinev. Justiitsministeeriumi vanglateenistuse koduleheküljel öeldakse, et igas Eesti vanglas leidub kabel ja töötavad kaplanid. Kaplanid toetavad vangi tema usulistes vajadustes ja aitavad teda tagasi teel ühiskonda. Kaplaniteenistus on korraldatud Eesti Kirikute Nõukogu ja riigi ühistegevuses ning tegutseb kirikute ja religioonide koostöö vaimus. Usutegevuse kaks põhivaldkonda vanglas ongi individuaalne hingehoid ning osalemine jumalateenistustel ja teistel usutalitustel.²⁰¹

Eesti olukord on võrreldes riikidega, mille kohta Peter R. Neumann oma analüüsi on koostanud, kardinaalselt erinev. Teadaolevalt ei viibi täna Eesti kinnipidamisasutustes ühtegi islamiusulist isikut, keda eelpool kajastatud radikaliseerumisteooriate ja -meetodite kohaselt radikaliseeruvaks või radikaliseerunuks pidada saab. Samas on käesolevas peatükis kajastatud radikaliseerumisevastased kontseptsioonid Eestis paljuski rakendatud ja rakendatavad. Viimati käsitletud korrektsioonüsteemi väljakutsete osas saab väita, et paljuski on need juba täna Eestis täidetud. Teisalt on olukord islamiusuliste vanglasisesse radikaliseerumise seisukohalt sedavõrd rahulik, et ka Eesti ühiskonnas pole islamiusuliste radikaliseerumisega olulisi probleeme. Seega saab asuda seisukohale, et käesolevas peatükis käsitletud mudelid ja väljakutsed on asjakohased ka Eesti oludes.

²⁰⁰ Hamm, Mark S., 2007.

²⁰¹ Justiitsministeeriumi vanglateenistuse kodulehekülg. <http://www.vangla.ee/et/karistuse-kandmine/usutegevus> 25.04.2015

Kokkuvõte

Vaatamata magistritöö käigus saadud olulisele teadmisele sellest, et islamiusuliste radikaliseerumise temaatikas on rohkem segast ja teadmatust kui selgust ning arusaamist, on vastused uurimisküsimustele alljärgnevad:

I Magistritöös käsitleti seitsetteist teooriat ja kolme mudelit, mille kaudu islamiusuliste radikaliseerumist uuritakse. Analüüs näitab, et kogumis annavad nimetatud teooriad ja mudelid hea struktuurse alusbaasi radikaliseerumise põhjustega tegelemiseks ka Eesti oludes – teooriad ja mudelid on Eestis kasutatavad. Samas pole käsitletud teooriate/mudelite loetelu kaugeltki ammendav ning teadlased ja eksperdid on jõudnud tänaseks seisukohale, et ühe kindla teooria rakendamine radikaliseerumise põhjuste selgitamiseks ei too oodatud tulemust – selle asemel peaks eeldama mitme teooria võimalikkust ning konkreetsete asjaolude ja konteksti hindamise järel tuleb teha otsus konkreetse teooria kasuks. II Radikaliseerumisvastased kontseptsioonid jagunevad deradikaliseerumiseks, tagasitõmbumiseks ja preventsiiooniks. Deradikaliseerumine ja tagasitõmbumine jagunevad omakorda individuaalseks ja kollektiivseks. Eesti oludes ei saa täna kindlasti rääkida kollektiivse deradikaliseerumise/tagasitõmbumise kasutatavusest, kuna see eeldab täiesti teistsugust ühiskondliku olukorda, kus radikaliseerumine on väga ulatuslik. Samas on individuaalse deradikaliseerumise programme juba täna võimalik Eestis kasutada, kui selleks peaks vajadus tekkima. Preventsiioonikäsitlustes on peamiseks küsimuseks, kuidas paigutada radikaliseerunud kinnipeetavad vanglasiseselt, et edasist radikaliseerumist ei toimuks – kontsentratsioon, separatsioon või isolatsioon. Eestis on kõik lahendused võimalikud ja seadusega lubatud. Suurimaks väljakutseks preventsiioonis tuleb täna nii Eestis kui mujal pidada vanglatöötajate teadlikkuse suurendamist radikaliseerumisega seonduvalt, kuna nimelt nemad töötavad n-ö eesliinil ja peavad radikaliseerumisega kursis olema. Põhiküsimuseks on siin, kuidas teha vahet normikohase religioosse käitumise ja radikaliseerumise vahel.

Religiooniuuringu seisukohast tõusetus (õigemini jäi püsima) küsimus islamiusu täpsest rollist radikaliseerumisprotsessis – kas tegemist on põhjuse või vahendiga. Uuringutes arutletakse palju selle üle, millised individuaalsed ja keskkondlikud tegurid radikaliseerumist soodustavad, milliste teoloogiliste seisukohtade abil islamiusulised endile uusi jüngreid värbavad, kuidas isik seeläbi muutub jne, kuid küsimus, mida indiviid religiooselt (või kas üldse) kogeb (ilmutust, kahekõnet Jumalaga vms), jääb vähemalt käesolevas töös kajastatud teooriate ja mudelite vaateulatusest välja. Teine aspekt, mis käesoleva magistratöö käigus ilmnes, on vajadus mõista vangla kui täiesti teistsuguse keskkonna eripära ning seda nii teaduslike järelduste tegemisel kui uuringute läbiviimisel. Kolmandaks väärub märkimist asjaolu, et järjest enam seatakse teaduslikes uurimustes kahtluse alla väide, mille kohaselt vanglad on n-ö terroristide kasvulava.

Julgeoleku seisukohalt ilmnes töö käigus kaks olulist aspekti, mida mitmed uurijad rõhutanud on: I ohtlik pole mitte kinnipeetavate laialdane islamiusu praktiseerimine, ka mitte radikaliseerumine, vaid üksikute väikeste gruppide teke, mida on raske avastada ning II küsimus pole mitte niivõrd selles, mida radikaliseerunud kinnipeetavad vanglas teevad, vaid selles, milline on nende tegevus pärast vabanemist. Tegemist on väga asjakohaste leidudega, mis on kõnekad ka Eesti kontekstis, kuid mis eeskätt omavad puutumust terrorismiga. Ilmselt on mõistlik asuda seisukohale, et radikaliseerumine on ühiskonnale ohtlik laiemalt – isikud, kes on täis religiooset viha nii teiste isikute kui asukohariigi suhtes, õõnestavad ühiskonnasisest rahu ja kooseksisteerimisvõimet olulisel määral, mistõttu on vajalik pöörata radikaliseerumisele tähelepanu laiemalt kui ainult terrorismialaselt. Seega on julgeolekualaseks väljakutseks laiemalt vanglasiseselt radikaliseeruvate üksikisikute ja väikeste gruppide tuvastamine ning nende võimalik radikaalne tegevus pärast vabanemist. Eesti kontekstis on islamiusuliste võimaliku radikaliseerumise seisukohast olulisim väljakutse täna ilmselt järjest suurenev immigratsioonisurve islamiriikidest, kust üritatakse nii seaduslikult kui ebaseaduslikult Eestisse pääseda – Eesti kohalik moslemikogukond on valdavalt sõbralik ja Eesti ühiskonda integreerunud. Üheks faktipõhiseks erinevuseks paljude teiste riikide vanglasisesel radikaliseerumise olukorraga võrreldes on Eesti moslemikogukonna arvuline väiksus ja islamiusuliste väga väike osakaal kinnipeetavate seas. Viimatimainitu ei lase täna tekkida võimalikku fooni radikaliseerumiseks – vanglasisesed keskkonnatingimused on selleks liialt ebasoodsad. Teisalt ei saa välistada

mõne üksiku islamiusulise kinnipeetava radikaliseerumist. Samas tuleb tunnista tõsiasi, et olukorra muutudes pole ka Eestil häid lahendusi radikaliseerumise ennetamiseks ja tõkestamiseks, kuna olemuselt on siiski tegemist isikupõhise ning sisese fenomeniga, mida võib üritada mõjutada, kuid mille juhtimine on võimatu. Oluline vahetegemine Eesti ja uuringutes kajastatud korrektsioonisüsteemide vahel on, et tänaseks on Eesti saavutanud olukorra, kus vanglad ei ole ülerahvastatud, kinnipeetavatele on tagatud meditsiiniabi, õiguskaitse (mida kinnipeetavad lõpmatuseni ja riigi ressursi raiskavalt kasutavad) – vangistustingimused Eestis ei tohiks kuidagi radikaliseerumist soodustada. Seega täna Eesti vanglates ulatuslikku islamiradikaliseerumist ei toimu. Samas on julgeoleku seisukohast tark omada olukorrast ülevaadet, olemaks vajadusel valmis vastutegevuseks. Teisalt – ning arvestades Eesti väiksust – ei tohi üle reageerida, kuna see võib tuua kaasa vastupidiseid tagajärgi. Hakates ravima haigust, mida olemas pole, võime selle haiguse ise esile kutsuda. Siinkohal peab täie vastutustundega suhtuma ka sellesisulistesse teadusuuringutesse – islamism, terrorism jne on n-ö kuum kaup ja müüb hästi –, välistamaks uuringute raames mingisuguse probleemi/küsimuse kunstlikku suurendamist või lausa tekkimist.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et käesolev magistritöö täitis oma eesmärgi – uurimisküsimustele saadi vastused ja saadud teave võimaldab antud valdkonna uurimisega edasi minna.

Kasutatud allikad

Kirjandus

1. **Abiline, Toomas.** Islam Eestis. Tallinn, 2008.
2. **Allen, Charles E.** Threat of Islamic Radicalization to the Homeland. *U.S. Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs*, 4/2007.
3. **Arena, Michael P., Arrigo, Brucchoudhury A.** The terrorist identity: Explaining the terrorist threat. New York, New York University Press, 2006.
4. **Arro, Tõnis.** Kognitiivkäitumuslik teraapia. Tartu Ülikool, 1992.
5. **Awan, Imran.** Muslim Prisoners, Radicalization and Rehabilitation in British Prisons. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2013.
6. **Ballas, Dennis A.** Prisoner radicalization. *FBI Law Enforcement Bulletin* 79, 2010.
7. **Borum, Randy.** Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security*, 4/2, 2011.
8. **Cable, Sherry, Walsh, Edward, J., Warland Rex H.** Differential Paths to Political Activism: Comparisons of Four Mobilization Processes after the Three Mile Island Accident, *Social Forces* 66, 1988.
9. **Choudhury, Tufyal.** The role of Muslim identity in radicalization. London, 2008.
10. **Ciluffo, Frank., Cardash, Sharon. L., Whitehead, Andrew. J.** Radicalization: Behind Bars and Beyond Borders. *The Brown Journal of World Affairs*, 8/2, 2007.
11. **Clear, Todd R., Hardyman, Patricia, Stout, Bruce.** The value of religion in prison: an inmate perspective, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16/1 2000.

12. **Clutterbuck Lindsay, Hannah Greg, Rubin Jennifer**, Radicalization or Rehabilitation. Understanding the challenge of extremist and radicalized prisoners, RAND Corporation, 2008.
13. **Cooper, H. H. A.** Psychopath as terrorist. *Legal Medical Quarterly*, 2, 253–262, 1978.
14. **Crossett, Chuck, Spitaletta, Jason A.** Radicalization: Relevant Psychological and Sociological Concepts. The John Hopkins University, 2010.
15. **Dalgaard-Nielsen, Anja.** Studying violent radicalization in Europe I: The potential contribution of social movement theory. DIIS Working 2/2008.
16. **Dalgaard-Nielsen, Anja.** Studying violent radicalization in Europe II: The potential contribution of socio- psychological and psychological approaches. DIIS Working 3/2008.
17. **Dammer, Harry R.** The Reasons for Religious Involvement in the Correctional Environment. *Journal of Offender Rehabilitation*, 3/35, 2002.
18. **Dugas, Michel J., Hedayati, Mary, Karavidas, Angie, Buhr, Kristin, Francis, Kylie, Phillips, Natalie A.** Intolerance of uncertainty and information processing: Evidence of biased recall and interpretations. *Cognitive Therapy and Research*, 29, 2005.
19. **Dunleavy, Patrick.** The threat of Muslim-American radicalization in US prisons. Report for the United States House of Representatives Committee on Homeland Security, 2011.
20. **Fleisher, Mark S, Decker, Scott H.** Overview of the challenge of prison gangs. *Correction Management Quarterly*, 2001.
21. **Forsyth, Donelson. R.** Group dynamics. Pacific Grove, CA, Brooks/Cole, 2006.
22. **Fraihi, Tarik.** (De-)Escalating radicalization: The debate within Muslim and immigrant communities. *Jihadi terrorism and the radicalization challenge in Europe*. USA, Ashagate Publishing Company, 2008.
23. **Gerwehr, Scott, Daly, Sara.** Al-Qaeda: Terrorist Selection and Recruitment. *The homeland security handbook*. New York, 2006.
24. **Gilligan, James.** Violence. New York: Putnam, 1996.
25. **Goldman Brett.** Radicalization in American prisons. PiCA, 2009.

26. **Granovetter, Mark S.** The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78/6, 1973.
27. **Hamm, Mark S.** Prisoner Radicalization: Assessing the Threat in U.S. Correctional Institutions. National Institute of Justice, 261/2008.
28. **Hamm, Mark S.** Prison Islam in the Age of Sacred Terror. *The British Journal of Criminology*, 49/5, 2009.
29. **Hamm, Mark S.** Terrorist Recruitment in American Correctional Institutions: An Exploratory Study of Non-Traditional Faith Groups Final Report. Indiana State University, 2007.
30. **Hudson, Rex A.** The sociology and psychology of terrorism: Who becomes a terrorist and why. Library of Congress Federal Research Division, 1999.
31. **Illardi, Gaetano J.** Prison radicalisation: The devil is in the detail. ARC Linkage Project on Radicalisation, De-Radicalisation and Counter Radicalisation, Monash University, Australia, 2010.
32. **Jones, Clarke R.** Are prisons really schools for terrorism? Challenging the rhetoric on prison radicalization. *Punishment & Society*, 16/74, 2014.
33. **Khosrokhavar, Farhad.** Radicalization in Prison: The France Case. London, Routledge, 2013.
34. **Kilbourne Brock. , Richardson James T.** Paradigm conflict, types of conversion, and conversion theories, *Sociological Analysis* 50, 1989.
35. **Koopmans, Ruud.** Religious fundamentalism and hostility against out-groups: a comparison of Muslim and Christians in Western Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 1/41, 2013
36. **Köse, Ali.** Conversion to Islam. London: Kegan Paul International, 1996
37. **Liebling, Alison, Arnold, Helen, Straub, Christina.** An exploration of staff – prisoner relationships at HMP Whitemoor: 12 years on. Cambridge Institute of Criminology Prison Research Centre, 2011.
38. **Linnas, Raine.** Islam Eestis. Magistritöö. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Usuteaduse Instituut, 2002.
39. **Lofland, John and Skonovd Norman.** Conversion motifs, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 376, 1981.

- 40. Marcus, Joyce.** The archaeological evidence for social evolution. *Annual review of anthropology*, 37, 2008.
- 41. Maile, Jordan, Walters, Tali K., Ramirez, Martin J., & Antonius, Daniel.** Aggression in terrorism. D. Antonius, A. D. Brown, T. K. Walters, J. M., Ramirez, S. J. Sinclair (Eds.), *Interdisciplinary analyses of terrorism and political aggression*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. 2010.
- 42. McCauley, Clark, Moskalenko, Sophia.** Mechanism of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 2008.
- 43. Meloy, Reid J.** Indirect Personality Assessment of the Violent True Believer. University of California, 2004.
- 44. Mulcahy, Elisabeth; Merrington, Shannon; Bell, Peter.** The Radicalisation of Prison Inmates: Exploring Recruitment, Religion and Prisoner Vulnerability. *Journal of Human Security*, 2013.
- 45. Neumann, Peter R.** Prison and Terrorism. Radicalisation and De-radicalisation in 15 Countries. The International Centre for The Study of Radicalisation and Political Violence. London: King's College London, 2010.
- 46. Põdra, Andres.** Mitteformaalsed grupid Eesti vanglakoosluse täisealiste kinnipeetavate näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikooli Sotsiaalteaduskond. 2008.
- 47. Rappaport, Aaron, Veldhuis, Tinka, Guiora, Amos,** Homeland Security and Inmate Polulation: The Risk and Reality of Islamic Radicalization in Prison. University of California Hastings College of The Law. Legal Studies Research Paper Series. 4/ 2012.
- 48. Raska, Eduard.** Kriminoloogia. Sissejuhatus ainesse. Tallinn, Juura, Õigusteabe AS, 2002.
- 49. Raska, Eduard.** Kriminoloogia üldkursus. Eesti Riigikaitse Akadeemia. Tallinn, 1994.
- 50. Rebane, Kristjan.** Ärileht. 05.04.2012.
<http://arileht.delfi.ee/news/uudised/kristjan-rebane-eestis-on-ulikorge-maailma-tugevaim-it-sotsiaalne-moju?id=64205651> 23.04.2015
- 51. Riisenberg, Maris.** Lääne-Euroopa muslimid ja üleilmne džihaad. Magistritöö. Tartu Ülikooli Usuteaduskond, 2013.
- 52. Riistan, Ain.** Fundamentalismi konstrueerimine. KVUOA, 2013.

53. **Roots, Kadri.** Moslemid Eesti vanglates. Lõputöö. Sisekaitseakadeemia Justiitskolledž. Tallinn, 2010.
54. **Sageman, Mark.** Understanding Terror Networks. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.
55. **Savage, Sara, Liht, Jose.** Mapping fundamentalisms: The psychology of religion as a sub- discipline in the understanding of religiously motivated violence. *Archive for the psychology of religion*, 30, 2008.
56. **Silber, Mitchell D., Bhatt, Arvin.** Radicalization in the West: The Homegrown Threat. NYPD Intelligence Division, 2007.
57. **Smith, Kevin.** The threat of Muslim-American radicalization in US prisons. Report for the United States House of Representatives Committee on Homeleand Security, 1/2011.
58. **Staun, Jorgen; Veldhuis, Tinka M.** Islamist Radicalisation: A Root Cause Model. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2009.
59. **Sykes, Gresham M.** The society of captives:a study of a maximum security prison. Princeton, PA:Princeton University Press, 1999.
60. **Tiganik, Raul.** Sotsiaalne kontroll ja religioon. Doktoriväitekirj. Tartu Ülikooli Usuteaduskond, 2013.
61. **Tagen Page, Michael von.** Prisons, Peace and Terrorism. Houndmills: Macmillan, 1998.
62. **Traat, Uno.** Üldkriminoloogia. Tallinn, Sisekaitseakadeemia, 2003.
63. **Useem, Bert, Clayton, Obie.** Radicalization of U.S. prisoners. American Society of Crimonology, 3/8, 2008.
64. **Victoroff, Jeff.** The mind of the terrorist: A review and critique of psychological approaches. *Journal of conflict resolution*, 49, 2005.
65. **Viggiani, Nick De.** Unhealthy prisons: exploring sructural determinants of prison health. *Sociology of Health and Illness*, 29/1, 2007.
66. **Wheatley, Phil.** Terrorists Behind Bars. NEFA Report, 12/2008.
67. **Wheeler, Simon J.** Complex environments—An alternative approach to the assessment of insurgencies and their social terrain, part 1: Identifying decisive factors. National Ground Intelligence Center Assessment, 2009.

68. Wilner, Alex S., Dubouloz, Claire-Jehanne. Homegrown terrorism and transformative learning: an interdisciplinary approach to understanding radicalization. *Global Change, Peace & Security*, 2010.

69. Zaitzow, Thomas, Jim. Conning or Conversion? The Role of Religion in Prison Coping. *The Prison Journal*, 2/86, 2006.

Õigusaktid

1. Eesti Vabariigi Põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Kirjastus Juura, 2012.
2. Kaitsepolitsei ameti põhimäärus. Riigiteataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/107112014001> 20.04.2015
3. Karistusseadustik. Riigiteataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/123122014016> 20.04.2015
4. Põhiseadus. Riigiteataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/127042011002> 20.04.2015
5. Vangistusseadus. Riigiteataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/112072014010> 20.04.2015

Raportid

Ameerika Ühendriigid

1. Pew Research Centre. <http://www.pewforum.org/2011/01/27/future-of-the-global-muslim-population-regional-europe/> 07.05.2015
2. US Department of Justice. A Review of the Federal Bureau of Prisons Selection of Muslim Religious Service Providers. Washington, DC, Office of Inspector General, 2004.
3. US Office of Justice Programs, Correctional population in the United States, 2010. 12/ 2011.

Eesti

1. Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2012
2. Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2013
3. Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2014

Euroopa

1. Radicalisation Processes Leading to Act of Terrorism. European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation, 2008.

Holland

1. From dawa to jihad – the various threats from radical Islam to the democratic legal order. General Intelligence and Security Service (AVID), 2005.

Suurbritannia

1. CONTEST: The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism. U.K. Home Office, 2011.
2. CONTEST: The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism. London: HMSO, 2013.
3. HM Government. Countering International terrorism: the United Kingdom's strategy. London: HMSO, 2006

Taani

1. PET, "Radikalisering og terror," Center for Terroranalyse (Denmark), 10/2009.

Teatme- ning andmekogumikogumikud

1. Eesti Entsüklopeedia online versioon.
<http://entsyklopeedia.ee/artikkel/radikalism1> 01.02.2015
2. Eesti Inimarengu Aruanne 2012/2013. http://www.kogu.ee/wp-content/uploads/2014/05/EIA_lowres.pdf 23.04.2015
3. Eesti keele seletav sõnaraamat online versioon.
<http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=radikalism&F=M> 01.02.2015
4. Statistikaamet, <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp> 06.05.2015

Veebileheküljed

1. Eesti islamikogukonda tutvustav lehekülg,
<http://www.islam.pri.ee/index.php?id=1> 06.05.2015
2. Justiitsministeeriumi vanglateenistuse kodulehekülg,
<http://www.vangla.ee/et/karistuse-kandmine/usutegevus> 25.04.2015

Uudisteportaalid

1. CNN. <http://edition.cnn.com/2015/02/16/europe/denmark-shootings/> 02.05.2015
2. DW. <http://www.dw.de/copenhagen-gunman-suspect-had-history-of-violent-crime/a-18259823> 02.05.2015
3. ERR <http://uudised.err.ee/v/valismaa/8a84d845-a66c-4b52-a493-f5807ca267a5> 08.01.2015
4. The Independent. <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/charlie-hebdo-attack-hunt-continues-for-three-gunmen-who-massacred-12-journalists-and-police-9963499.html> 02.05.2015

Summary

The theme of my thesis is “Islamic Radicalization In Prisons - Estonian Situation”. The topic is important because the activity concerning counter-radicalization can be effective only in the concurrence of scientific theory and practice. The topic is new in Estonia and not much scientifically researched. The thesis falls mainly within the field of the sociology of religion and criminology and less in the psychology of religion. What is interesting about the work is the confluence of religious studies and the sociology of religion - little research has been done concerning religion as the main or leading factor concerning crime. The aim of this thesis is to give an analytical overview of the theories/conceptions of radicalization concerning Islamic detainees and the situation in Estonia, and to analyze the applicability of these theories/conceptions in Estonia.

Research questions: 1. What are the theories/models of radicalization of the detainees - whether and to what extent are they applicable when analyzing the Islamic radicalization of the detainees in Estonia? 2. What are the counter radicalization conceptions concerning the Muslims - whether and to what extent are they applicable to forestall and block the radicalization of the Estonian Muslim detainees?

In the thesis a qualitative research analysis is used. Firstly an overview concerning the different theories of radicalization is given which is followed by a critical and a comparative analysis. Secondly the applicability of these theories in the Estonian context is being valued using an applied analysis. In processing the criminological and sociological data of the Islamic detainees a comparative analysis is used. The aim of analyzing the aforementioned data is to find out what is the sociological and criminological background of the Islamic detainees in Estonian prisons and to analyze the applicability of different theories and models in Estonia.

In the thesis the studies of the following internationally acknowledged scientists are used: Mark S. Hammi, Peter N. Neumann and Tinka M. Veldhuis.

The thesis is divided into four chapters. 1. The conception of radicalization, 2. Estonian Muslim Community, 3. Radicalization in the Prisons, 4. The Conceptions of Counter radicalization.

One of the differences between the situations of radicalization in prisons is the numerical smallness of the Estonian Muslim community and the small percentage of Muslims among the detainees. Aforementioned aren't able to create even a possible backdrop to radicalization - the environmental conditions in the prison are too unfavorable. Nevertheless one must admit that if it should happen that the situation changes then Estonia doesn't have good solutions how to forestall and block radicalization because essentially it is a person based phenomenon, which can be influenced, but not controlled.

To answer the research question one can say the following: 1. Seventeen theories and three models were used in the thesis in hand, through which it was possible to analyze the causes of Islamic radicalization. It can be said that the comparative and application analysis shows that aforementioned theories and models give a good structural basis to deal with the causes of radicalization also in Estonian conditions/circumstances. Nevertheless the listing of the theories/models isn't exhaustive and the scientists and experts have come to an agreement that using one theory to find out the causes of radicalization is not sufficient, and that one must assume the possibility of several theories and after valuing the context and particular circumstances can make a decision in favor of a concrete theory. 2. The conceptions of counter radicalization are divided into de-radicalization, de-engagement and prevention.

In Estonian context one cannot talk about the usability of the collective de-radicalization and de-engagement because premises are absent. Nevertheless should the need arise it would possible to use individual de-radicalizations programs in Estonia already today. In concerning the prevention discussion the main question is how to locate radicalized and common criminals between themselves - concentration, separation or isolation. In Estonia all solutions are possible and legal. The biggest challenge concerning the prevention in Estonia and all over the world should be the increasing of the awareness of radicalization among the prison workers, because they are the ones who work in the

so called frontline and the need to understand radicalization. The main question is - how to make a difference between religious behavior and radicalization.

When looking to the future two main questions arise - how to identify the radicalization of the individuals and groups in prison and how their behavior would look like after release. It can be said that the thesis in hand accomplished its aim - research questions were answered and the information that was obtained enables to continue research in the subject field.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina: Janek Järva (sünnikuupäev: 26.03.1977)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose: „Islamiusuliste radikaliseerumine vanglates - Eesti olukord“,

mille juhendaja on Ain Riistan,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 8. mai 2015.a.